

BORRER

4

1970

BOREC ☆ 1970 ☆ XXII

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽIŠNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIC
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Silvo Matelič: Razmišljanja ob našem skupnem prazniku	289
Ivan Jan: Končna osvoboditev Jugoslavije v luči boja za utrjevanje revolucionarnih dosežkov	291
Mojca Drčar-Murko: Ustvarjalnost, kritično primerjanje, nenehno gibanje misli	301
Tone Krašovec: Zaostali v razviti republiki	304
Zvone Kržišnik: Problem Kozjanskega	307
Drago Kumer: Mladost v partizanih	311

DOKUMENTI

Lojze Vezočnik: Gverila v Latinski Ameriki	320
--	-----

SPOMINI — ZAPISI

Vida Zavrl: Osvoboditev	332
Minka Krvina: Sence izginjajo	335
Lado Podbevšek: Odhajali so drug za drugim	340
Ludvik Škruba: Malo pred koncem	344
Dana Valenčak: Proti domu	352

KULTURNA PANORAMA

Mi pa se nismo uklonili	356
Ladislav Klauta: Na bojni črti osemnajste (S. R.)	357
Mitchel Goodman: Konec tega (S. R.)	358
Ho Si Minh: Spisi, pisma, govori	359
Knjigi o Franciji in Kitajski v zbirki Pričevanja (S. R.)	360
Ob Kajuhovih nagradah za leto 1970 (M. L.)	362

LIKOVNA UMETNOST

Kipar, slikar in grafik Nikolaj Pirnat (Vera Visočnik)	364
MED REVIJAMI	375
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	383

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Ovitek: Nikolaj Pirnat, Bore se kakor levi iz dneva v dan, 1944, linorez, list iz mape »Domovi Ječe Gozdovi«

Razmišljanja ob našem skupnem prazniku

Silvo Matelič

V zadnjem času sem bral kopico člankov in poslušal veliko govornikov o organizaciji Zveze združenj borcev. Sem in tja sem bil v dvomih ali pravzaprav vemo, za kakšno organizacijo se zavzemamo, kaj v tej organizaciji počenjamo, ali iščemo v njej tolažbo ali pa je to le organizacija, ki nas spodbuja in žene naprej. Jasno nam je, da ta organizacija ne more biti nekaj zunaj nas. Zato tudi ne morema čakati, da bi kdo zunaj nas tudi nekaj storil, izboljšal, spodbudil. Ta organizacija smo lahko samo mi, tisti, ki so nam bila načela Osvobodilne fronte že nekdanj svetel ideal in predvsem dejstvo, da smo se borili za nacionalno in socialno osvoboditev, da smo se zavzemali za mednacionalna vprašanja, za bratstvo in enotnost, izgon okupatorja in izdajalca ter podobno. Vsa naša hotenja, dejanja, so se zčila v moč ljudskega odpora, spontano, organizirano in borbena. Ta načela smo borci uresničevali vsak dan v nenehnem boju.

Danes, ko se v svetu rušijo moralne norme in padajo pregrade druga za drugo, moramo mi ustvariti nove ali pa vsaj ohranjati tiste, ki so nas držale skupaj v boju, kajti le iz njih raste nova morala. Iz dobrih posameznikov ne more biti slabe družbe, kot ne morejo slabi posamezniki sestavljati dobre družbe, tudi če je sistem še tako idealen. Včasih je bilo sveto načelo dolžnost, danes kričijo mnogi predvsem po pravicah. Kje je notranji čut odgovornosti, ki zaleže več kot strah pred policijo ali rešetkami. Res je, da ne pozabljajo vsi o moralnih normah niti svojih dolžnosti, pa čeprav se te dolžnosti ne nehajo, nikdar jih ni konec in nikdar jih ne bo.

Egoizem spet prodira v človeka. Človečnost se tako rada umika. O njej le radi pišemo, beremo, govorimo. Sem in tja pokažemo svojo solidarnost, izrazimo svoj humanizem, ko je bolečina že storjena. Na razkoraku smo, ne vemo, ali bi se umikali, umaknili s politične fronte in pristajali v ugodju, ki ga poraja doba, ali bi se predajali staremu ali novemu bogu. Večkrat smo v silnih dvomih! Leta, ki so za nami, so nam draga. Ali bomo ostali le pri spominih? Ali ni tisto novo, kar smo ustvarili, čeprav je majhno, le izredno veliko in pomembno? Zakaj ne bi torej čutili srca takega kot nekoč, srca, ki bi čutil s človeštvom in bi dajali košček po koščku tiste topline posameznikom, ki jo še vedno imamo in posamezniki nam jo bodo tudi hvaležno vračali.

V revoluciji smo spoznali, da ni nič večnega. Tudi danes to spoznavamo. Večen je samo boj in pot naprej k boljšemu, popolnejšemu. Temu boju lahko služijo le tisti, ki imajo voljo, pogum in ponos, da se ne boje tvegati.

Kaj želim s tem reči? Gre namreč za nadaljnjo uporno graditev in utrditev političnega sistema. Tudi organizacije Zveze borcev so del tega. Kot pred tolikimi leti nismo posamezniki kdove kaj pomenili, smo bili kot posamezniki v organizacijah Osvobodilne fronte močni, tako tudi danes ne bi sami dosti storili, če ne bi kot organizacija in posamezniki delovali v SZDL. Kaj lahko danes ugotovljamo? Družbenopolitične organizacije, med njimi tudi naša, ki

več ali manj dobro delajo na posameznih področjih, so vse preveč izolirane. Od nekdanje prakse »transmisij«, kar so te organizacije najbolj pogosto pomenile, in kar je čas že davno preživel, marsikje pri delu teh organizacij ni prave učinkovitosti. Preveč se ponavljamo, preveč je vzporednih akcij, to pa seveda zmanjšuje in celo mrtviči resnično politično delo, predvsem pa učinkovitost v želji po spreminjanju stvari, po izboljševanju stanja na posameznih področjih. Poglejmo, kakšna je fotografija današnjega družbeno političnega dela? Število raznovrstnih družbenih organizacij in združenj ter društev je vedno večje. Prihodnost bo njihovo število in raznovrstnost še povečala. Večji nacionalni dohodek in boljši družbeni standard, ob tem pa predvsem skrajševanje delovnega dne, bo terjalo in pripeljalo do raznovrstnega, novega samoorganiziranja ljudi. Čim bogatejša bo družba, tembolj bodo rastle ljudske potrebe in več bo njihovih interesov. Učinkovitost našega delovanja bo dosežena tako danes kot jutri le z organiziranim nastopom.

Organizacija Zveze združenj borcev ima včasih drugačne interese od drugih družbenih tokov. Organizacija je živo zainteresirana, da na političnem področju z drugimi družbeno političnimi silami sooča svoje pereče probleme, si z dokazi in prepričevanjem prizadeva dobiti za svoja stališča podporo drugih ter se z njimi dogovoriti za skupni politični nastop. Tako organizirani naj bi v samoupravnih in izvršnih organih prišli do spreminjanja stvari, do ureditve določenega pekočega problema, kar je seveda tudi cilj politične dejavnosti.

Seveda ni in ne bo lahko priti do soglasnih mnenj. Usklajevanje interesov je danes izredno živo tako v občinah, pa vse tja do federacije. Če bi znali hitreje usklajevati interese, bi bila učinkovitost našega razvoja boljša. Če pa se še srečujemo z različnimi izhodišči lastnih interesov, ki so mnogokrat nasprotni družbenim, potem je seveda tudi ta učinkovitost toliko slabša. Seveda je umestno vprašanje, kako iskati rešitve? Nedvomno gre predvsem za politično dogovarjanje. Če gledamo ustavo, ta pravi, da je tisto politično mesto, ki omogoča medsebojno dogovarjanje, Socialistična zveza. Torej je Socialistična zveza tisti prostor, ki omogoča vsaki samostojni organizaciji ali društvu, da se sooči s tistimi pomembnimi vprašanji, ki jih sam ne more rešiti. Z dokazi se je treba seveda prizadevati, da dobijo stališča podporo drugih in v Socialistični zvezi se je treba dogovoriti za usklajeno in učinkovito družbeno akcijo v samoupravnih predstavniških ali izvršnih organih. Največkrat na vse to pozabljamo. Pozabljamo, kako smo se v Osvobodilni fronti združevali, dogovarjali za akcije in ukrepe. V današnjem času pa mnogokrat preveč vlečemo vsak na svojo stran in ne izkoriščamo priložnosti, da v danem položaju in v danih možnostih praktično uresničujemo tiste sklepe, ki smo jih tudi tolikokrat zapisali.

Socialistična zveza je, praktično gledano, tisti dejavnik medsebojnega demokratičnega dogovarjanja in usklajevalca delovanja družbenih organizacij. Če smo se včlanili v določene organizacije in med drugim tudi mi v Zvezo združenj borcev, potem lahko uspešno rešujemo določene potrebe in probleme ter interese prav v Socialistični zvezi.

Kdo bo dejal, da je potem Socialistična zveza pokrovitelj nad družbeno-političnimi organizacijami. Takšna vloga Socialistične zveze seveda ne pomeni pokroviteljstva nad samostojnimi organizacijami. Niti ne gre za vpliv Socialistične zveze na te organizacije. Socialistična zveza samo daje tem organizacijam prostor, da na osnovi dogovarjanja in boja mnenj pridejo do skupnih dogovorjenih akcij, kadarkoli in kjerkoli je to mogoče. Torej je organizacija

Zveze združenj borcev samostojna politična organizacija, ki tudi samostojno rešuje svoje probleme. Kadar gre za naloge, ki preraščajo možnosti Zveze združenj borcev in je zanje potreben širši politični prostor, potreben širši politični dogovor, tedaj ima Zveza združenj borcev vso pravico zahtevati od Socialistične zveze, da njeno vprašanje da na dnevni red in skupno z drugimi političnimi organizacijami išče politično rešitev.

To je ena stran medalje, druga pa je, da sama Socialistična zveza skrbi za to, da v njej čimbolj aktivno politično delujejo člani Zveze združenj borcev. Pa naj bo to v vodstvih, v osnovnih organizacijah, v sekcijah, komisijah, skratka tam, kjer je zanimanje članov Zveze borcev veliko. Slabo bi namreč bilo, če ne bi člani Zveze združenj borcev v sedanjem času, v sedanji praksi vnašali v vsa sodobna dogajanja bistvene revolucije in napredka sploh. Graditev samoupravne socialistične družbe je nepretrgana, revolucionarna, da rečem, tradicionalna borba. Osnovnim izročilom revolucije je mogoče ostati zvest le z vztrajno aktivnostjo v samem samoupravnem mehanizmu. Moralno političen kapital, ki so si ga borci priborili v narodnoosvobodilni borbi, ima izredno močan vpliv in je nenadomestljiv v sedanjem političnem prostoru. Zato je nemogoče, da bi stali ob strani, da bi zanemarjali dragocene politične sile in da se ne bi razdajali tudi vnaprej, saj je utrjevanje in razvoj samoupravljanja naše osnovno vprašanje. Družbeni tokovi nas včasih spravljajo na rob dogajanj, vendar se ne smemo prepustiti takim tokovom. Kot je bila naša vera pred petindvajsetimi leti jasna in močna, naše srce toplo in široko, tako mora biti tudi današnja čvrsta volja uperjena v organizacijo, v kateri najdemo svoj prostor in samega sebe. S tem pa seveda najdemo močno oporo za naše učinkovito delovanje.

Končna osvoboditev Jugoslavije v luči boja za utrjevanje revolucionarnih dosežkov

Ivan Jan

I

Čeravno bi že samo navajanje podatkov o uspehih končnih bojov za osvoboditev Jugoslavije najzgovorneje tolmačili veličino teh dogodkov, tega vendarle ne moremo zadosti ovrednotiti, če ne prikažemo nekaterih dejanj doma in zunaj naših meja. Ob zadnjih velikih naporih in bojih še ni bilo o vsem tem toliko znane-ga, kolikor vemo danes. Zato so bile ocene, odločitve in dejanja zadnjih mesecev velike osvobodilne vojne toliko večje in dragocenejše. Zaradi tega ne moremo mimo nekaterih dejstev, ki tedaj še niso bila znana. Da bi kolikor toliko lahko razumeli tedanje razpoloženje, moramo na kratko oživiti ali vsaj omeniti nekatere dogodke.

Pri tem so mišljeni predvsem napori okoli mednarodnega priznanja naših uspehov, saj jih velike sile niso nič kaj rade priznavale. V tem boju naše vodstvo nikoli ni smelo pozabiti, da so znotraj naših meja taki zagrizeni sovražniki osvobodilnega boja, kot je bil Dragoljub Mihajlović, vojni minister begunske kraljevske vlade, s svojimi četniki, da so bili na Hrvaškem močni Paveličevi ustaši, na Slovenskem pa združena reakcija z generalom Rupnikom in domobranci.

Ta pisana, vendar nevarna družčina je imela različne lastnosti, vse pa je povezovalo dvojje: sodelovanje z okupatorjem in sovražno delovanje proti silam narodnoosvobodilnega boja.

Zunaj meja je bila tudi begunska vlada; ta se je s kraljem Petrom II. na čelu pogosto menjavala in se povezovala s tistimi silami, ki so delovale proti silam NOV in osvobodilnemu gibanju v Jugoslaviji nasploh. Kljub pogostim menjavam begunskih vlad je bil v vseh Draža Mihajlović vojni minister. Torej človek, ki je stal na čelu protinarodnih četniških sil.

Uspehi NOV in POJ pa so tudi zahodne zaveznike prisilili, da so začeli računati s silami in gibanjem, ki mu je stal na čelu maršal Tito, AVNOJ in NKOJ. Celo sam Churchill, britanski premier, je jugoslovanski begunski vladi svetoval, naj se poskuša približati in združiti se z NKOJ ter naj čimprej sestavijo enotno vlado. To naj bi storili zadosti zgoda, vsekakor pa še prej, preden bi narodnoosvobodilna vojska pod Titovim vodstvom sama osvobodila Jugoslavijo.

Tako je prišlo tudi do stikov s samim britanskim predsednikom Churchillom in Titom, do razgovorov s predstavnikom kraljeve vlade dr. Šubašičem in drugimi. Odvijale so se hude in zakulisne diplomatske bitke.

Preveč bi bilo tega, če bi se zdaj spuščali v navajanje vsega, zato omenjam samo dvojje:

- dogovor velikih zaveznikov o delitvi interesnih sfer v Jugoslaviji;
- ter dogovor velikih zaveznikov na jaltski konferenci glede Jugoslavije.

Prvo poznamo pod pojmom »fifti — fifti«. Toda med dogajanjem o tem ni bilo znanega nič natančnega ali zanesljivega, toda naše narodnoosvobodilno gibanje je delovalo naprej, kot so narekovalle potrebe. Zato pa imamo zdaj na voljo take dokumente, kot so na primer Churchillovi spomini. Ker nekatere ljudi, sloje in posebej politično emigracijo še vedno moti 50:50, pogledjmo, kaj o tem piše pokojni Churchill. Kako je prišlo in kdaj je prišlo do tega?

V poglavju Oktober v Moskvi med drugim beremo:

»V Moskvo smo prispeli 9. oktobra (1944) popoldne... Ob desetih zvečer smo v Kremlju imeli prvo važno sejo. Navzoči so bili samo Stalin, Molotov, Eden, jaz in tolmača... Ker se mi je zdel trenutek ugoden,... sem dejal: »Uredimo naše zadeve na Balkanu. Vaše armade stojijo v Romuniji in Bolgariji. Mi imamo tam interese, misije in agente. Ne delajmo tam drobnjakarsko drug proti drugemu. Če govorimo samo o Veliki Britaniji in Rusiji, kaj bi rekli k temu, če bi imeli vi v Romuniji 90% premoči, mi pa v Grčiji 90%, vtem ko bi se za Jugoslavijo zedinili pol na pol?«

Medtem ko sta tolmača to prevajala, sem na pol pole papirja napisal: — Romunija: Rusija... 90%, drugi... 10%; — Bolgarija: Rusija... 75%, drugi... 25%; Grčija: Velika Britanija... 90% (v sporazumu z ZDA), Rusija... 10%; Jugoslavija... 50:50%; Madžarska... 50:50%.

Potisnil sem listek pred Stalina, ki je poslušal prevod. Nastal je kratek premor. Potem je Stalin vzel moder svinčnik, napravil veliko kljuko in potisnil listek nazaj. Vsa stvar ni trajala dlje, kakor je potrebno, da sem to napisal.

Seveda smo bili naša stališča že dolgo prej in skrbno preudarjali; šlo je tudi samo za trenuten vojni ukrep...«

Druga, jaltška konferenca »velike trojice« je bila od 4. do 11. februarja in je zlasti za Jugoslavijo prinesla pomembne ukrepe ter predloge. Na kratko dvojje: najprej glede razmejčitve med Jugoslavijo in Avstrijo. Meja naj bi ostala na črti iz 1937. leta, po vsej dolžini pa naj bi jo nadzirale britanske čete. Prav tako in podobno so govorili tudi o jugoslovansko-italijanski meji.

Николай Пирнат

Nikolaj Pirnat: Iz cikla »Dekla Ančka«, 1942 (Gonars), tuš

S tem delom dogovorov med »veliko trojico« ni bilo seznanjeno Titovo vodstvo, z drugim, ki je govorilo o pritisku na Tita in Šubašića, ki naj bi takoj sestavila enotno vladu, pa je bilo. Poleg tega so obema priporočili, naj pridejo v razširjen AVNOJ tisti člani zadnje jugoslovanske narodne skupščine (pred vojno), ki niso sodelovali z okupatorjem ...

Samo kratek pogled na to nam pove, kako so se nasprotniki trudili na vse kriplje, da naponi narodnoosvobodilnega boja ne bi obrodili takih sadov, kakršne smo pričakovali. Poleg tega že samo ti ukrepi in predlogi vsebujejo nevarnost, da bi vnašali bratomorilno vojno in bi se nadaljevalo prelivanje krvi.

Zaradi naglih, prenikavih odločitev in uspehov maršala Tita ter vodstva narodnoosvobodilnega gibanja je bil konec vojne tak, kakršnega je želelo miru in pravice željno ljudstvo.

Seveda — z drugačno mejo proti Italiji in Avstriji. Ob navedenem pa nam je zdaj jasno, kdo in kako je botroval temu.

II

Reakcionarni vrhovi v Jugoslaviji so, tako ohrabreni, kljub vojaškim porazom in bližnjemu koncu vojne poskušali preprečiti zmago NOV in POJ ter narodnoosvobodilnega gibanja sploh. Bili so prepričani, da so interesi Velike Britanije na Balkanu in v Jugoslaviji tako veliki, da bo spet prišel njihov čas.

Zato so se katoliški škofje v Zagrebu posvetovali in se zedinili za spomenico, ki je obsojala vse revolucionarne spremembe pri nas. Še posebej so podčrtali, da mora tam še vedno ostati Neodvisna država Hrvatska. To je bilo v skladu tudi z vodstvom Hrvatske kmečke stranke. Nekaj pozneje — 21. aprila 1945 — je med drugim predstavništvo slovenske politične in verske reakcije predložilo, naj bi sestavili nekakšen svet protikomunistične fronte Srbov, Hrvatov in Slovencev, Slovenija pa naj bi mu bila zadnje oporišče odpora. Ta skupina je imela 3. maja 1945 v Ljubljani sejo »Narodnega odbora za Slovenijo«. Tedaj je razglasila, da bo osnovala državo Slovenijo, in sicer v smislu Atlantske listine.

To navajam zaradi tega, da bi dojel veliko nevarnost, ki je ob zbiranju vseh reakcionarnih vojsk v Sloveniji, zlasti v pasu ob Jadranu, pretila enotam Jugoslovanske armade in drugim silam osvobodilnega gibanja.

Te okoliščine pa hkrati še bolj poudarjajo bleščeče uspehe končnih operacij in bojev jugoslovanskih oboroženih sil.

V sklopu tega bo tudi bolj razumljivo, zakaj je bilo kljub naglim in uspešnim prodorom v teh končnih juriših še toliko žrtev, zakaj je na Primorskem nastala cona »A« in »B«, zakaj se je bilo treba umakniti s Koroške, kjer je tudi steklo toliko dragocene krvi borcev.

III

Z osvoboditvijo Beograda je bil pretrgan nemški obrambni sistem na Balkanu. Naše glavne sile so skupno z rdečo armado dobile še močnejši zamah in se pripravljale na nadaljnje operacije. Poleg tega je Beograd postal takoj po osvoboditvi vojaško in politično središče osvobojenega ozemlja.

Toda naše sile po prehodu prek Save v Srem še niso mogle takoj kreniti v končni napad. Ker je rastlo število borcev, vojskovanje v ravnini pa prehajalo na nov način, je bilo treba pridobiti ne le izkušnje, temveč se tudi notranje urejevati. V oktobru in novembru 1944 je vrhovni štab odredil mobilizacijo, s katero so odšli v vojsko vsi moški od 17. do 30. leta. S temi novinci so dopolnjevali divizije, tako da so naraščale tudi do deset tisoč borcev. V tem času so organizirali celo vrsto

tečajev in šol ter vzgajali v njih različne vojaške strokovnjake. Poleg tega so delovali tudi v političnem pogledu in se pripravljali na končne operacije.

Vrhovni štab je z novim letom 1945 oblikoval tudi prve armade. V I. armado je prišlo pet divizij (1., 5., 6., 11. in 21. divizija), v II. armado prav tako pet (17., 23., 25., 28. in 45.), v III. armado pa tri (16., 36. in 51.). Tem armadam so priključili tudi posamezne korpuse, ki so delovali na teh območjih. V januarju 1945 je pregnani sovražnik v dolini Save zbral močnejše sile in prešel v protiofenzivo. Tako je v februarju spet obvladal desno obalo Drave in del naših sil so potisnili v Baranjo na Bilo goro in Papuk.

Medtem pa so se naprej razvijale ofenzivne akcije zavezniških vojsk. Rdeča armada je skupno s Poljaki 17. januarja 1945 osvobodila Varšavo in pritiskala naprej proti Berlinu. V prvi polovici februarja je zavzela tudi Budimpešto in prodirala proti Dunaju. Na zahodu pa so zahodne sile že dosegle Ren in pritiskale v globino Nemčije, medtem ko je fronta v Italiji v glavnem mirovala. Tako je bila nemška armada s svojimi sateliti vedno bolj preganjana in potiskana na vedno manjše ozemlje.

Naše sile so v tem sistemu vezale fronto med Dravo in Jadranskim morjem. Tako je bil okoli nemških sil strateški obroč vedno močnejši in ožji, naša armada pa je bila močna spona med III. ukrajinsko fronto na severu in anglo-amerikansko fronto na jugu v Italiji. V zvezi s tem je bila naloga jugoslovanske armade, da s svojim ofenzivnim delovanjem ne le osvobaja svojo državo, temveč lajša tudi operacije severnih in južnih sosedov. Zato je naša armada težila k temu, da čimprej osvobodi preostali del države, potem pa še Istro, Slovensko primorje in Koroško, to je ozemlje, ki so ga Jugoslaviji vzeli po prvi svetovni vojni.

Po neuspešnih ofenzivnih poskusih v Sremu in Baranji je sovražnik na vsem jugoslovanskem bojišču moral preiti v defenzivo.

IV

Medtem je kot posledica dogovorov na Jalti in zaradi nujnosti 15. februarja 1945 prišla v Beograd skupina kraljevske vlade z dr. Šubašićem na čelu, nato je bila kmalu ustanovljena vlada demokratične federativne Jugoslavije — 7. marca 1945 — AVNOJ pa se je preimenoval v začasno ljudsko skupščino. Poglavitne naloge nove vlade je maršal Tito naštel 9. marca prek radia. Ta deklaracija je vsebovala naslednje:

- ta vlada je bila sestavljena z združevanjem NKOJ s kraljevsko vlado;
- njen glavni cilj je, da čimprej dotolčejo in uničijo okupatorja ter njegove pomagače;
- vlada bo nudila jugoslovanski armadi vso pomoč glede oskrbe in vsega drugega;
- vlada bo težila za osvoboditvijo in združitvijo vseh jugoslovanskih ozemelj;
- varovala bo pridobitve NOB, enakopravnost in enotnost narodov Jugoslavije in enakopravnost vseh prebivalcev;
- skrbela bo, da bodo vojni zločinci pravično kaznovani;
- prizadevala si bo oživljati gospodarstvo in likvidirati vojne posledice;
- izvedla bo agrarno reformo, kolonizacijo, uvedla pravično socialno zavarovanje itd.

Poleg tega pa je bilo rečeno, da bo, brž ko bo mogoče, izvedla svobodne volitve za ustavotvorno skupščino, in sicer s tajnim glasovanjem.

Čeravno je bila zdaj v oblastnih organih tudi kraljeva vlada, kralju in najbolj zagrizenim reakcionarjem ni šlo v račun, da bi njihovi ljudje sodelovali s Titom

in v NKOJ. Ti ljudje niso mogli in ne hoteli razumeti, da narodi Jugoslavije lahko in hočejo raztrgati stoletne verige ter postati svobodni gospodarji. Manevri reakcije so bili različni, vsi pa preračunani na to, da otežujejo delovanje nove Jugoslavije.

Vendar pa so to novo vlado in novo Jugoslavijo v aprilu priznali vsi veliki zavezniki. Konec koncev je bila plod njihovih prizadevanj, saj so bojujoči se jugoslovanski narodi vse uspehe dosegli pod Titovim vodstvom in dotlej prelili veliko krvi.

V začetku 1945. leta so ostale na Balkanu še velike sovražnikove enote. To je bila predvsem armadna skupina »E«, ki ji je poveljeval general Löhr. Glavnina teh sil je bila v Grčiji in Albaniji. Od tam so se pozimi 1944/45 prebijale skozi Črno goro, Sandžak in vzhodno Bosno, da bi potem dosegle Avstrijo. Zato so tudi druge enote jugoslovanske armade tam in drugod imele dosti nalog in bojov. Zaradi neprestanega delovanja naših enot je bil največji del teh nemških edinic na umiku uničen, pozneje pa zajet.

V

Spomladi 1945. leta je bilo na ozemlju Jugoslavije okoli štiristo tisoč sovražnikovih vojakov. Samo na ozemlju Slovenije je bilo od tega stopetintrideset tisoč sovražnikovih mož. Že to govori, kako na gosto je bil tedaj sovražnik na slovenskih tleh in kako hude boje so slovenske enote imele prav v zadnjem obdobju vojne. V tem času šteje narodnoosvobodilna vojska okoli osemsto tisoč borcev, se pravi dva proti ena v korist NOV.

S 1. marcem je naša narodnoosvobodilna vojska dobila naziv jugoslovanska armada, prav tako mornarica — jugoslovanska mornarica, vrhovni štab pa se je preimenoval v generalštab. Tedaj je bila ustanovljena tudi IV. armada, nekaj pozneje pa poveljstva topništva, inženirstva in enot za zvezo.

Med ogorčenimi boji pa je generalštab pripravil načrt za končne operacije naše armade, ki naj bi pripeljale deželo do končne osvoboditve. Osnovna ideja, ki je bila rezultat vseh upoštevanih okoliščin doma in na frontah, je bila:

S hitrim in presenetljivim napadom razbiti obe sovražnikovi krili na severu in ob Jadranu, potem pa naglo in odločno prodirati ob jadranski obali proti Reki, Trstu, Gorici in Soči. Prav tako pa na severu ob Dravi prodirati proti Štajerski in Koroški ter zapreti obroč okoli sovražnika v zgornjem toku Drave in Karavank. Zato naj bi krilne armade potiskale potolčenega sovražnika čim dalj v notranjost Slovenije, kjer ga bodo poskusili uničiti. Hkrati s tem naj bi centralna skupina z naglimi marši in manevri predvsem varovala operacije krilnih skupin, posebno one ob Jadranu. Pozneje naj bi obkoljenega sovražnika, ki bo verjetno hotel izsiliti prodor, razbili, obkolili in uničili.

Med temi velikimi operacijami naj bi korpusi in njegove enote v sovražnikovem zaledju odločno in stalno napadale prometna sredstva in sovražnikove garnizije. Med zadnje so sodile tudi vse slovenske enote.

Zaradi tega je generalštab sestavil tri glavne skupine.

III. in I. armada naj bi na severu prodirali proti Zagorju in Štajerski; centralna skupina, sestavljena iz II. armade, naj bi s prej zamišljeno nalogo prodirala proti Sarajevu in naprej proti zahodu;

IV. armada — južna skupina — pa naj bi prodirala ob Jadranu skozi Dalmacijo, proti Reki in Trstu ter Slovenskem primorju.

Vsem tem skupinam so bili podrejeni različni korpusi, ki so delovali na območju teh velikih grupacij.

*Nikolaj Pirnat:
Lastna karikatura,
1944, svinčnik*

Kot posebni operativni skupini pa sta delovali: IV. korpus med Uno in Kolpo ter enote IV. operativne cone na Štajerskem in Koroškem.

Te velike, obsežne in končne operacije so se začele 20. marca 1945. Prva je začela napadati IV. armada ob Jadranu. Njene operacije so se takoj začele uspešno razvijati. Ta armada, ki je spotoma vključevala tudi druge enote, je v hudih bojih in med naglimi pohodi osvobajala mesto za mestom ter prodirala proti zahodu. Kmalu za tem je šla v napad tudi centralna skupina in je potiskala sovražnika med kleščami severne in južne skupine. Ta skupina je 6. aprila 1945 osvobodila Sarajevo, čeprav ga je sovražnik branil z močnimi silami. Po zlomu utrjenega Sarajeva je II. armada nadaljevala čiščenje po dolini reke Bosne.

Napad na sremski fronti pa se je po I. armadi začel 12. aprila 1945. Sovražnik je nudi močan odpor, zato so na strani osvoboditeljev padle tudi občutne žrtve. Vendar je bila sovražnikova fronta kmalu zlomljena in Vukovar ter Vinkovci so prišli v roke I. armade.

V tem času je tudi III. armada, katere naloga je bila, da iz Baranje udari v bok in v zaledje nemških sil na sremski fronti, uspešno prešel v napad. Tako je bila sremska fronta prebita in Nemci so se naglo začeli umikati. Obe armadi pa sta nadaljevali zasledovanje sovražnika. III. armada ga je preganjala po dolini Drave,

I. armada pa ob Savi. Tako je bila sredi aprila 1945 popolnoma razbita nemška obramba na tej strateški fronti, naše armade pa so z vso silo pritiskale proti zahodu.

Prav v tem času je III. ukrajinska fronta skupno s I. bolgarsko armado prešla madžarsko-avstrijsko mejo, medtem ko je zavezniška fronta sredi Italije še mirovala.

VI

Katere enote so bile medtem v Sloveniji in kako so se pripravljale na končni obračun?

V Sloveniji sta bila tedaj dva korpusa — VII. in IX. — ter IV. operativna cona. VII. korpus s XV. in XVIII. divizijo ter nekaterimi odredi in drugimi enotami je deloval na Dolenjskem in Notranjskem, IX. korpus s XXX. in XXXI. divizijo ter tudi s celo vrsto odredov je deloval na Primorskem in na desnem bregu Save na Gorenjskem, enote IV. operativne cone s XIV. divizijo in vrsto odredov ter Slandrovo in Zidanškovo brigado pa je delovala na Štajerskem in Koroškem.

To so bila najbolj občutljiva ozemlja, kjer se je končevala dolgoletna vojna in so se najbolj križali različni interesi. Vse te slovenske enote so štejele okoli 30 000 borcev, medtem ko je bilo na tem ozemlju najmanj 135 000 sovražnikovih vojakov. Že to govori, da je sovražnik — tudi zaradi umika — na tem ozemlju imel svoje načrte, zato tudi taka gostota njegovih sil. Razmerje naših in sovražnikovih sil je torej šlo v korist sovražniku, saj je to razmerje kazalo 1:4,5 v škodo naših enot.

Ker je bila Primorska s Trstom tudi za zahodne zaveznike zelo zanimiva, je treba vedeti, da je bilo samo na območju IX. korpusa 75 000 sovražnikovih mož, medtem ko jih je ves IX. korpus premogel 11 000. To pomeni, da je na vsakega partizana prišlo okoli sedem sovražnikovih mož.

Poleg tega je IX. korpus v marcu preživel tudi eno najhujših sovražnikovih ofenziv, ki so imele namen razbiti njegove enote. To zaradi odpiranja proti Trstu in Italiji. Vendar je korpus kljub izgubam tudi to preizkušnjo uspešno preстал.

V sklopu nalog, ki so to enoto obvezovale pri končnih operacijah, je bil Trst z okolico najzanimivejša točka. Zato je IX. korpus skušal preprečiti sovražnikove manevre in načrte zahodnih zaveznikov in s svojo glavnino odločno prodrli v bližino Trsta že 28. aprila zvečer. V ta namen je bilo v Trstu prek komande mesta pripravljenih tudi več tisoč Tržičanov, ki so čakali samo na povelje za začetek vstaje; to so potem tudi izvedli.

Vse se je zgodilo, preden je prišla IV. armada.

IV. armada je medtem naglo prodrla v Slovensko primorje in skupno z enotami IX korpusa že 2. maja 1945 zavzela Trst in hkrati očistila dolino Soče, zavzela Gorico in druge kraje Slovenskega primorja in celo Benečije.

Posebej je treba poudariti, da je bil v presenetljivem zaletu IX. korpusa in IV. armade Trst osvojen tako hitro, da so bili presenečeni tudi zahodni zavezniki. Od tam so te enote prek Vršiča prodrle tudi na Koroško in v zgornje predele Gorenjske. Ob tem bi lahko rekli, da je med našimi silami in angleško vojsko v Italiji nastala prava tekma, ki naj bi pokazala, kdo bo prej prišel v Trst. Tako je bila zaradi uspešnih in naglih operacij naših sil v Trstu in na Slovenskem primorju sploh zaprta pot angleški vojski proti notranjosti Slovenije.

V zvezi s tem ni bilo čudno, da so se na tem predelu zbirali različni kvislinški vojaki od četnikov in domobrancev in poljskih emigrantov. Zato je Churchill potem obvestil maršala Alexandra, ki je poveljeval zavezniškim silam v Italiji, da

ima na voljo 18 divizij; te lahko uporabi, če se bo spopadel z jugoslovansko armado. Vse to je bilo zaradi dogovora interesnih sfer 50:50 in Slovenija naj bi prišla v interesno sfero Angležev. V zvezi s tem je potem morala jugoslovanska armada precej nazaj, nakar so nastale cone A in B, reakcionarni krogi na zahodu pa so začeli z obsežno klevetniško kampanjo proti Titu in naši armadi. Na vse to je Tito javno odgovoril 19. maja, ko je v Ljubljani med drugim rekel:

»...ne bomo plačevali tujih računov. Nočemo biti drobiž za podkupovanje. Ne bomo dovolili, da bi nas mešali s politiko interesnih sfer.«

Tako je nagli prodor naših sil onemogočil izvajanje načrtov reakcije, ki naj bi bila začetek državljanske vojne v Sloveniji, prav tako pa omogočil priključitev Slovenskega primorja k Jugoslaviji.

Medtem je IV. operativna cona na Štajerskem in Koroškem tudi bila trde boje, kajti na sektorju Štajerske in Koroške je bilo vse več sovražne vojske, ki se je umikala proti Avstriji. Brigade in odredi IV. operativne cone pa so bile po dolgotrajni zimski ofenzivi poleg vsega še slabe, vendar so pripravljale teren za prihod drugih enot.

I., II. in III. armada so medtem naglo potiskale sovražnika proti zahodu in 8. maja je bil osvobojen tudi Zagreb. Naslednji dan so se tam sestala poveljstva teh treh armad in predstavniki generalštaba. Sklenili so, da bodo Nemcem in drugim z naglimi prodori preprečili umik iz Jugoslavije. Zato so naglo udarili proti Hrvatskem Zagorju in na Štajersko, kjer so dobili stik z enotami IV. operativne cone. Končni pohod, združen z boji, se je končal na Koroškem in tu so se združili oddelki IV. armade. Tako je severna grupacija s III. armado na čelu v pičlih 28 dneh prehodila 600 kilometrov dolgo bojno pot, ki je vodila od Srema do Koroške. To je bilo nekaj nenavadnega, zato je bila tudi zmaga nekaj posebnega. V teh zadnjih dneh so enote IV. operativne cone na Štajerskem zajele tudi generala Löhra in njegov štab ter skoraj vso armijsko skupino, ki ji je poveljeval.

Večina enot IV. operativne cone je bila na Koroškem še pred prihodom enot III. armade, ki so začele prihajati tja po 10. maju 1945. Šele na prostoru med Celovcem in Dravogradom je 15. maja 1945 končno sovražnik moral položiti orožje, čeprav je Nemčija uradno kapitulirala že 8. maja.

Ljubljana je bila osvobodjena 9. maja 1945. Osvobodile so jo enote VII. korpusa, ki je od 25. aprila bil podrejen IV. armadi. Kljub naglim prodorom in uspehom pa so prav pred Ljubljano osvobodilne enote doživele še hude boje. Z vzhoda in juga so sovražnikovo obrambno črto napadale enote 15. in 18. divizije VII. korpusa, z jugozahodne strani pa 29. divizija iz sestava IV. armade. Hudi boji pred Ljubljano so terjali številne žrtve, vendar so osvoboditelji prebili sovražnikovo obrambo in 9. maja zjutraj zmagoslavno prikorakali v mesto.

VII

Samo v končnih operacijah je jugoslovanska armada uničila okoli 1400 000, zajela pa 240 000 sovražnikovih vojakov in oficirjev. Zaplenila je okoli 3000 topov, 180 000 pušk, 31 000 avtomatov, 9700 kamionov, 480 tankov, 140 letal itd. To je bil velik plen, ki ga je dobila jugoslovanska armada v boju proti premočnemu sovražniku.

Ob tem navedimo še, da je dejavnost narodnoosvobodilne vojske veliko prispevala k splošnemu uspehu protifašističnih sil. Vsa leta vojne je bilo zaradi delovanja partizanskih enot in jugoslovanske armade vezanih pri nas od 30 do 35 fašističnih divizij, kar znese od 600 000 do 830 000 mož.

Jugoslavija je v tem boju dala velike žrtve. Izgubila je 1 706 000 ljudi. Več jih je izgubila samo Sovjetska zveza in Poljska.

Velikanska je bila tudi gmotna škoda, ki so nam jo naredili različni okupatorji in sovražniki. Ocenjena je bila na približno 47 milijard dolarjev, vzeto po cenah iz 1938. leta.

Zaradi tega je bila Jugoslavija porušena, prizadeta, in poleg tega že iz preteklosti zaostala. Ob poskusih protirevolucionarne dejavnosti je bilo treba zagotoviti njen obstoj, obnavljanje in razvoj.

Ceravno se je Jugoslovanska armada, ki je osvobodila tudi Koroško, kjer so že prej krvaveli slovenski, domači partizani in pripadniki osvobodilnega gibanja, to ne zmanjšuje njenega deleža in ugleda. Videli smo, čutili in čutimo, da je bila to posledica igre imperialističnih velikanov.

Tako in podobno se je zgodilo tudi v Trstu in Slovenskem primorju ter v Benečiji, kjer so krivično mejo črtali imperialistični računi. Pri vsem tem niso nič zalegle ne žrtve, položene v ta namen, ne slovensko govoreči ljudje, ki so bili onstran meja vključeni v osvobodilni boj, ne odločne zahteve našega vodstva.

Na koncu moramo reči še nekaj besed o nastanku in značilnih mejnikih naše armade, ki je bila vsa štiri leta osnovni nosilec osvobodilnih teženj.

Razvojno pot naše armade lahko razdelimo na štiri osnovna obdobja:

— prvo razdobje je čas, ko se ustanavljajo in delujejo partizanski odredi, ki so bili vezani na določena ozemlja in so izvrševali le manjše akcije.

— Drugo obdobje se začne z ustanavljanjem brigad. To je bil že prehod na višjo stopnjo bojevanja, kajti brigade so bile močnejše od odredov in so se borile tam, kjer je bilo potrebno.

— Tretje obdobje je označeno z nastajanjem divizij in korpusov. Te enote so že omogočale obsežnejše operacije in manevre, ki so sovražnika premagovale tudi v večjih bitkah. To je bilo zlasti očitno v IV. in V. ofenzivi.

— Četrto obdobje pa je zadnje, o katerem je beseda v tem zapisu. To je čas armadnih skupin in armad, ki so premagale sovražnika dokončno.

V tem razvoju vidimo, da se naša armada ni razvijala stihijsko, poleg tega pa, da se iz partizanskega načina bojevanja ni pred njo razvila nobena armada v zgodovini. Tudi njena taktika je v posebnih razmerah obogatila splošno vojaško taktiko tako, da so se na njej zgledovali in se zgledujejo številni drugi, zlasti majhni narodi.

Ustvarjalnost, kritično primerjanje, nenehno gibanje misli

Mojca Drčar-Murko

Zgodovina je poznala malo osebnosti, ki bi bila njihov duh in celoten način ustvarjalnega razmišljanja deležna tako različnih razlag, kot je bilo to s teoretikom in praktikom znanstvenega socializma, V. I. Leninom. Človek, ki se je v izgradnji revolucionarne platforme v skrajno zaostali Rusiji sam moral spoprijemati z dogmatskimi razlagami marksizma, je isto usodo doživel pozneje, ko so »razlagalci« njegove misli gibanje spremenili v mirovanje. Leninove misli o državi, o suverenosti narodov, o internacionalizmu, o načinu vodenja države, kjer je zmaga revolucija, o umetniškem ustvarjalnem delu, so se ponekod z iztrganjem besed od organske celote ali celo s potvarjanjem, spremenile v biblične izreke, ki naj vnaprej onemogočijo razpravo in celo zakonik za kaznovanje odpadništva.

Prav zato, ker je iz duha Leninovega dela mogoče ugotoviti bistveno drugačne zaključke, take, ki postavijo današnje spopade v mednarodnem delavskem gibanju v bolj jasno luč, je pomembno spoznati pravega Lenina. Če je treba, nam način Leninovega razmišljanja o *svojem* okolju, dá možnosti samostojnega presojanja o *naših* današnjih razmerah in okoliščinah življenja. Kajti to je najpomembnejše: nihče ne more biti tako genialen, da bi izdelal rešitve za posamezne probleme za neomejeno obdobje vnaprej. Tole so Leninove, besede, ki so jih monopolizatorji njegovih del tako radi »pozabili« ali »prezrli«: »Tisti, ki bi si hotel za delavce izmisliti recept, ki bi vnaprej navajal gotove rešitve za vse življenjske okoliščine ali oni, ki bi bil prepričan, da v politiki revolucionarnega proletariata nikoli ne bo težav, ne zapletenih položajev, bi bil preprosto šarlatan.«

Sto let nazaj nam torej pomeni priložnost za pošteno analizo, za kritično stepanje prahu iz namenoma pozabljenih podrobnosti, ne pa priložnost za malikovanje nečesa, kar je deloma nastalo celo pozneje in kar v določenem političnem trenutku lahko rabi kot dogmatsko politično oziroma celo državno orožje proti drugače mislečim. Nič hudega, če je debata ostra, glavno je, da je odkrita, da je znanstveno poštena in se ne skriva za vsemogočnimi citati, ki jih razglaša za večno veljavne.

Sam Lenin je z delom dokazoval, da marksizem ne more biti dogma, ker se je v svojem konkretnem delu spoznaval z novimi situacijami, ki so zahtevale morda drugačne praktične rešitve od tistih, ki si jih je teoretično zamislil Marx. Skoraj klasičen primer je sam nastanek sovjetske socialistične države: Z uspehom revolucije je dokazal in popravil nekatera prejšnja stališča, da je mogoče socializem graditi tudi v posebni državi, ne da bi to zahtevalo val revolucij v zahodnih industrijsko razvitih državah. Njegova je tudi misel, da je tam, kjer sta revščina in nerazvitost, razmeroma lažje sprožiti revolucijo, da pa jo je precej težje nadaljevati, kot če bi mlada socialistična država imela na voljo visoko razvito stopnjo proizvodnih sredstev.

Iz vrste njegovih bežnih opazk ali posameznih teoretičnih del lahko sklepamo, kako zelo se je Lenin zavedal zaostalosti okolja, v katerem je deloval. Z drugimi besedami, zaradi izkušenj birokratske »popolnosti« v carski Rusiji je obstajala velika nevarnost, da bo en birokratizem zamenjan z drugim. Seveda ne gre za položaje, ki bi jih lahko primerjali, toda bistvo birokratizma — izpolnjevanje nalogov od zgoraj, odsotnost svoje lastne ustvarjalnosti, delovanje po poti najmanj-

šega odpora — vse to je grozilo obdati tudi novo državo. Lenin je doživel premalo porevolucijskega časa, da bi dopolnil svojo misel o organizaciji oblasti in predvsem vloge partije v njej, toda njegovi zapiski dokazujejo, da se je bal poenostavljenja partijske oblasti in je iskal zdravilo proti bolezni, ki je bila v popolnem nasprotju s socialistično državo kot skupnostjo svobodnih in ustvarjalnih ljudi. V zvezi s tem se je rad vračal k izkušnjam in k avtonomni organizaciji lokalne oblasti, kjer funkcionarji ne bi prihajali določeni »od zgoraj«, temveč bi jih oblikovala množica. Najbrž te ideje niso daleč od samoupravljanja in od postavitve partije v položaj povezovanja vseh naprednih sil, ne pa delovanja s sredstvi prisile in prisvajanja »popolnosti« v času in prostoru.

Tukaj že naletimo na kratek stik, ki je nastal med socialističnimi državami v pogledu presojanja svojih lastnih okoliščin. Navsezadnje ne bi bilo niti tako hudo, če bi nesporazum nastal samo o spoznanjih *svojih* razmer, huje je, če taka spoznanja vsiljujejo drugim kot obliko bratske pomoči in celo — kakšno zlorabljanje Lenina — proletarskega internacionalizma. Iz podatkov za poveljno obdobje pri nas je mogoče ugotoviti, da je administrativni socializem pogojil birokratske pojave, ki so družbo prej puščali na mestu, kot pa jo ustvarjalno dvigovali. Iz pravočasnega spoznanja o vsesplošni nevarnosti zacementiranja družbenih in ekonomskih razmerij v razmeroma nizki ravni produktivnosti je zrasla ideja o drugačni družbi. Le-ta se je pozneje prilagajala okoliščinam, rojevala nova nasprotja, toda kar je glavno, razprla je tabuje, sprostila je misel in ustvarjalnost postavila na prvo mesto zaradi koristi celotne družbe. Politična izjava CK KP Sovjetske zveze v 13.000 besedah ob stoletnici Leninovega rojstva pa nas obsoja kot desne revizioniste, ker »ne verujemo v vodilno vlogo komunistične partije in to vlogo prenašamo na delavsko samoupravljanje«. Logike v tej politični tezi sploh ni: kajti, če je partija vodilo delavstva, čemu torej strah, da bi delavstvo ne znalo upravljati sebe in okolje? Drugače, kaj partija ni isto kot delavstvo in sta si pojma v nasprotju?

Razumljivo je, da Lenina v tem ni prepoznati. Vredno se je spomniti, da so tudi njega nekoč obtoževali revizionizma, ker ni gojil prazne vere v državo in je videl napredek v samoupravljanju. Komuna je po Leninovih besedah prinašala s seboj lokalno samoupravljanje: »Komunalna ureditev naj bi vrnila družbenemu telesu tisto moč, ki jo je doslej poznala država, tista partizanska tvorba, ki se hrani na račun družbe, pri tem pa omejuje njeno svobodno gibanje.«

In že smo pri najbolj izrabljenem Leninovem geslu — centralizmu. Glede na že omenjena pojmovanja lokalnega upravljanja je nemogoče, da bi se na drugem mestu zavzemal za njeno nasprotje. V resnici je govoril o »prostovoljnem združenju komun« namesto o določanju družbene akcije iz središča v vseh njenih podrobnostih. Če se torej že sklicujemo na Lenina, potem ga jemljimo takega, kot je veljal prek vsakodnevnih akcij, tak, kakršnega izraža njegova misel v celoti.

Podobno velja za suverenost in nacionalno neodvisnost, pri tem pa suverenost pomeni tudi politično neodvisnost. Najbrž Lenin ni brez razloga tolikokrat poudarjal pomen prostovoljne odločitve narodov, samoodločbe o svoji prihodnosti in o svoji notranji državni ureditvi. Vse kaže, da se je moral že tedaj z različnimi dokazi boriti proti težnjam, da bi na silo širili socialistično misel in družbeno ureditev. Internacionalistično načelo stranke delavskega razreda je zato pomenilo nekaj bistveno drugega, kot se je izcimilo v novejši zgodovini, namreč, da bi »prisiljevati tuje narode v neke akcije pomenilo izpodkopavati zmago proletariata«. Torej internacionalizem da, toda enakost vseh narodov — velikih ali malih, politične samostojnosti in prostovoljne združitve. Niti govora ni moglo biti o tem, da bi moč določene države pogojevala stopnjo moči v mednarodnem delavskem gibanju. Še več, v izgrajevanju prostovoljnosti je šel Lenin tako daleč, da je v ustavi

*France Mihelič:
Ruševine
z drevesom,
1944, jedkanica*

Sovjetske zveze predvidel možnost »odcepitve«, če bi tako želela določena skupnost. Lahko da je bilo to samo načelne narave ob spoznanju, da do odcepitve ne bo prišlo, toda ob takem pridržku je ideja o prostovoljni združitvi, o prostovoljni akciji kakšnega naroda brez tuje pomoči veličastna in nikoli ne bo dovolj poudarjena.

Odveč je razlagati, kako nehvaležno razlago je dobila ta misel v večinskem delu mednarodnega komunističnega gibanja. Skratka, gre za opustitev bistva internacionalizma in visenje na iztrganih stavih, kjer se včasih razlaga celo, kaj je Lenin mislil (čeprav je napisal nekoliko drugače) in da bi pozneje (posebno kar zadeva prostovoljnost in samoodločbo) »drugače ukrenil«. Ta »bi drugače ukrenil, če...« je univerzalno mašilo za logične luknje, ki nastajajo ob popačenih razlagah leninske misli o suverenosti in internacionalizmu. Najhujša (zato, ker se izvaja ne s prepričevanjem, ampak z vojaško silo) je pač razlaga o trdni skupnosti socialističnih držav; to se je pokazalo v varšavskem pismu pred intervencijo na Češkoslovaškem: »Ne moremo se strinjati s tem, da sovražne sile skušajo odlepiti vašo deželo od poti in socializem in jo celo odtrgati od socialistične skupnosti. To ni več le v vaši pristojnosti.«

Lenin je živel v času ene same socialistične države, torej ni mogel v odnosih v skupnosti nekaj socialističnih držav napraviti nič konkretnega. Na tej osnovi se torej rojevajo poenostavljenja. Toda če je za sovjetsko državo dovoljeval narodom samoodločbo in neodvisnost, kako je mogoče trditi, da neodvisna in samostojna država nima te pravice v okviru mnogo bolj ohlapne skupnosti socialističnih držav!

S primernim izborom besed in samovoljnim poantiranjem je mogoče marsikaj popraviti, marsikaj potvoriti. Naj bo tako, dokler imamo možnosti opozoriti na svojevoljnost in nevarnost takih razlag. V pošteni razpravi se pravilnejša stališča sama dvigujejo nad »citologijo«. Ko pa v diskusijo poseže državna moč, bolj natančno, tudi vojna sila, ki naj pomaga pomanjkljivim argumentom do zmage, je razprave konec. Še bolj tragično — konec je tudi Leninovega duha in misli.

Stoletnica Leninovega rojstva je tudi praktični preizkusni kamen dozorelosti spoznanj o družbi, hotenj iti s časom naprej v smislu osvobajanja človeka.

Zaostali v razviti republiki

Tone Krašovec

Ko so pred koncem lanskega leta poslanci republiške skupščine razpravljali o resoluciji o razvoju Slovenije v letošnjem letu, smo slišali vrsto opozoril, da je treba znotraj republike bolj skrbeti za usklajen razvoj vseh področij. Ta opozorila so se v resoluciji že znašla. Še bolj se uveljavljajo taka razmišljanja in pobude zdaj, ko pripravljamo srednjeročni razvojni načrt naše republike.

Prav gotovo je nujno ta čas, ko pripravljamo razvojne smernice za prihodnjih pet let, temeljito proučiti vse možnosti, kako manj razvitim območjem v Sloveniji z ustrezno dolgoročno družbeno politiko omogočiti napredek v njihovi socialni in ekonomski strukturi, zaposlitvi in rasti družbenega proizvoda.

Ni mogoče trditi, da do zdaj v republiki ni bilo na tem področju prav nič narjenega. Republiški organi so marsikje pomagali izenačevati pogoje vseh občin. Tako na primer šibkejši dobivajo precej denarja za šolstvo prek republiške izobraževalne skupnosti, deloma so za ta področja dana republiška sredstva za priznavalnine za borce NOB, nekatere prednosti imajo šibkejši pri uporabi cestnega in vodnega sklada itd.

Ostaja pa nespremenjeno dejstvo, da imamo v Sloveniji približno tretjino vsega ozemlja, ki ga lahko štejemo za manj razvito območje in na njem živi četrтина slovenskega prebivalstva. Res je, da je treba pojem nerazvitosti še podrobneje opredeliti. Posebno zato, ker taka šibkejša področja ne zajemajo vedno posameznih občin, ampak lahko le njihove ožje predele, ki sodijo v določene zaostalejšje pasove našega ozemlja ali pa so šibki otoki znotraj razvitih regij.

Če vzamemo v Sloveniji 10.000 novih dinarjev kot poprečni nacionalni dohodek na glavo prebivalca, potem nam račun pokaže naslednjo podobo:

Občine, ki ne dosegajo niti polovice poprečnega nacionalnega dohodka v naši republiki so: Črnomelj, Dravograd, Gornja Radgona, Grosuplje, Lenart, Lendava, Ljutomer, Mozirje, Murska Sobota, Ormož, Radlje, Ribnica, Sevnica, Slovenska Bistrica, Šentjur, Šmarje in Trebnje. V vseh teh komunah je poprečni nacionalni dohodek na prebivalca pod 5000 novih dinarjev.

Od pet do sedem tisoč novih dinarjev narodnega dohodka na prebivalca — torej še vedno manj kot tri četrtnine slovenskega poprečja — ustvarjajo v občinah Ajdovščina, Brežice, Krško, Laško, Litija, Logatec, Metlika, Ptuj, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Tolmin, Zagorje in Žalec.

Ta seznam šibkejših slovenskih komun samo potrjuje našo navedbo o izjemnih otokih zaostalosti, saj so med naštetimi tudi občine, ki so znane po močni industriji, vendar pa to velja le za njihova središča, ne pa za občine v celoti.

Ze to kaže, da je zaostajanje določenih delov Slovenije povsem drugačen problem kot za Jugoslavijo ali tudi za svet. Spomnimo se naše sosede Italije, kjer je nerazvito področje njen južni predel, medtem ko je ves sever med industrijsko najnaprednejšimi predeli Evrope. To posebnost v Sloveniji pa velja pripisati nekaterim splošnim značilnostim naše republike. Predvsem je naša Slovenija z 20.000 kvadratnimi kilometri zelo majhna. Ker so tudi razdalje znotraj nje skromne, je mogoče razlike v razvitosti vsaj omiliti z migracijo k delovnim mestom. Ob vsem tem moramo upoštevati, da je našega prebivalstva skupno le za večje evropsko mesto in skoraj polovica je aktivnega. V tej primerjavi smo celo pred Avstrijo, Italijo, Francijo in Švedsko. Prirastek prebivalstva pa je tudi razmeroma skromen — manj kot en odstotek na leto. Pri nas sicer veliko tožimo zaradi slabega cest-

nega omrežja in komunikacij nasploh. Vendar pa so te le take, da omogočajo gibljivost ljudi, zato se jih veliko vozi dnevno na delo. To v bistvu ni težko, saj imamo v Sloveniji ob dejstvu, da združuje Ljubljana več občin, še vedno 56 občinskih središč in nekako toliko naselij z več kot dva tisoč prebivalci. Naj še omenimo, da se po narodnem dohodku lahko že skoraj merimo z našima sosedoma Avstrijo in Italijo.

Torej lahko rečemo, da ne moremo uporabiti za pomoč zaostalejšim predelom republike prijemov, ki so v navadi v jugoslovanskem merilu. Še tu se je izkazalo, da ne morejo veljati kar v poprečju in so zvezni organi ocenili, da potrebujejo nekateri od teh predlogov, kot na primer Kosmet, posebne vrste pomoči.

Vsekakor bi bilo v Sloveniji povsem iluzorno razmišljati o tem, da se lahko naša družba razvija le z industrializacijo. Naša industrija je močno razdrobljena in slabo povezana. Seveda imajo lahko pri napredku šibkejših območij veliko vlogo obrati posameznih velikih podjetij z zagotovljeno dolgoročnejšo perspektivo. Ob tem je nujno misliti tudi na razvoj kmetijstva in turizma. Republiški organi so že pripravili ustrezne predloge, kako pomagati kmetijstvu naprej in tudi kako zagotoviti določeno socialno varstvo ostarelim kmetom. Pripravljeni so predlogi in zamisli o starostnih pokojninah oziroma rentah ostarelih kmetovalcev nad 65. letom. Ocene kažejo, da bi lahko z obveznim starostnim zavarovanjem v Sloveniji začeli kaj kmalu. Če bi 1972. leta kmetije začeli plačevati prispevke, bi dve leti nato že prejemale minimalne starostne pokojnine. Ker vsi ne bi zmogli prispevkov za pokojninsko zavarovanje, bi morala družba prispevati regres najšibkejšim. Seveda ta poteza presega socialne okvire in v bistvu pomeni, čeprav je nekoliko čudno slišati, razslojevanje znotraj kmečkega prebivalstva. Tisti, ki ni sposoben prave tržne proizvodnje, naj ima zagotovljeno najnujnejšo socialno varnost, drugi pa naj se lotijo sodobnega kmetovanja. Temu namenu bodo služili tudi krediti ob posebno ugodnih obrestnih merah, ker bo razliko do normalne obrestne mere plačevala družba. Posebni ukrepi, kot je na primer znižanje carine in prodaje za dinarje namesto za devizna sredstva, naj bi omogočili nabavo kmetijskih strojev. In še vrsta podobnih pobud že velja ali bo veljala v korist pospeševanja kmetijstva. To naj bi namreč postalo privlačnejše tudi za mlajše ljudi in k temu naj bi jih spodbudil kmetijski pouk že v osnovni šoli na izrazito kmetijskih področjih ter ustrezne možnosti kmetijskega strokovnega šolanja za vso Slovenijo. Velja namreč, da se večji del težav v zaostalih področjih nanaša prav na zaostalo kmetijstvo.

Kljub vsemu v naših načrtih računamo v naslednjih petih letih z upadanjem kmetijskega prebivalstva; torej — vedno manj ljudi bo živelo izključno od kmetijstva. Tega se ne smemo ustrašiti. Gre za proces, značilen za rastočo razvojno stopnjo po vseh državah po svetu, saj vedno manj kmečkega prebivalstva z vse višjo proizvodnostjo krije potrebe. Medtem ko bo v industriji število zaposlenih nekako obdržalo svoj delež, naj bi se močno povečalo v terciarnih dejavnostih, predvsem v trgovini, gostinstvu, turizmu, uslužnostni obrti, prometu itd. Tudi na tem področju, predvsem v gostinstvu in turizmu, so možnosti za pospešen razvoj zaostalejših predelov Slovenije.

Če si na splošno zastavimo vprašanje, kako vse našete možnosti izkoristiti in kaj za to potrebujemo, je odgovor zelo preprost: le sredstva in kadre. Eno brez drugega ne gre. Če tudi bi bila sredstva zadostna, jih brez dobrih kadrov ne bomo uspeli razumno uporabiti. Verjetno si je ta čas težko zamisliti, da bi v republiki osnovali poseben sklad za manj razvita področja, čeprav bi po naši oceni tudi to vprašanje bilo treba dobro proučiti. Nekaj sredstev imamo na razpolago tudi iz sklada republiških skupnih rezerv in iz sklada za intervencijo v gospodarstvu. So pa še druge možnosti. Po svetu jih poznajo in morda bi nekatere izmed njih bile upo-

rabne tudi pri nas. V mislih imamo gradnjo infrastrukture z republiškimi sredstvi (predvsem ceste), saj tako postanejo šibkejši predeli bolj privlačni za investicije. Tudi pri samih naložbah so mogoče take ugodnosti, ki usmerjajo kapital. V Evropi vemo za države, ki dajejo v te namene brezobrestne kredite, ki za določen čas povsem ali deloma oprostitijo nova podjetja na šibkih področjih določenih davščin, ki si s posebnimi štipendijami zagotavljajo potrebne strokovnjake za zaostalejša območja, gradijo celo stanovanja itd. Dejstvo je, da je take predloge slišati tudi marsikje v razgovorih v revnejših komunah Slovenije.

Prav gotovo je, da je za skladen razvoj vse Slovenije odgovorno republiško vodstvo. Vendar bodo prizadevanja republike brez uspeha, če šibkejši ne bodo do skrajnosti mobilizirali vseh svojih sil. Odkrito moramo reči, da bi bilo težko očitati katerikoli komuni, da tega ni storila, ker je bilo premalo sredstev, da bi lahko preverili njeno sposobnost. Za zdaj pa šibkejši terjajo le denar in dokazujejo, da bi pogosto obrodil celo bogatejše sadove pri njih kot na marsikaterem razvitem področju. Laže pa je oceniti kot pomanjkljivo prizadevanje regionalnih moči tiste primere, ko sredi razvitega področja živetari skromen otoček revščine.

Za kakršnokoli pomoč se bomo odločili s skupnimi družbenimi prizadevanji, vedno mora biti kar se da gospodarsko učinkovita. To pomeni, da je najbolje razvijati gospodarstvo revnejših predelov prek prizadevanj najnaprednejših gospodarskih dejavnikov v republiki in Jugoslaviji in spodbuditi k uveljavljanju v revnejših komunah z ustreznimi ugodnostmi. Veliko večje bi bile možnosti in zanimanje, če bi v praksi dosledneje uresničevali načela o nadaljnji decentralizaciji delitve med družbo in delovnimi organizacijami v korist gospodarstva. Dosedanje družbene posege za ustrezni najnujnejši družbeni standard prebivalstva, kot na primer velja glede šolstva, pa bo treba nekaj časa še zadržati, obenem pa upoštevati kar se da racionalne rešitve in čimbolj učinkovito organizacijo vseh družbenih služb.

Skratka, v ugotovitvah po skladnejšem razvoju Slovenije v bistvu ni razlik. Vendar pa bi bilo napačno soditi, da bo uresničitev raznih zamisli v praksi pripegljala k izenačenju narodnega dohodka v vseh občinah ali do tega, da bodo razvitejši s svojim napredkom malo počakali, da bi jih šibkejši dohiteli. S tem bi spodbudili vso spodbudo najvitalnejšemu delu slovenskega gospodarstva, posledica pa bi bila splošna stagnacija razvoja naše republike. V soočenju s svetovnim gospodarstvom, v katerega se želimo čim uspešneje vključiti, si te poti prav gotovo ne moremo dovoliti. Dovolila si je ni še nobena razumna vlada v svetu. Drugače ne bi tudi v najrazvitejših evropskih državah, kot sta na primer Francija in Italija, državna vodstva razpravljala o pomoči šibkejšim področjem in celo ustanavljala posebne institucije, ki se ukvarjajo s temi zadevami.

Problem Kozjanskega

Zvone Kržišnik

Se ni dolgo tega, kar so naši časniki pisali, da je na Kozjanskem umrlo nekaj ljudi od lakote, samotne starosti in vsega hudega. Ta novica je rezko potrkala na družbeno, narodnostno in osebno vest slovenskih ljudi. Zbudila je občutja žalosti, sramote, krivde, ogorčenja... Prav hitro za neposrednimi čustvenimi reakcijami so se oglasili tudi komentariji, ki jim večinoma ni manjkalo niti objektivne razsodnosti v raziskavi, katere sile in razmere so povzročile tragično dogajanje, niti bolj ali manj tehtnih predlogov, kaj storiti za vrednejšo sedanost in prihodnost Kozjancev.

Programska usmeritev, tradicija in navsezadnje že sam naziv »Borec« terjajo tudi od naše revije, da ne gre molče mimo dogodkov, ki ne nosijo pečata naključne nesreče, ampak so, žal, posledica dolgotrajnega eksistenčnega procesa.

V reviji Tovariš je reporter Kozinc pretresljivo zapisal: »V pusti domačiji na Loki je nekega dne umrl Janez Žlender. Njegova žena Marija ga je pokrila s starimi krpami in mu prižgala svečo. Po soseda ni šla. Kaj bi ji tudi koristil. Njenega življenja je bilo konec. Dva ali tri dni je tako ždela, nič jedla, le pila, pustila nezakurjeno. Potem je odrinila moža na kraj postelje, legla poleg njega in umrla. Pravijo, da je umrla od pljučnice. Že mogoče, toda tudi od žalosti.«

Takšne smrti spominjajo na črnske, indijske in indijanske smrti, pa na smrti ljudi v brezštevilnih getih »visokorazvitih« kapitalističnih dežel. Morda zveni primerjava nabreklo patetično, morda je zares pretirana in tedaj v bistvu krivična, vendar jo narekuje peresu sveta jeza, še bolj pa groza, da jo bo morda treba v prihodnje večkrat in večkrat ponoviti ter jo tako ponavljati v pogojih, ko ne bo več niti nabrekla niti krivična. Če namreč slovenska samoupravna družba pri tej priči ne bo storila kaj odločnega za Kozjansko, bo v nekaj letih vsa deželica pod Bohorjem delila usodo zakoncev Žlender.

Oglejmo si znana dejstva:

Pokrajino med Savinjo, Savo in Sotlo z njenimi 20 000 prebivalci je narava uklenila s težko prehodnostjo, odmaknjenostjo in gospodarsko samobitnostjo. Gozdnati hribi, soteske in hudourni vode so bili tu kot kjerkoli drugod na svetu večni sovravniki povezave z razvitejšimi zaledji. Naravnih bogastev razen lesa in nepreslabe zemlje premore Kozjansko malo, ali pa bi jih bilo mogoče odpirati samo z velikimi naporji in naložbami. Zemljepisne razmere silijo naseljence teh krajev k naturalnemu gospodarstvu, zlasti k nujnosti, neposredno živeti od tistega, kar jim dajejo izkrčena njiva, sadovnjak, vinograd, senožet in bukov gozd. Možnosti za menjavo in trgovino so zaradi težavne prehodnosti slabe. Izza zemljiške odveze so se Kozjanci teh danosti zavedali in se z njimi sprijaznili — pa so tedaj živeli zaostalo samo v luči primerjave s širšim okoljem, ki mu je večja komunikativnost zagotavljala modernejšo kulturo in modernejšo civilizacijo.

Z osvoboditvijo, z uresničevanjem socialistične ideje in slovenske državnosti se je na Kozjanskem zaostriło sociološko-ekonomsko nasprotje med samobitnim življenjem in vključevanjem v okviru nacionalnega gospodarstva. Takrat je kozjanski človek zahrepenel po boljšem, odprtejšem, lažjem življenju. Nacionalna ekspanzija ga je vzdramila. Začutil je enakopravnost, zagledal industrijske vzore, možnosti za prosveto in kulturo. Začetek tega procesa nedvomno sovпада že s prihodom XIV. divizije prek Sotle in s časom, ko se je 1200 Kozjancev borilo v partizanskih vrstah.

Osvoboditev sama seveda ni mogla razrešiti konflikta med naravnimi razmerami in človeškimi težnjami. Nasprotno — kot že rečeno — je zaostрила ta konflikt.

Nastalo je namreč vprašanje, katere sile naj izravnaajo opisani razdor. Očitno je bilo, da Kozjanci sami z vsem prekletstvom svoje naturalne zaostalosti ter v vojni porušeni in požgani domačiji tega ne bodo mogli. Torej: pomagala jim bo nova družba, osvobojena Slovenija, nova Jugoslavija. Ta bo zgradila ceste, šole, zadružne in zdravstvene domove ter našla možnosti, da bo Kozjanski človek lahko delal, prideloval, proizvajal in postal prvič v zgodovini organsko deležen vseh blagodatí denarnega gospodarstva. Romantični zanos po letu 1945 se je spreminjal v obljube, da bo vse to prav kmalu storjeno.

V kratkem zapisu ni mogoče naštetí in razčleniti vseh vzrokov, zakaj obljube niso bile izpolnjene. Ljudsko energijo so požirala prioritetenjša razvojna bojišča. Tista bojišča, ki so obetala ustvariti velike presežne vrednosti, iz katerih bo mogoče izdvojiti sredstva tudi za Kozjansko. Sredi sistemskih, političnih in gospodarskih iskanj se niso vrstile samo zmage, ampak tudi porazi. Problem Urvalda je bil spričo osrednjih težav vselej zapostavljen, kar pomeni, da je bil Kozjanec deležen bolj skupnih sistemskih porazov, kakor zmag. In kakor se v podobnih primerih pogosto dogaja, je bila širša skupnost prej pripravljena od revne deželice kaj prejemati, kakor pa ji kaj dati in ji pomagati. Pripravljeni smo bili od Kozjancev kupovati živino, sadje in les po nižjih cenah, kakor so bili ti pridelki vredni. Pripravljeni smo bili verjeti v kozjansko enakopravnost, ko smo jemali od njih vsakršne previsoke, ali pa vsaj nesorazmerne davščine (vpričo dejstva, da letni narodni dohodek na prebivalca v teh krajih še zdaj ne presega 2000 dinarjev). Pripravljeni smo bili uživati pri njih vero in upanje, zakaj nikoli ta dva bisera ne sijeta v tolikšnem sijaju kakor takrat, ko sta v siromakovi lasti. Vse smo jemali z malobrižno kretnjo, češ, saj bomo radi in trikratno vrnili, samo malo je treba počakati.

Sproti, ko so minevala leta, je mlajši živelj odhajal iz podbohorskih vasi. Mladost ni obremenjena z nostalgíčno domačijsko tradíciijo. Misel mladih manj kalíjo čustva, njihov razum je ostrejši, dovetnejši za vzore. Odhajali so z doma v industrijska središča, v mesta, šole in službe, v tujino in vsepovsod tja, kjer je bil na vidiku kos boljšega kruha. Z geslom »pomagaj si sam« so prepustili brezplodno čakanje dedom ter očetom, ki so postajali starci. Do danes je ta demografski tok opustošil Kozjansko do tiste mere, da pokrajini skoraj ni več zajamčena naravna populacija. Četrto stoletje je pač že dolga doba.

Prehod iz naturalnega v tržno gospodarstvo Kozjancem torej ni prinesel nič dobrega. Protislovje se je do skrajnosti zaostriilo, saj se je kozjanskim kmetom mimo gospodarskega narušilo tudi človeško ravnovesje. Izgubljati so začeli svojo mladost, svoje nadaljevanje. In onstran spleta vzrokov, zakaj nova družba ni izpolnila obljub Kozjancem, ostaja z vso silo pregovora, da ima palica dva konca, tudi temno vprašanje: »Kaj je izgubila in kaj še izgublja spričo svojega ravnanja nacionalna skupnost?«

Na Kozjanskem, v Halozah, v Beli krajini in še nekaterih zlasti obrobniíh pokrajinah trpi hkrati z ekonomskim tudi politíčni in kulturni vpliv mlade republike, ki se je s tolikšnimi žrtvami prikopala do začetkov svoje državniške in državotvorne ustvarjalnosti. V dnevnem življenju naš človek pogosto reagira nestrpno že v primeru, če se srečuje z nekoliko bolj poudarjeno srbohrvaško govorico in nemalokrat prav šovinistično, kadar na primer nanese beseda na prispevke federaciji. Ob primeru Kozjanskega, ko doživljamo počasen, a zanesljiv strateški poraz na narodnostni fronti, pa smo začuda neverjetno mirni in lahkomiiselni. Ne zavedamo se, da migracijska erozija odnaša s kozjanskih hribov razen ekonomske zmožnosti tudi nacionalno zavest in živo narodno življenje. Ali bomo ponosni, če bo

Božidar Jakac: V roškem bunkerju, 1943, tuš

slovenska zemljepisna karta imela ob robovih belo označene predele, nenaseljene kraje? Ali bo naseljenost samo navidezna, takšna kot je pač, če prebivajo tu izumirajoči rodovi starcev? Vedemo se kot zapravljevci, čeprav imamo bore malo razloga za ozemeljsko in etnično zapravljevost. Človeku gredo lasje pokonci, ko celo predlog dolgoročnega plana ekonomskega razvoja Slovenije dopušča dilemo, ali naj migracijski procesi tečejo spontano, kar pomeni, da se bodo »nerazvita« področja migracijsko izpraznila, ali pa naj z materialno intervencijo zagotovimo skladnejši razvoj vsega — že tako tesnega slovenskega ozemlja. Neverjetna je tudi naša ekonomska kratkovidnost, saj se ziblremo v več kot varljivi gotovosti, da nam bo v prihodnosti zlahka obstati brez domače kmetije. Ne vem, kaj naj si mislim o vedenju, ki ga ponazarja prezirljiva kretnja: »Eh, kaj nam bodo kozjanski lazi in ohišnice.« V obrambo človečanskih motivov, ki nam narekujejo, naj spoštujemo ljubezen Kozjancev do njihove zemlje, raje ne rečem nič, saj bi povzdignil tak glas zgolj v veter in mraz.

Pravimo, da dosega danes SR Slovenija že več kot tisoč dolarjev narodnega dohodka letno na prebivalca. Vednost o tem lepem poprečju je za Kozjansko, kjer je narodni dohodek šestkrat manjši, brez vrednosti. Tudi ni za Kozjance pomembno vedeti, koliko je v poprečju in absolutno v Sloveniji avtomobilov, televizorjev in pralnih strojev, kolikšen je poprečni zaslužek, koliko sredstev odmerjamo fede-

raciji in podobno. Vsi takšni podatki jim zbujaajo prej občutke nepravilnosti kot česa drugega. Malo koristijo skupšinska in vladna razglabljanja o doloanju statusa nerazvitih krajev v republiki in s tem v zvezi meglena priporoila, kako ravnati z nerazvitimi podroji. Kozjanski lahko pomaga samo odkritosrčna zavzetost vseh nacionalnih sil in takojšnja akcija!

To pa pomeni:

Obravnavati nacionalna zaostala podroja enako učinkovito kot federalna, torej, nuditi jim hitro, izdatno in periodično pomoč tako v obliki subvencij kot v obliki kreditov. Pri iskanju teh sredstev moramo napreči iznajdljivost, ki naj se ne izogiba revolucionarnih zamisli. (Kakor so Kozjanci dali primer nesebičnosti in požrtvovalnost v NOB, mora samoupravna skupnost zdaj znati zategniti pas v korist Kozjancev v obliki zmanjšanja svoje splošne in investicijske, pa če treba tudi zasebne in osebne potrošnje!) Najprej je treba zgraditi na Kozjanskem ceste. Z nekaj dobre volje je hkrati mogoče preresetati republiške in občinske gospodarske plane ter poiskati možnosti za primerno industrializacijo dežele. V dobi integracijskih procesov v slovenski industriji bi ta ali ona močna proizvodnja lahko vzpostavila na Kozjanskem kooperativne obrate. Ko bi Kozjansko imelo solidne komunikacije, bi ne bilo tam težko razviti živinoreje, sadjarstva, specializiranih plantaž in s tem v zvezi živilsko-predelovalnih obratov. Objekti družbenega standarda naj bi rasli kot organska posledica nove gospodarske prosperitete, s čemer pa ni reeno, naj ne bi družba za začetek prispevala najpotrebnejših šol, zdravstvenih ustanov in precejšnje subvencije za socialno zdravstveno zavarovanje. V obdobju nekaj let bi morali investirati seveda nekaj desetlin milijard starih dinarjev, če bi hoteli, da se bo res kaj poznalo. Ekstenzivno, počasno krpanje s simboliinimi zneski seveda ne bi bilo nič drugega, kakor blažev blagoslov.

Ni dvoma, da bodo republiški blagajniki zavpili: »Kje naj pa vzamemo?« Pri roki so odgovori: Iz investicijske revizije! Iz revizije mnogih planov, ki vodijo k miniaturnim reprizam velenjskega kombinata! Iz rezerv nesmotrne proizvodnje. Iz rezerv preohlapne široke potrošnje! Iz rezerv, ki so skrite v neuinkoviti davini politiki in izvršbi! Iz sredstev, ki uhajajo skozi prste subjektivni revolucionarni kontroli ter se pretakajo v čezmerno nabite zasebne kase! Itd.

Deželi s takim narodnim dohodkom, kot je danes SR Slovenija, ne bi bil nedosegljiv napor zbrati omenjena sredstva, ko bi se le zavestno odločila za organizirano akcijo. Mislim, da tako humanistični kot nacionalni, politični in gospodarski oziri izključujejo sleherno drugačno ravnanje. Smešili bi se sami pred seboj, pred državo in pred svetom, če bi še naprej mirili Kozjance z obljubami, manifestacijami, obiski ter pošiljkami oblek in odej, kakor da so oni žrtve povodnji ali potresa, ne pa republiške centralistične sebičnosti, ali vsaj malomarnosti naše samoupravne družbe.

Skrajni čas je, da energično zaustavimo proces, ki zanaša vse Kozjansko na žalostno pot zakoncev Žlender.

Mladost v partizanih

Drago Kumer

Trbovlje, Trbovlje, Trbovlje ...

Popotnik obstal je na Kumu in zazrl se tja proti Savi;

pod njim je megla, megla in megla in v nji tisočeri temni obrazi.

Trbovlje, Trbovlje, Trbovlje ...

Tako je zapel trboveljski rudar, ko je z mogočnega Kuma gledal na zamegljeno Trbovlje, kjer domuje na stotine rudarjev. Tu je dom starih revolucionarjev, globoko pod zemljo se je kovalo bratstvo in tovarištvo; v Trbovljah je bil doma junak Fakin, ki je umrl pod bajoneti kraljeve Orjune. Znanе so stavke trboveljskih rudarjev, ljudi, ki so se s trdo in odločno pestjo uprli nenasitnemu kapitalu.

Da, take so naše Trbovlje, pripoveduje mlad rudar RAUŠL JOŽE. Tudi jaz sem v njih doma. Moj oče je bil sicer zidar, toda pri rudniku je delal dolgo vrsto let. Umrl je leta 1938. Zapustil je pet članov družine: ženo in štiri otroke. Bili smo proletarska družina in otroci smo hoteli kruha. Moja dobra mati ni dolgo premišljevala. Šla je na rudniško upravo in zahtevala.

»Moža ni več. Ostala sem sama s štirimi otroki. Dajte mi delo, da jih bom lahko preživela. Moram jih, saj so moji. Moram jim pripraviti lepše življenje; saj moje niti počenega groša ni vredno!«

Delala je na separaciji in mi smo imeli kruha. In čeprav je bila le preprosta ženica, nas je znala tudi vzgajati v dobre in poštene državljane; še danes smo ji zelo hvaležni.

Potem je prišla vojna. Nekateri so govorili, da se bo delavcem življenje izboljšalo. V Trbovljah se je marsikaj spremenilo in namesto izboljšanja je prišel strah. Nemčurji so dvignili glavo. Mi, mladi, smo morali v nemško šolo. Učili so nas o nepremagljivem rajhu. Življenjepiš nezmotljivega Hitlerja smo morali znati na pamet. Kmalu pa smo doživeli prvo presenečenje; na zidovih so se pojavili napisi v slovenskem jeziku in tu in tam je zavihrala slovenska zastava. Slišali smo iz ust nemških žandarjev, govorili so oživali nemčurji, čuli smo iz ust nemških učiteljev.

»Windische banditen!«

Naši ljudje pa so potihlo odgovorili.

»Odšli so v gozdove ...«

Začele so se prve aretacije. Ljudje so govorili o strašnih mučenjih v nemških zaporih. Po trboveljskih cestah so korakale četice nemške »Hitlerjugend«. Naša mati je začutila bližajočo se nevarnost.

»Mar bodo tudi moje otroke prisilili v korak?«

Dolgo je premišljevala, predno me je pobožala po skuštrani glavi, in rekla:

»Jožek, šel boš k stricu v Prlekijo.«

Bil sem ves zbegan, ko sem jo tiho vprašal:

»Zakaj moram k stricu v Prlekijo?«

Mati se je zamislila. Njen obraz je bila ena sama goreča skrb za otroke. Bala se je za našo bodočnost. Vse do vojne je nosila v glavi drugačne načrte: delala bo, garala in vsakega posebej spravila do kruha. Zdaj pa je prišla vojna in ji prekrižala načrte. Naša bodočnost je postajala iz dneva v dan temnejša in moja mati je imela na obrazu vsak dan eno gubo več. Spet se je obrnila k meni in potihlo rekla:

»Ne sprašuj. Jaz že vem, zakaj te pošiljam k stricu v Prlekijo. Saj se boš kmalu vrnil. Morda pa ta vojna le ne bo tako dolgo trajala...«

S solzami v očeh pripoveduje Raušl Jože iz Trbovelj:

»Poslovil sem se od domačih in šel v rojstno vas mojega očeta. Hudo mi je bilo pri srcu, a materinemu naročilu se nisem mogel upreti. Težko je skrbela za štiri otroke, čeprav sta večja dva že hitro odrasčala. Šel sem v zame tuj svet s trebuhom za kruhom. V otroški glavi se je porodila misel, da morda tam, v Prlekiji, ni Nemcev, da je tam svoboda, življenje. Zmota je bila kmalu očitna. Tudi tam sem moral v nemško šolo, tudi tam so nam govorili nemški učitelji:

»Hitler je bog nemškega naroda, vojskovodja, ki bo premagal ves svet.«

Stric ni bil za Hitlerja, politika mu ni bila mar, delal je svojo pot in mi vsi, ki smo bili v njegovi hiši, smo delali, nikoli ni bilo dovolj postorjenega.

V Prlekiji, vsaj tam, kjer sem bil jaz, ni bilo slišati o partizanih, prišle pa so novice od drugod. In pojavili so se prvi plakati, na katerih smo brali imena ustreljenih. Moja otroška glava še ni doumela velike tragedije, stric pa je večkrat dejal:

»Hudi časi se bližajo...«

Začel sem siliti domov. Stric mi je branil. Govoril mi je, da se v Trbovljah godijo grozne stvari in da je bolje, da ostanem pri njem, daleč od krvavih rok nemškega gestapa.

Toda otrok je otrok. Bal sem se za mater, bal za sestro in brata; lepega dne sem pobral svoje stvari in jo mahnil nazaj v rodne Trbovlje.

V Trbovljah se je v enem letu moje odsotnosti zares veliko spremenilo. Slišal sem, koliko so jih zaprli, koliko postrelili in odgnali v velika taborišča smrti. Materin obraz je bil še bolj zaskrbljen in zdelo se mi je, da čuti v sebi strah. Nekega dne mi je zaupno dejala:

»Jožek, bliža se huda ura in bojim se, da bo tudi koga od naših odplavila.«

Videla je, da nisem razumel njenih besed. Privila me je k sebi, rekoč:

»Čuvaj se nekaterih pobalinov in mene ubogaj...«

»Bom, mama,« sem prikimal in ji pogledal v razoran obraz.

Tako je spet minilo leto, ko sem zapazil, da starejši brat odhaja z doma, ne da bi povedal, kam gre. Nekega dne sem zvedel, da se udeležuje tajnih sestankov. Tam so ljudje, ki delajo za partizane. Zame je bilo to veliko odkritje. Sestri, ki je bila leto dni starejša, je brat zaupal svojo skrivnost. In enkrat se je primerilo, da sem našel v sobi čudne lepake. Na njih je pisalo: Smrt Hitlerju! Svobodo slovenskemu narodu! Smrt izdajalcem! In še marsikaj drugega sem našel med papirji. Potem so lepaki izginili, pa tudi sestre in brata ni bilo nikjer. Pošteno sem pritisnil na sestro, predno je priznala, da tudi ona dela za partizane. Pozneje sem zvedel, da je starejši brat član tajne organizacije, ki dela proti Hitlerju in vsemu, kar nosi nemško uniformo. Tudi sestra je to potrdila. Rekla je:

»Naš je skojevec. To je mladinska organizacija, ki pomaga partizanom. Pa da nikomur ne rečeš besede! Prišli bi Nemci in nas postrelili.«

Ko je starejši brat zvedel, da tudi jaz vem za največjo tajnost v hiši, me je počasi vključeval v svoje delo. Tu in tam smo na zid napisali kakšno parolo ali pa trosili drobne lističe in pribijali lepake. Zdelo se mi je, da sem junak vseh junakov, še posebno zato, ker smo delali tajno. Ko pa je zvedela mati, se je sklonila nad nami.

»Otroci, ali veste, da se igrate s smrtjo?«

Starejši brat pa ji je odgovoril:

»Brez skrbi, mama, mi delamo tajno in previdno do najmanjše podrobnosti.«

Toda čas je bil vsak dan bolj napet. Iz dneva v dan so se vrstili razburljivi dogodki. In še dobro se spominjam. Poleti je bilo. Spali smo in nena doma na vratih močno trkanje. Prebudili smo se. Mati je pogledala na uro. Bilo je tri. Kdo budi ob tako rani uri? Toda trkanje se je spremenilo v suvanje s trdimi, okovanimi predmeti. Bile so puške. In spodaj se je zaslišal glas nemškega policista:

»Aufmachen, schnell!«

»Nemci!« je kriknila mati.

Tekla je odpirat in vstopili so agenti nemškega gestapa. Ležal sem v postelji in gledal tuje obraze. Potem so me vrgli iz postelje. Nebogljjen sem stal pred oboroženimi policisti in v strahu čakal, kaj se bo v naslednjem trenutku zgodilo.

»Ti nisi pravi!« me je sunil eden izmed domačih izdajalcev in se pognal k drugi postelji. Tam je ležal starejši brat. Ker se je pred dnevi ponesrečil, je imel roko v mavcu. Hitro je moral na noge in slišal se je ukaz:

»Šel boš z nami. Obleci se, hitro!«

Spogledali smo se. Bratove oči so obstale na materinem obrazu. Si huda name? so govorile. Toda materine oči so odgovorile: Drži se, sinko, krepko se drži!

Mati je hotela pripraviti zajtrk, toda agenti nemškega gestapa niso dovolili. Ko je bil oblečen, ga je policist porinil proti vratom.

»Los, los!«

Prav tisti čas so odgnali tudi sosedovo Jelko. In še več drugih. Zaprli so jih v trboveljski zapor — Figabirt. Tam so jih zasliševali, potem pa so jih odpeljali v Graz.

Mi smo ostali doma. S sestro sva delala dalje. Mati je bila v skrbah. Toda rekla ni ničesar. Čutiti je bilo zlom nemškega rajha, zato smo delali s podvojenimi močmi.

Nekega dne pa se pojavi brat. Povedal je, da je ušel iz zapora in da gre v gozdove. Vzel je nekaj najvažnejših stvari, nato pa so ga Paševi — to je bil naš sosed — oblekli od glave do pete. Odšel je proti Partizanskemu vrhu, takratni Sveti planini, od tam je šel v brigado.

Zdaj mati ni vedela, kaj ji je storiti. Bila je kot na trnju. Otroci nismo vedeli, kaj se v njenih prsih godi. Potem pa je nenadoma izginila. Iskali smo jo, toda zaman. Ni je bilo.

V neposredni bližini je stanoval neki gestapovec. Otroci smo zasumili, da ima morda on prste vmes in da jo je dal zapreti. Sestra je šla k njemu in ga vprašala, kje je naša mama. On pa jo je nadrl:

»Jaz ne vem nič. Sicer pa mi je tvoja mati kaj malo mar. Domov se poberi!«

Nekateri so govorili, da je obupala in skočila v Savo. Bili smo nemočni in nismo vedeli, kaj nam je storiti.

Čez dva dni se je pojavil na vratih mlad fant in mi dejal.

»Jožek, pojdi gori za prvi cestni ovinek, čaka te tvoja mati. In podvizaj se, njej se zelo mudi!«

»Mama!« sem kriknil in jo ucvrl čez drn in strn do prvega ovinka. Glej presenečenje. Za grmom je stala mati. Objel sem jo in solze so mi zalile oči.

»Mama, mama, zakaj si pobegnila?«

»Pst, ne tako glasno. Vse se bo uredilo. V gozdu sem, med partizani. Poslušaj, kaj ti naročam: Pojdi domov, obleci se dobro in pridi na Bevškov hrib. Tam boš pa že zvedel kako in kaj. In hitro delaj ter pazi, da te ne ujame gestapo.«

Povedala mi je, da nismo varni, da bo vojne vsak čas konec in da je najbolje, da smo tudi mi v gozdovih. Gledal sem svojo mater in zdela se mi je prava junakinja.

Ko sem pritekel domov in povedal sestri, je tudi ona sklenila, da gre z menoj, mlajši brat pa naj gre k sosedu. Hitro sva iskala najvažnejše stvari in jih spravljala v torbo. Čeprav sem imel nekaj krušnih kart, si zaradi gestapa nisem upal v trgovino. Lastniku otroškega vrtiljaka sem dal nekaj igrač, on pa mi je dal celo pest nemških fenigov. Mislil sem, da brez denarja ne smem z doma. Vzel sem materin pled, moje še nove lakaste čevlje, vzela sva tudi staro očetovo uro, se dobro oblekla, pozaklenila, dala ključ zunaj pod mizo, se prijela za roke in stopila na cesto. Stopala sva po cesti in poletno sonce naju je božalo s toplimi žarki.

»Kam greva?« je sestra tiho vprašala.

»V partizane!« sem ji tiho odgovoril.

»Kje pa bova našla partizane?«

»Mama je naročila, naj prideva do Bevškove domačije,« sem ji dopovedal in pri tem gledal levo in desno, če naju ne opazuje kak nemški nepridiprav. Hodila sva z roko v roki in v sebi sem začutil neoporečno moškost, čeprav sem imel takrat le dobrih dvanajst let.

Na Bevškovem hribu so naju lepo sprejeli in videti je bilo, da so bili o najinem prihodu že obveščeni. Pozneje sem zvedel, da je bila tu znana partizanska javka. Pri vsem tem pa sem bil trdno prepričan, da je to delo moje mame, ki je bila zdaj partizanska kuharica; trdno sem stisnil pesti in si dejal:

»Tudi jaz bom nosil puško, tudi jaz bom partizan.«

Ležala sva na široki postelji, toda zaspati nisva mogla. Preveč sva bila nestrpna. Sredi noči me je vprašala sestra:

»Jožek, ali je tebe kaj strah?«

»Mene ni. Kaj pa tebe?« sem potihoma vprašal.

»Tudi ne.«

Proti jutru sva trdno zaspala.

Zjutraj je prišel starejši možak in z njim sva odšla na Čemšeniško planino. Tam je bil štab zasavskih terencev. Med številnimi partizani sva zagledala tudi najino mamo. Tekla sva k njej, jo objela in vsi smo jokali od sreče in veselja, da smo spet skupaj. Potem pa naju je mama podučila, kako se morava ravnati. Če bova kaj zakrivila, se bova morala zagovarjati pri komandirju. Obljubila sva, da bova pridna in poslušna.

Tako sva tudi midva postala partizana.

Se nekaj dni smo ostali na planini. Bili so sami sončni dnevi in tudi noči niso bile hladne. Včasih sva s sestro zlezla prav na vrh planine in gledala doli v Trbovlje, kjer so še vedno gospodarili Nemci, kjer so živeli naši ljudje in v strahu čakali, kdaj jih bo oplazil nemški bič; gori na planini pa je bilo tako toplo in domače, zakaj midva pač nisva doumela, da lahko vsak čas pridrvi kolona vermanov, padali bodo naši borci in tekla bo kri.

Nato je prišlo povelje za odhod. Prebiti da se moramo do Moravč, potem pa čez Savo na Dolenjsko. Pot je bila dolga in naporna. Hodili smo vso noč in proti jutru je začelo deževati. Lakasti čevlji so se razmočili in me pričeli žuliti. Odločil sem se, da bom hodil bos. Hodili smo v koloni. Večkrat sem od

Drago Vidmar: Požgana domačija, 1944, svinčnik

utrujenosti postal, se naslonil na deblo drevesa. Toda partizan za mojim hrbtom je dejal z ukazujočim glasom:

»Korajža velja, naprej!«

Kadar je bilo najhuje in se mi je zdelo, da ne morem več, takrat je k meni stopila mama in rekla:

»Jožek, pokaži, da si tudi ti partizan!«

Tudi sestra je le s težavo premagovala pot, vendar je bila bolj potrpežljiva in je molčala. Le včasih je rahlo zavzdihnila, nato pa je stopila v korak partizana, ki je stopal pred njo.

Končno smo prišli do Save. Kurirji so poiskali čolnarja. Prišel je in nam povedal žalostno novico, da so v bližini Nemci in da so na različnih krajih pripravili zasedo. In prav v tistem trenutku so se zaslišali prvi rafali. Komandir je ukazal.

»Prednje straže naj zavzamejo položaje, drugi naj krenejo nazaj, smer je treba večkrat spremeniti.«

Pokalo je, jaz pa sem se oziral, od kod bo priletela prva krogla. Nisem imel popolne predstave, da drobno jekleno zrno, ki prifrči po zraku, ubije

človeka. Pojma smrti nisem mogel pravilno doumeti. Nemo sem poslušal ukazujoče besede.

»Skloni se, ne hodi zravnano, izogibaj se čistine!«

Kolona se je počasi uredila in spet smo hodili in hodili. Pot se je vlekla v pravo neskončnost. Po večurnem tavanju in iskanju skrivne poti smo prišli na isto mesto in Nemcev ni bilo več. Razumel sem, zakaj je bila potrebna ta dolga pot. Treba je bilo ukaniti sovražnika. In prevarili smo ga. Pot čez Savo je bila prosta. Začelo se je prevažanje borcev. Tudi mi trije smo se pripravili, da stopimo na čoln.

Tu me je presunil nenavaden dogodek. Borec, ki je stal na straži, je po čudnem naključju sprožil puško in bil je hudo ranjen. Videl sem vsega okrvavljenega in postalo me je strah.

»Ali bo umrl?«

Odnegli so ga v najbližjo postojanko in nekdo mi je pozneje povedal, da je ostal pri življenju.

Ko smo bili na drugem bregu, smo slišali komandirjevo povelje.

»Smer Žužemberk in skrajna previdnost, prednje straže naprej!«

Spet smo hodili, se ustavljali in spet hodili. Poti ni hotelo biti konec. Nama s sestro so pojemale moči. Jedli že dolgo nismo. Ko smo se ustavili, se je po naključju znašla med nami naša sosedka iz Trbovelj. Doma sem jo klical za Godčevo teto. Gledala me je, gledala je sestro in ni se mogla načuditi. Z menaško v roki sva stala v vrsti in čakala, kdaj nama bo kuhar odmeril obrok. Prijela me je za ramo in rahlo stresla.

»Jožek, od kdaj si pa ti partizan?«

Zravnal sem se, izbočil sem drobne prsi in možato odgovoril:

»He, Godčeva teta, še malo, pa bo teden dni!«

Tudi z Martinčičevim Poldetom, ki je bil že dlje časa v partizanskih vrstah, sva se srečala. Nasmejal se je na ves glas, razprostrl ogromne roke in se zakrohotal.

»Sveta nebesa, zdaj pa že otroke pobirajo!«

Pogledal sem ga izpod čela in rahlo protestiral.

»Saj ni tako hudo in tudi strah me ni.«

Stopil je k meni in me potrepal po rami.

»Že prav, Jožek, da si prišel, sicer bi te Nemci vtaknili v uniformo.«

Hraber je bil Martinčičev Polde. Potem pa ga je zadela sovražnikova mina in življenje je daroval za svobodo naše domovine.

Nekateri borci so začeli govoriti, da Žužemberk že ni več tako daleč. Zbral sem vse moči in tiho stopal v koloni.

Postanek. Zleknili smo se po tleh in vse oči so bile obrnjene v kuharje, ki so začeli pripravljati kosilo. Še dobro se spominjam. Žganci so bili. S sestro sva jih dobila skoraj polno porcijo in s tresočimi se rokami sem jih odnesel na mesto počitka. Jedla sva, hlastala in še ni bilo dovolj. Mlada želodčka sta bila kar naprej lačna, toda vedela sva, da morajo tudi drugi jesti. Tu in tam je kdo zažvižgal, pa tudi partizanska pesem se je slišala. Tako sem spoznal, da partizani ne poznajo težkih trenutkov. Vajeni so vsega in pripravljeni na najhujše. Ničesar jih ne iznenadi. Pri tem pa jih vodi previdnost, ki so si jo pridobili v letih krvavega boja.

Spet smo se dvignili in stopili v korak. Kolona je zavijala po gozdnih stezah, večkrat pa smo prečkali tudi njive in travnike. Mi trije: mama, sestra in jaz smo bili vedno skupaj. Kadar sem bil že preveč utrujen, sem pogledal v materin obraz, ona pa se je rahlo nasmehnila.

»Jožek, le korajžno naprej.«

Zagledali smo obrise Žužemberka. Hodili smo previdno. Nenadoma pa je nekje spredaj močno zaropotalo. Oglasile so se strojnice. Padala so povelja. Borci so hiteli naprej. Nisem vedel, kaj se dogaja. Vprašal sem borca, ki je tekel mimo mene:

»Kaj pa se je zgodilo?«

On pa se je zarežal.

»Fant, pete v roke, belčki napadajo!«

Vnela se je prava bitka. Sikale so krogle, letele so mine, regljale strojnice in celo topovi so se oglasili. Borci so se razkropili v skupinice in tekli na položaje. Ozračje je zadišalo po smodniku. Stiskal sem se k deblom dreves in nemočen opazoval ogorčeno bitko. Pogledal sem okoli sebe: matere in sestre ni bilo nikjer. Klical sem na ves glas, pa me je nekdo okregal:

»Pobič, jezik za zobe, sicer ti belčki betico prevrtajo!«

Potem je prišel ukaz, da se po skupinah prebijemo do Semiča. Pridružil sem se skupini borcev in stopil v korak. In spet smo hodili, hodili in kar naprej hodili. Hrane ni bilo od nikoder. Bil sem lačen, da sem se opotekal, opešati pa nisem smel. Tu in tam smo naleteli na kakšne lesnike, razgrabili smo jih in si tešili prelačne želodce. Mati in sestra sta hodili v neki drugi skupini, družinska veza je bila pretrgana; postal sem partizanček med prekaljenimi partizani.

Končno smo se znašli v Semiču. Tu sem srečal nekaj znanih obrazov. Bili so fantje iz Trbovelj, za katere sem že pred letom slišal, da so odšli v gozdovce. Smeje so me gledali in spraševali:

»Hej, Raušlov Jože, kje pa je tvoja puška?«

Nisem jim mogel odgovoriti, zakaj tudi jaz nisem vedel, kako to, da mi ne dajo orožja; menda je bilo dvanajst let za puško zares premalo.

V Semiču pa me je popadel tifus. Odpeljali so me proti Kanižarici, kjer je bila partizanska bolnišnica. In glej presenečenje! Tu sem srečal zdravnika, dr. Cizlja iz Trbovelj. Gledal me je in nekaj tuhtal.

»Fantek, od kod pa si?«

»Iz Trbovelj,« sem odgovoril.

»Čigav?«

»Pišem se Raušl Jože.«

»Raušl? Nekega Raušla sem pred leti zdravil za pljučnico.«

»To je bil moj oče.«

»Aha,« je rekel zdravnik, »zdaj pa že vem. Kaj pa delaš tukaj?«

»Z mamo sem odšel v partizane...«

Smehljal se je z očetovskim smehlajem in dejal mi je.

»No, te bomo že pozdravili...«

Prav tiste dni je prišla vesela novica: Beograd je osvobojen! Borci so streljali od navdušenja, mi v bolnišnici pa smo mislili, da je napad. Z visoko vročino sem stekel na plan in se skrtil za najbližji grm. Tam me je našel zdravnik, dr. Cizelj in me odnesel nazaj v bolniško posteljo.

Zdravje se je hitro popravljalo in kmalu smo odšli naprej proti Črnomlju. Tam smo se nastanili v znani Stepčevi hiši. Tu sem tudi videl, kako je režiser Jože Gale pripravljaval Borove »Raztrgance«. V hiši sem se počutil domačega in zdelo se mi je kar prijetno. Nekega dne pa je kakor blisk udarila novica.

»Belčki napadajo. V premoči so, umaknimo se!«

V zadnjem trenutku smo poskrili slike in druge stvari, zakaj zaradi oslabelosti nekateri nismo mogli bežati. V strahu smo čakali, kaj bodo belčki z nami napravili. In res so kmalu prišli. Vsako hišo so pretaknili in tudi v našo so prišli. Visok belogardist se je zadrl na gospodinjo.

»Imate kaj pitne vode?«

»Jabolčnika vam prinesem,« je v strahu rekla gospodinja.

»Ne maram vaše pijače!« je siknil in odšel.

Nato pa je skupina belčkov navalila v klet in z rafali zdesetkala sode in potem so pili, pili...

Naši borci so dobili pomoč in obkolili so vas. Polovili so prek petdeset belogardistov in takrat sem prvič videl, kako so belčki odmetavali orožje in dvigali roke.

V neposredni bližini Črnomlja je bilo partizansko letališče. Zdravnik je odredil, da moram na okrevanje nekam v bližino morja. Dejali so, da pojdem v Zadar.

Tako sem prišel na aerodrom in prvič od blizu videl partizanska letala. Na trupu in krilih so imeli narisano rdečo peterokrako. Še nikoli se nisem letal niti dotaknil, kaj da bi se z njimi peljal. Bil sem prepoln mešanih občutkov, ko sem stopal v jekleno ptico. Usta so mi sama lezla v nasmeh in ko so zabrneli motorji, sem ves srečen zavzdihnil:

»Ko bi me zdaj mama in sestra videli...«

Odlepili smo se od tal in naša jeklena ptica nas je odnesla tja proti Jadranskemu morju.

Zadar je bilo žalostno mesto. Bile so same ruševine in ljudje so tavalj po ulicah. Kmalu so nas naložili na kamione in odpeljali smo se v Novi grad. Rekli so, da bomo tu na okrevanju. Pa se je pojavila nesrečna pegavica in spet so nas premestili v Kaštel. Tu sem doživel nekaj prelepih dni in tu sem dočakal — svobodo. Ne morem povedati, koliko je bilo radosti in veselja. Objemali smo se in poljubovali, peli, vriskali in streljali v zračne višave.

»Živela svoboda jugoslovanskega naroda!« so vzklikali borci in pisali parole po kašteljskih zidovih.

Kmalu smo dobili dovoljenje, da se lahko vrnemo na svoje domove. Ob slovesu smo si stiskali roke, obljubljali večno prijateljstvo, potem pa sedli na vlak in hiteli proti domu. In v mislih sem ponavljal besede trboveljskega rudarja:

»Trbovlje, Trbovlje, Trbovlje...

Popotnik obstal je na Kumu in zazrl se tja proti Savi;

Trbovlje, Trbovlje, Trbovlje...

pod njim je megla, megla in megla in tisočeri temni obrazi...

Doma sem našel vse člane naše družine: mamo, sestro in oba brata. Objeli smo se in v solzah veselja stiskali roke. Spet smo bili doma in živeli bomo v novi svobodni domovini.

In ko so bile leta 1945 prve državne volitve, sem kot trinajstleten pobič prvič v življenju prišel na volišče in oddal svoj glas. To je bil edinstven dogodek, ki so ga zabeležili vsi takratni časopisi. V mojih otroških prsih je drobno srce potihlo govorilo:

»Da, tudi jaz sem bil partizan, tudi jaz sem prispeval k svobodi naše domovine...«

Dore Klemenčič Maj: Tehnika Julij IX. korpusa, 1944, tuš

Gverila v Latinski Ameriki

LOJZE VEZOCNIK

Gverila v 20. stoletju? Oborožene skupine po planinah, gozdovih, revnih mestnih četrtih v atomski dobi, v dobi skoraj neverjetnega napredka znanosti in tehnike, v »civiliziranem«, v »svobodnem« svetu? Politične stranke in ostre razprave med njimi v parlamentih, organizirane stavke milijonov delavcev in tudi burne študentske demonstracije nekako še sodijo v okvir »moderne družbe«. In vendar so države na svetu, v katerih se posamezniki z orožjem v roki, večkrat kot preganjane zveri, borijo za svobodo, za boljše življenje, za družbene in politične cilje, torej za tisto, kar naj bi ljudje že zdavnaj imeli, če bi sodili po brezštevilnih deklaracijah vlad in vladajočih političnih strank. Gverile ni v Evropi, Severni Ameriki in Avstraliji. To ne pomeni, da so na teh celinah vsi ljudje zadovoljni z obstoječim stanjem, pa vendar to dejstvo precej pove. V letu 1969 smo namreč slišali za diverzantske akcije, napade na policijske postaje, ugrabitve političnih oseb in razne druge vrste gverilske dejavnosti v 22 državah Latinske Amerike, Afrike in Azije, v dveh tretjinah sveta — v nerazvitem, zaostalem svetu. V našem prispevku hočemo prikazati vzroke, dejavnost in cilje gverilskih gibanj v Latinski Ameriki ter tiste politične stranke in gibanja, ki oborožen boj v svojih državah podpirajo oziroma organizirajo. ⁽¹⁾

Menimo, da bi lahko vzroke za obstoj in aktivnost gverilskega gibanja v Latinski Ameriki razdelili v tri skupine, in sicer v nasprotja, ki izvirajo iz:

1. slabih gospodarskih razmer nekaterih držav, pokrajin oziroma kategorij prebivalstva,
2. nedemokratske prakse večine latinskoameriških političnih sistemov, iz vojaških diktatur in nasilja nad prebivalstvom,
3. večje ali manjše stopnje odvisnosti (gospodarske in politične) posameznih držav od ZDA;

Ta nasprotja oziroma vzroki za pojav nelegalnega oboroženega boja proti obstoječim razmeram so izredno tesno povezani in prepleteni ter jih ločujemo zgolj zaradi večje preglednosti. Oglejmo si jih zdaj nekoliko pobliže:

1. Latinsko Ameriko so zaradi njenih naravnih bogastev imenovali tudi »rezervo človeštva«. Daje 25 % svetovne proizvodnje nafte, polovico boksita, 40 % srebra, 80 % kave in 45 % svetovne proizvodnje sladkorja. To naravno bogastvo, ki ga še nezadosti ali pa, kar je veliko bolj tragično, nesmotrno izkoriščajo, omogoča latinsko ameriškim prebivalcem poprečen narodni dohodek 330—375 dolarjev na leto. To je poprečje, dejansko pa ima polovico prebivalcev le približno 120 dolarjev narodnega dohodka, 5 % prebivalcev pa več kot 2.000 dolarjev. Razlike med posameznimi kategorijami prebivalstva, med vladajočimi kastami in kmečko ter mest-

¹ V eni izmed prihodnjih števil Borca bomo pisali o oboroženih gibanjih v Afriki in Aziji.

no revščino so izredno velike, pa tudi razlike med posameznimi državami in območji znotraj držav. Od približno 250 milijonov prebivalcev jih 80 milijonov ne zna brati in pisati, na 100.000 prebivalcev pride le 176 učiteljev in komaj 17 zdravnikov.

2. Vse latinskoameriške države so republike, skoraj vse imajo ustave, v katerih so določene pristojnosti parlamenta in izvršne oblasti in zajamčene pravice do političnega organiziranja, svoboda govora in splošna volilna pravica. Ne glede na to vladajo v večini držav avtorski režimi, ki se držijo na oblasti s pomočjo vojske in policije. Vojaški udari in puči so osnovna značilnost političnega dogajanja na »zelenem kontinentu«, često se menjajo vladajoče garniture, redko pa nastajajo bistvene spremembe v razmerju med državo in družbo, v gospodarskem in političnem življenju.

3. Štiri petine tujega kapitala, vloženega v latinskoameriško gospodarstvo, je last severnoameriških družb, skoraj polovico vsega uvoza dobijo latinskoameriške države iz ZDA, več kot polovico svojega izvoza pa prodajo na tržišče v ZDA. Dolga leta so bile latinskoameriške države glasovalni stroj za ZDA v raznih mednarodnih organizacijah. »Organizacija ameriških držav« še vedno omogoča ZDA bistveno vplivati na dogajanje v zahodni hemisferi. Če svojih ciljev ne morejo zagotoviti s političnimi sredstvi in z gospodarskim pritiskom, rovarijo s svojo obveščevalno službo ali neposredno posredujejo z vojsko. Pojav Kube, kot prve socialistične države v Latinski Ameriki, je imel precejšen vpliv na odnose med ZDA in državami južno od reke Rio Grande. Ameriški predsednik Nixon ponuja zdaj svojim južnim sosedom partnerstvo, vendar bistvo odnosov med ZDA in latinskoameriški državami ostaja še vedno nespremenjeno: gospodarska in politična odvisnost, izkoriščanje, vmešavanje v notranje zadeve, podpiranje desničarskih, konservativnih krogov in politikov, ki so najboljše jamstvo za zavarovanje koristi ZDA v Latinski Ameriki. S tem v zvezi je moralna in materialna podpora vladam latinskoameriških držav v boju proti opozicijskim, narodnoosvobodilnim in gverilskim gibanjem.

Iz takih razmer se porajajo protirežimska, protiameriška, revolucionarna gibanja. Vladajoči razred jih skuša s pomočjo vojske in policije v krvi zadušiti. Množične demonstracije, stavke in druge, bolj ali manj legalne oblike za državljanske in delavske pravice nimajo vidnejših, bistvenih uspehov. Zaradi policijskega terorja so se morali najbolj nepomirljivi, najvztrajnejši borci proti režimu umakniti v planine, v gozdove, v džunglo. Gverilci so postali iz raznih vzrokov in motivov: morda zato, ker so s tem ubežali ječi ali smrti, ker so lahko samo tako nadaljevali svoj boj za bolj pravične odnose v svoji deželi in za uresničitev kakšnih drugačnih političnih ciljev, morda zato, ker se je gibanje, ki mu pripadajo, odločilo za oborožen boj ali preprosto zato, ker si hočejo z orožjem zagotoviti boljše življenje. V večini primerov je latinskoameriška gverila ostanek širših, bolj množičnih političnih, kmečkih in delavskih gibanj; lahko pa je tudi njihov zametek. Gverila sama ni množična. Vojaško ni tako močna, da bi resneje ogrožala obstoječe režime. Njen pomen in velika potencialna nevarnost za režim je v tem, da lahko postane jedro, okrog katerega bi se združevale nezadovoljne množice. Zaradi tega so oblasti tako nepopustljive do gverilcev. Vztrajno si prizadevajo ubiti še »zadnjega gverilca«, saj so še tako majhne oborožene skupine, kjerkoli in kakorkoli že delujejo, znanilke nemira, upora, so iske, ki pretijo zanetiti sod smodnika — goro nezadovoljstva, revščine, strahu in obupa latinskoameriških množic.

Bliskoviti napadi na policijske postaje, na manjše vojaške enote, atentati, nato pa hiter umik v puste planine ali v skoraj neprehodno džunglo — to je bila včasih vsakodnevna taktika latinskoameriških gverilcev. V samotnih vaseh, med kmečkim prebivalstvom so celili rane, nabirali novih moči in se številčno krepili. Vendar režimi, proti katerim so se borili, so dobili iz ZDA strokovnjake za boj proti gveril-

cem. Ob pomoči teh »svetovalcev« sta postali vojska in policija učinkovitejši, gverilci pa so imeli vedno večje izgube. Tudi kmečko prebivalstvo jim ni bilo najbolj naklonjeno in gverilci so se preselili — v mesta! V revnih četrtih so njihove postojanke, v predmestni revščini njihova podpora, v študentih in pripadnikih naprednih političnih organizacij njihovi sodelavci. Zdaj ugrabljajo politične osebnosti (ameriški diplomati prav gotovo niso slučajno njihova najbolj priljubljena tarča), ropajo banke, veleblagovnice in skladišča orožja, zavzemajo radijske postaje in pošiljajo v eter svoja gesla in revolucionarne proklamacije. Očitno imajo, vsaj v zadnjem času, s svojo novo taktiko več uspeha kot prej. Nekateri poznavalci latinskoameriških razmer menijo, da je smrt legendarnega Che Guevara² pokazala gverilcem, da strategija, ko prodira revolucija iz vasi v mesta, v večini držav ni pravilna. Najbolj revni in tudi najbolj nezadovoljni sloji latinskoameriškega prebivalstva živijo v barakah v bližini velikih mest ali pa v predmestnih kolibah. Vsako leto se namreč sto tisoč dninarjev, ljudi brez zemlje, preseli v bližino mest, kjer nastajajo nove četrti mestne revščine. Tu naj bi gverilci našli svojo široko socialno bazo, sem naj bi padlo seme revolucionarnih idej.

Z ugrabitvami, atentati in ropanjem gverilci ne bodo zrušili obstoječih režimov v Latinski Ameriki. Zdi se, da vodi k njihovem uspehu in k uresničitvi ciljev političnih strank in gibanj, ki jih podpirajo, le ena pot: prebuditi pasivne kmečke in delavske množice, pridobiti jih za svoje ideje, zbuditi v njih vero v boljši jutrišnji dan in jih povesti v boj proti diktaturi z vsemi sredstvi, legalnimi, političnimi in z orožjem. Dokler latinskoameriški gverilci ne bodo dojel nujnosti, da se povežejo z množicami, dokler ne bodo dobili široke podpore pri kmetih in delavcih, tako dolgo ne bodo resno nevarni sedanjim režimom, njihov boj pa bo mešanica revolucionarnih idej, avanturizma in obupa.

Naš prispevek je namenjen prikazu latinskoameriških držav, v katerih so leta 1969 delovali gverilci, oziroma razmer, v katerih se je gverilsko gibanje pojavilo. Menimo, da je zelo pomembno, često bolj od same vojaške dejavnosti gverilcev, kdo gibanje organizira oziroma podpira, kakšni so njegovi cilji in kakšen vpliv ima med prebivalstvom. Zato smo skušali nekoliko opisati tiste politične stranke, katerih dejavnost je tesno povezana z gverilo, njihove programske cilje in stališča do bistvenih problemov latinskoameriških dežel.

BOLIVIJA

»Skoraj celo stoletje je naše ljudstvo skušalo nadaljevati boj za emancipacijo, ki so ga začeli Pedro Domingo, Muriljo, Padilja, Kamargo, Munjekas in drugi in je bil uspešen samo v svoji prvi fazi, ko sta bila na čelu boja Bolivar in Sucre. Gospodarska in politična neodvisnost se je, žal, prenesla na uslužno oligarhijo, ki negira našo dejansko neodvisnost in je spremenila Bolivijo v eno izmed kolonij ZDA. Gverilski center v Niancajasu, ki mu je poveljeval Ernesto Che Guevara³, je bil nadaljevanje tega boja...«

Ernesto Che Guevara je mrtev, mrtev je tudi pisec gornjih vrstic, ki so vzete iz politične oporoke — Guido Peredo.³ To pa ne pomeni, da je konec tudi gverilskega gibanja v Boliviji. Peredo je zapisal v svojem testamentu:

»Vojska narodne osvoboditve« je bila še nedavno za mnoge pošast, ki se pojavlja le sem ter tja. Služabniki imperializma so se počutili gotove in so še na-

² Che Guevara je bil ujet 8. okt. 1967 v Boliviji in dan pozneje ubit. Po podatkih brazilskih oblasti deluje zdaj v Latinski Ameriki tudi organizacija »MR 8« — »Movimiento revolucionario de 8 octubre«, ki ji pripisujejo vrsto akcij v zadnjem času.

³ Guido Peredo je bil ubit novembra 1969. Njegovo truplo so razstavili na trgu v La Pazu kot truplo »zadnjega gverilca«.

prej zapravljali naša naravna bogastva, trpinčili nedolžne, spreminjali rudnike v koncentracijska taborišča, podpihovali bratomorne spopade med kmeti. Toda najzvestnejši del ljudstva je tajno pripravljal še močnejše gverilsko gibanje. »Vojška narodne osvoboditve« je danes pripravljena začeti boj v planinah. Naši borci so vzdržali, ker jih podpira ljudstvo. »Vojška narodne osvoboditve« je nevarna za imperialiste, ker ljudstvo sledi svoji avantgardi, se stalno krepi zaupanje in vera v končno zmago... Boj ki smo ga začeli v Niancajasu, se po kratkem zastoju znova nadaljuje. Pot je dolga in polna žrtev. Pripravljeni smo dati naš skromen prispevek — svoja življenja, da bi priborili svobodo Boliviji in vsej Latinski Ameriki. Revolucija se uresničuje tudi z žrtvovanjem življenj, če je potrebno. Na stotine borcev je s svojo krvjo pokazalo pot, po kateri hoče iti ljudstvo!»

Smrt dveh voditeljev je bila hud udarec za gverilsko gibanje v Boliviji, eni najbolj zaostalih latinskoameriških držav. Narodni dohodek znaša v Boliviji komaj okoli 100 dolarjev na prebivalca, od približno štirih milijonov prebivalcev pa je, po uradnih podatkih, več kot dva milijona nepismenih. Ob vsem tem pa ima Bolivija pomembna naravna bogastva, predvsem veliko kositra, ki predstavlja 70 % njenega izvoza. Bolivija je tretji največji proizvajalec kositra na svetu.

Vendar si je gibanje kmalu opomoglo. Predova skupina »INTI« se je reorganizirala, ustanavljajo pa tudi nove skupine, predvsem iz dninarjev in rudarjev. Gverilce podpirajo sindikati, Bolivijska delavska centrala COB⁴ in Sindikalna federacija bolivijskih rudarjev FSTMB⁵, ki zaradi razmeroma skromnega števila delavcev in slabih razmer delovanja nimajo večje teže. Pomembnejšo podporo nudi gverilcem Nacionalno revolucionarno gibanje MNR⁶. MNR je bila dolga leta najvplivnejša politična organizacija v Boliviji. Leta 1952 je po vstaji postavila na oblast svojega voditelja Estensora, pozneje pa je zaradi slabega položaja in nezadovoljstva v deželi izgubila precej članstva. Leta 1962 je premočno zmagala na volitvah, vendar se je v njej pojavilo frakcionarstvo. Čez dve leti je Juan Lechin, eden njenih voditeljev ustanovil Revolucionarno stranko nacionalistične levice PRIN⁷, ki je prišla v opozicijo proti vladi Paza Estensora. Slabitev MNR je oslabil tudi položaj vlade in po vojaškem udaru novembra 1964 je Estensora na predsedniškem položaju zamenjal Barientos. Imenoval je vojaško vlado, voditelje MNR pa pregnal iz dežele. MNR je delno prešla v ilegalo, njegovi voditelji pa iz tujine podpirajo in usmerjajo gverilsko gibanje.

Tudi Komunistična partija Bolivije PCB⁸ je naklonjena gverilcem. Na svojem drugem kongresu 1964. leta si je zadala nalogo oblikovati ljudsko antiimperialistično fronto, v kateri naj bi se združile vse progresivne sile v boju proti vladi in imperializmu. Njen dejanski vpliv na politično življenje v Boliviji je težko oceniti, vsekakor pa je pomembnejša od stranke bolivijskih trockistov.

Bolivijska vlada je že večkrat zatrdila, da je dokončno opravila z gverilci, kljub temu pa še vedno prihajajo novice o njihovih akcijah.

BRAZILIJA

V več brazilskih okrožjih in pokrajinah delujejo politične in oborožene skupine, ki se borijo proti sedanjemu režimu. Seveda je gverilsko gibanje najmočnejše tam, kjer so socialna nasprotja najbolj zaostrena — v severovzhodnem delu države.

⁴ Central Obrera Boliviana.

⁵ Federacion Sindical de Trabajadores Mineros de Bolivia.

⁶ Movimiento Nacionalista Revolucionario.

⁷ Partido Revolucionario de Izquierda Nacionalista.

⁸ Partido Comunista de Bolivia.

Brazilija je največja latinskoameriška država, ima okoli 90 milijonov prebivalcev. Je največja svetovna pridelovalka kave, ima dokaj razvito lahko industrijo, krepi pa tudi težko: 1966 je proizvedla 4 milijone ton jekla, 10 milijonov ton surovega železa in 200.000 avtomobilov. Ima zelo razvit letalski promet. Narodni dohodek na prebivalca je 1966 znašal 275 dolarjev, med posameznimi pokrajinami pa so velike razlike. Tako npr. doseže narodni dohodek na prebivalca v Sao Paulu 600 dolarjev, v Seari pa komaj 60 dolarjev. Oblasti so dolgo menile, da bodo zadušile gibanje, če bodo pokončale njihove voditelje. Ko je padel pod streli policije Carlos Marighelo, so bile prepričane, da so brazilskemu gverilskemu gibanju zadale smrtni udarec. Toda brazilski gverilci so si opomogli še hitreje kot bolivijski po smrti Che Guevare. Že nekaj dni po Marighelovi smrti so napadli močno policijsko postajo v osrčju Ria de Janeira in s tem najavili svojo novo taktiko.

Sklenili so namreč, da bodo opustili boj in skrivanje v džungli, s katerim je uspel Fidel Castro na Kubi. Spoznali so, da se vladnim četam, ki jih izurijo severnoameriški izvedenci za boj proti gverili, težko upirajo na deželi. Pa tudi brazilsko kmečko prebivalstvo gverilcev ni ravno navdušeno sprejelo. Kmetje so bili preveč nezaupljivi in so jih često izdajali. Zato so se brazilski gverilci po zgledu urugvajskih »tupamaros« preselili v mesta in v predmestjih ter revnih četrtih našli podporo in možnosti za delovanje. Poznavalci razmer pravijo, da jih ni veliko, le 9 ali 12 skupin s skupno približno 500 borci, vendar so vsi zelo izurjeni in zato učinkoviti. Pomaga jim tudi okoli 1.500 študentov. Skupine niso povezane med seboj v enotno organizacijo in zdi se, da ravno njihova razcepljenost povzroča policiji največ težav. Če ji namreč uspe ujeti ali ubiti pomembnega voditelja ene skupine, se dejavnost gverilcev nadaljuje, kot da se ni nič zgodilo. Dozdaj je bila najuspešnejša akcija brazilskih gverilcev, ko so ugrabili ameriškega veleposlanika Elbricka, ter ga zamenjali za 15 političnih zapornikov.

Gverilsko gibanje ima najmočnejšo podporo v študentih, organiziranih v Brazilsko nacionalno študentovsko zvezo — UNEB⁹. Zaradi policijskega terorja strahu pred zapor in mučenji so se študentje odpovedali množičnim demonstracijam in se zatekli k manjšim, a ravno tako učinkovitim akcijam. Leta 1967 je Nacionalna študentska zveza razglasila nasilne oblike boja za edino pot k cilju. Oboroženi so v glavnem z revolverji in Molotovimi koktaili ter se zdaj pretežno branijo pred policijo in desničarskimi elementi. Dobro vedo, da se morajo, če hočejo uspeti, povezati z industrijskimi in poljedelskimi delavci. Njihov daljni cilj je ljudska in demokratska oblast, protiimperialistična in protiveleposestniška.

Gverilskemu gibanju je naklonjena Brazilska komunistična partija PCB¹⁰, ki je od leta 1964, po Gulartovem padcu, v globoki ilegali. Leta 1967 je objavila deklaracijo, v kateri poziva vse napredne politične sile, naj ustanovijo enotno fronto za boj proti diktaturi. Tudi Brazilska delavska stranka PTB¹¹ podpira dejavnost oboroženih skupin. Njen voditelj Gular je 1961 po Kvadrosovem odstopu prevzel predsedniški položaj. Po državnem udaru aprila 1964 so mnoge voditelje PTB zaprli ali jim odvzeli poslanski mandat. Njeno delovanje so leta 1965 prepovedali. Kljub temu je še vedno zelo vplivna, posebno med sindikati. PTB podpira gverilce skupaj z delavskimi sindikati (komunističnimi in katoliškimi).

⁹ União Nacional das Estudantes de Brasil.

¹⁰ Partido Comunista Brasileiro.

¹¹ Partido Trabalhista Brasileiro.

DOMINIKANSKA REPUBLIKA

Tridesetletna vladavina Rafaela Leonidasa Trujilla Molinasa ni skoraj ničesar prispevala k boljšemu življenju približno 4 milijonov prebivalcev Dominikanske republike. Tudi po njegovi smrti — ubili so ga 30. maja 1961 — ni bilo resnejših prizadevanj za gospodarski napredek dežele. Razne politične stranke in skupine so se ob podpori iz tujine borile za oblast, ljudstvo pa puščale v zaostalosti; 70 odstotkov prebivalcev ne zna brati in pisati, monokulturna proizvodnja sladkorja pa je spravila deželo v popolno neodvisnost od tujega kapitala, saj kontrolira ta 14 največjih podjetij. 1965. leta se je začela državljanska vojna med naprednimi konstitucionalisti in desničarskimi silami. V spopad so se vmešale ZDA in s 25.000 vojaki zagotovile zmago desnici. Na volitvah 1966 je bil za predsednika izvoljen Joachim Balager.

Gverilsko gibanje se je razvilo pod Trujillovo diktaturo in se v neurejenih gospodarskih, družbenih in političnih razmerah nadaljuje iz leta v leto. Podpirajo ga komunisti in pripadniki gibanja 14. junij. Dominikanska komunistična partija¹² PCD si je v programski deklaraciji, objavljeni 25. septembra 1965, postavila za cilj zrušiti oblast reakcionarnih sil (latifundistov, buržoazije in imperializma) in formirati ljudsko oblast, ki bi zagotovila demokratične svoboščine, izvedla agrarno reformo in vrnila ljudstvu njegova bogastva, s katerimi razpolaga tuji kapital. V boju za politično oblast sprejema PCD vse oblike in metode boja, poudarja pa, naj bo ta boj množičen. Čeprav PCD ni številčno močna, ima znaten vpliv v sindikatih, med mladino in še posebej med študenti.

Revolucionarno gibanje 14. junij¹³, ustanovljeno 1960. leta, se imenuje po 14. juniju 1959, ko je 200 gverilcev začelo napadati postojanke Trujillove diktaure. Gibanje je napredna politična organizacija, zelo aktivna in vplivna v političnem življenju Dominikanske republike. Združuje srednjo in drobno buržoazijo, inteligenco, študente ter nekaj delavcev in kmetov. Zavzema se za popolno nacionalno neodvisnost, za boj proti tujim monopolom, za korenite demokratske reforme in za formiranje vlade ljudske enotnosti.

GVATEMALA

Hrbtenica gvatemalskega gospodarstva je kmetijstvo — velike plantaže kave in banan. Dežela ima sicer tudi bogata nahajališča zlata, srebra, bakra, železa in drugih kovin ter nafte, vendar jih slabo izkorišča. Gvatemalsko gospodarstvo je v rokah treh ameriških trustov: United Fruit Company (kava in banane), International Railways of Central America (železnice) in American and Foreign Power Company (proizvodnja električne energije), vse več kapitala pa vlaga v črpanje nafte tudi družba Standard Oil. 70 odstotkov prebivalcev je nepismenih, 2,2 odstotka prebivalcev ima 70 odstotkov obdelovalne zemlje. Po številnih državnih udarih in protitudarih so leta 1964 razpisali volitve v ustavodajno skupščino. Udeležilo se jih je 30 odstotkov volivcev. Tudi na dopolnilnih volitvah naslednje leto udeležba ni bila boljša; z neudeležbo volivci protestirajo proti nedemokratski vladavini. Na predsedniških volitvah 1966 je zmagal Julio Cesar Mendez Montenegro.

Gvatemalsko gverilsko gibanje je med najbolj aktivnimi v Latinski Ameriki in ima dolgoletno tradicijo. V njem sodelujejo študentje, delavci in nekateri mladi

¹² Partido Comunista Dominicano — od 1945 do 1965 se je imenovala »Ljudska socialistična stranka«
Partido Popular Socialista — PPS.

¹³ Movimiento Revolucionario 14 de junio.

oficirji. Gverilsko gibanje se je znatno okrepilo leta 1960 po upor v vojski. Del armade je pod vodstvom mladih oficirjev zavzel trdnjavo Matamoros in nekaj mest, vendar je vladi z velikimi napori uspelo upor delno zadušiti. Uporniki so nadaljevali boj v planinah. Ustanovili so »Gverilsko fronto Alejandro Leone 13. novembra«. Politični cilji fronte so: demokratične svoboščine za vse plasti prebivalstva, nacionalna samostojnost, neodvisna zunanja politika, uničenje korupcije, zrušitev kapitalizma in vzpostavitev socializma. V Gvatemali je poleg »Gverilske fronte« še več oboroženih skupin, ki se borijo proti režimu, med njimi »Revolucionarno gibanje 20. oktober«, ki ga vodi polkovnik Carlos Paz Tejada, bivši poveljnik oboroženih sil Gvatemale v letih 1944/45 in dolgoletni minister. Tri najvažnejše gverilske skupine — poleg omenjenih še »Revolucionarno gibanje 12. april« — so se 1963 združile v »Uporniške oborožene sile« — FAR¹⁴, ki jih vodi Cesar Montes. Najpomembnejša enota FAR je odred »Edgar Ibara«. Gverilci imajo v rokah nekaj planskih predelov gvatemalskega ozemlja.

HAITI

90 odstotkov prebivalcev »Republike Haiti«, ki obsega tretjino otoka Haiti, so črnci, 10 odstotkov pa mulati. Mulati so višji sloj družbe in imajo ključne pozicije v gospodarskem in političnem življenju. Gospodarstvo je zelo slabo razvito, pomembna je le proizvodnja južnega sadja in kave, ki je v rokah ameriškega monopola »United Fruit Company«. Ves haitski izvoz gre v ZDA, uvoza pa skoraj ni. 90 odstotkov prebivalcev je nepismenih; narodni dohodek na prebivalca komaj dosega 60 dolarjev.

Na velikih plantažav sladkornega trsa, kave in bombaža na Haitiju so v 17. in 18. stoletju delali sužnji, ki so jih pripeljali iz Afrike. Sprva so bili pod špansko, pozneje pa pod francosko oblastjo. Po uspešnem upor so 1804. leta osvobojeni sužnji razglasili prvo neodvisno republiko v Latinski Ameriki. Oblast je prevzela mulatska elita. Njeno vladanje je pahnilo deželo v gospodarsko razsulo, v katerem so ZDA našle vzrok za okupacijo otoka leta 1915. Zaradi močnega osvobodilnega gibanja so se morali Američani leta 1934 umakniti s Haitija in država je spet postala formalno neodvisna. Po vrsti prevratov in zamenjav v vodstvu države je bil leta 1957 za predsednika izvoljen François Duvalier. S pomočjo vojske in policije je utrdil diktaturo in se 1964 razglasil za doživljenjskega predsednika Haitija.

Opozicijske stranke so 1963. leta ustanovile »Združeno demokratsko fronto nacionalne osvoboditve« z namenom, da bi vzpostavili demokratično oblast ter izvedli agrarno in druge socialne reforme. V fronto so se vključile »Stranka ljudske enotnosti Haitija«¹⁵, »Ljudska stranka nacionalne osvoboditve«¹⁶ in druge. Opozicija v emigraciji se je povezala v »Organizacijo enotne demokratske fronte v tujini«. Osvobodilno gibanje je šibko. Gverilske skupine so sestavljene iz pripadnikov omenjenih strank in organizacij, iz komunistov in iz članstva krščanskih sindikatov. Gibanje se ne more razmahniti zaradi strahovitega terorja policije in vojske, v kateri ima pomembno vlogo zloglasna CIA. To potrjuje odprto pismo, ki ga je nedavno poslal ugledni angleški pisatelj Graham Green, eden najboljših poznavalcev Haitija¹⁷ več časopisom. Green govori v tem pismu o »haitskem Song Myju«. Ameriško CIA obtožuje, da je ščuvala Duvalierovo tajno policijo, njene pripadnike imenujejo »tontons-

¹⁴ Fuerzas Armadas Rebeldes.

¹⁵ Parti d'Entente Populaire d'Haiti — PEPH.

¹⁶ Parti Populaire de Liberation Nationale — PPLN.

¹⁷ Graham Green je napisal o življenju haitskega prebivalstva pod diktaturo Duvaliera knjigo »Pustolovci«.

macoutes«, v krvavo protikomunistično kampanjo v glavnem haitskem mestu Port-au-Princeu. Po Greenovih navedbah je tajna policija zasedla in načrtno uničila več hiš ter v akciji pobila 85 ljudi — 30 na kraju samem, druge pa pozneje. Američani seveda trdijo, da nimajo nobene zveze s tem pokolom in da sploh nimajo svojih ljudi na Haitiju.

KOLUMBIJA

Spori med konservativci in liberalci so po drugi svetovni vojni prerasli v spopade oboroženih skupin. V deželi je zavladalo nasilje, katerega žrtve so bili sto tisoči prebivalcev, posebno kmetov. Leta 1953 se je ljudstvo dvignilo v oborožen upor, vendar pa se je končal z uvedbo diktature konservativcev pod vodstvom generala Pinilla. Po državnem udaru je prišel leta 1958 na oblast Lleras Camargo, sedanjí predsednik Kolumbije Carlos Lleras Restrepo pa je bil izvoljen 20. marca 1966. leta.

Kljub nekaterim socialnim reformam in prizadevanjem za napredek gospodarstva je Kolumbija še zelo zaostala dežela. Poglavitni vir narodnega dohodka je pridelovanje kave (po pridelku kave je Kolumbija druga na svetu, za Brazilijo), banan, sladkornega trsa. Ima tudi precej železove rude, nafte in zlata. Njeno naravno bogastvo je privabilo ameriški kapital. Leta 1964 so ZDA vložile v kolumbijsko gospodarstvo 520 milijonov dolarjev, največ v izkoriščanje nafte in v predelovalno industrijo. Polovico zunanje trgovine ima Kolumbija z ZDA.

V šestdesetih letih se je razmahnilo stavkovno gibanje delavcev, študentov in profesorjev. Leta 1964 je oživela oborožena kmečka gverila, posebno v Marketaliji. Vojaške ekspedicije je niso mogle zadušiti. Pod vplivom Kolumbijske komunistične partije — PCC¹⁸ so se leta 1966 gverilske skupine združile v Revolucionarne oborožene sile Kolumbije — FARC¹⁹ pod vodstvom Manuela Marulanda.

Lani so bili kolumbijski gverilci med najbolj aktivnimi v Latinski Ameriki. Tudi oni so spremenili način boja. Zdi se, da so si vzeli za zgled uspešno akcijo brazilskih gverilcev, ki so ugrabili ameriškega veleposlanika. Uradno sporočilo kolumbijskih oblasti namreč pravi, da so gverilci samo lani ugrabili 11 vidnih oseb kolumbijskega javnega življenja in jih potem proti visoki odkupnini izpustili. Lani jeseni je 7000 policistov in vojakov po planinah iskalo sled za dvema izginulima švicarskima državljanoma — brez najmanjšega uspeha. To je bila ena največjih protigverilskih operacij na »zelenem kontinentu«. Z denarjem, ki ga dobijo z ugrabitvami, nameravajo gverilci, tako vsaj trdijo njihovi zaprti tovariši, »začeti uničevalno vojno proti kapitalističnemu svetu«. Taktika kolumbijskih gverilcev se zdi učinkovita, vendar prihaja v zvezi z ugrabitvami, po poročilih zahodnonemškega časopisa Frankfurter Allgemeine Zeitung, tudi do številnih umorov.

Komunistična partija PCC je najvažnejša politična sila v Kolumbiji, ki organizira in podpira gverilsko gibanje²⁰. Na VIII. kongresu je PCC sprejela programsko deklaracijo, v kateri je za svoj cilj razglasila socializem in komunizem. Prvi korak k socialistični revoluciji naj bi bila antiimperialistična in demokratična revolucija, ki bi jo bilo treba uresničiti z enotno fronto vseh revolucionarnih sil. Delavski razred bi moral v povezavi z napredno buržoazijo prevzeti oblast in osnovati demokratično vlado nacionalne osvoboditve. Ta vlada naj bi med drugim tudi nacionalizirala naravna bogastva in ameriške monopole, izvedla agrarno re-

¹⁸ Partido Comunista de Columbia.

¹⁹ Fuerzas Armadas Revolucionarias de Columbia.

²⁰ Poleg komunistov organizirajo gverilske skupine tudi politični pripadniki katoliške levice.

formo in uvedla demokratične svoboščine in državljanske pravice. PCC se je zavzela tudi za politiko miroljubne koeksistence, boj za mir in mednarodno sodelovanje.

IX. kongres PCC 1961 je potrdil programsko deklaracijo iz leta 1958 in obsodil tezo o potrebi neposredne oborožene akcije za »levičarsko iztirjanje«. Kongres se je zavzel za politiko nacionalne fronte. Generalni sekretar partije je postal Gilberto Vieira.

Junija 1965 se je od PCC odcepila skupina komunistov in podprla stališče kitajske partije do mednarodnih vprašanj ter do mednarodnega delavskega gibanja. Dejavnost prokitajske skupine je PCC škodovala. Na X. kongresu PCC so kolumbijski komunisti predvideli miroljubne poti družbene preobrazbe, vendar so pripomnili, da so te poti odvisne od ravnanja vladajočega razreda. »Dosedanje izkušnje kažejo,« piše v politični resoluciji, sprejeti na kongresu, »da vladajoči razred onemogoča mirne poti, zato moramo računati tudi na oborožen boj. Uporaba in kombinacija naših metod boja se bo ravnala po okoliščinah v posameznih etapah razvoja.« Deseti kongres PCC je ocenil oborožen boj za višjo etapo revolucionarnega boja.

PCC združuje del delavskega razreda, nekaj kmetov in intelligence. Ima približno 15.000 članov. Stalno je v opoziciji proti reakcionarnim vladam in diktaturi. Nekajkrat je sodelovala z naprednim krilom Liberalne stranke. Delovala je v glavnem ilegalno. Njen vpliv med ljudstvom in na politično življenje je razmeroma majhen, vendar v zadnjem času narašča.

PERU

Sedanja perujska vlada, sestavljena iz mladih, naprednih oficirjev, se nedvomno bistveno razlikuje od klasičnega tipa latinskoameriških diktatur, ki si prizadevajo voditi takšno notranjo in zunanjo politiko, da z njo nikakor ne bi »vznejevoljile« ZDA. Perujska vojaška junta je nacionalizirala imetje podružnice ameriške petrolejske družbe Standard Oil v Peruju, od ZDA je zahtevala povračilo za dolgoletno izkoriščanje perujskih naravnih bogastev, z ZDA se je sprla zaradi ribolova v Tihem oceanu in tudi v zunanji politiki ubira vedno bolj samostojna pota. Doma izvaja agrarno reformo in zdi se, da je trdno odločena postaviti perujsko gospodarstvo na zdrave temelje. Njeni ukrepi so »nalegljivi«, posnemajo jo tudi nekateri drugi režimi in ta novi veter, ki je začel pihati iz Lime, imenujejo z zelo značilnim imenom »novi latinskoameriški nacionalizem«.

Kljub takšni usmeritvi vlade pa oborožen odpor proti režimu v Peruju ni končan. Številni politični in gospodarski problemi, predvsem slabe razmere v kmetijstvu, ki so bili poglavitni vzroki kmečkega in gverilskega gibanja v letu 1962, še vedno niso rešeni. Peru ima veliko rudno bogastvo, vendar je njegovo izkoriščanje pretežno v rokah tujih, se pravi ameriških družb. Kmetijstvo je slabo razvito, saj obdelujejo le 1 odstotek vse površine dežele, 92 odstotkov prebivalstva ima v posesti le četrtino obdelane zemlje. 43 odstotkov prebivalcev je nepismenih kljub zakonu o obveznem in brezplačnem osnovnem šolanju. Vlada se skuša v svojem gospodarstvu otresti vpliva ameriškega kapitala, prizadeva si, da bi izboljšala lastniško strukturo v kmetijstvu, vendar se zdi, da njeni ukrepi ne zadovoljujejo vseh državljanov. Skupine »blankistov« in oborožene enote »tovariša Pastorja« (eden izmed študentskih voditeljev iz Lime) so osnovne celice sedanje oborožene borbe v Peruju. Gverilci delujejo v glavnem v rudarskih področjih, tam, kjer so življenjske razmere najslabše in je zato tudi nezadovoljstvo največje.

Gverilsko gibanje ima v Peruju že tradicijo. Prvo organizirano partizansko gibanje je vodil Ugo Blanco, vendar ga je vlada s terorjem kmalu zadušila. Drugi val gverile se je začel širiti 1965. leta pod vodstvom »Gibanja revolucionarne leve« in njegovega vodje Luisa de la Puentea Useda. Cilj gverilcev je bila »resnična reforma, nacionalizacija bank in trgovine ter likvidacija vseh monopolov«. Vlada je z vojsko, policijo, zakonom o smrtni kazni za gverilce in z uvedbo izrednega stanja v deželi gibanje močno omejila. Več gverilskih voditeljev so ubili in v uradnih krogih so izjavljali že leta 1966, da je gverile v Peruju konec. Sedanje oboroženo gibanje proti režimu v Peruju ni množično, vendar ga vladi še ni uspelo zadušiti.

PARAGVAJ

Paragvaj je kmetijska dežela, v kateri ima 2,5 odstotka prebivalcev v rokah 93 odstotkov obdelovalnih površin. Ima tudi precej železove rude, bakra, premoga, nafte in drugih naravnih bogastev, vendar jih slabo izkorišča. Večina prebivalcev živi skromno, s približno 200 dolarji narodnega dohodka; približno polovico je nepismenih. Ni čudno, da se je v takšnih razmerah razvilo odporniško gibanje, vendar ima v petnajstletni diktaturi Alfreda Stresnerja premočnega nasprotnika. Ti soči Paragvajcev so v zaporih, okoli 500.000 se jih je odselilo v sosednjo Argentino. Javna mučenja so do nedavna sodila v redno vsakodnevno podobo glavnega mesta Asunsiona. Policija je prisiljevala študente, da so z nohti praskali protirežimska gesla in parole z zidov. »Nobenega smisla nima zahtevati svobodo tiska in govora«, trdi Stresner, »ko večina prebivalcev ne zna pisati in brati!«

Gverilsko gibanje v Paragvaju vodi Združena fronta nacionalne osvoboditve — FULNA, v katero so vključeni komunisti, »febreristi« in še nekatere druge nacionalne demokratske struje. Gverilci se skrivajo v džunglah. Precej oboroženih skupin se je formiralo po velikih neredih in ostrih policijskih akcijah v letih 1960/61.

Paragvajska komunistična partija PCP²¹ je bila ustanovljena 1933, ko je divjala vojna med Paragvajem in Bolivijo, od leta 1947 pa je prepovedana in deluje v ilegali. Po njenem mnenju je treba, da bi dežela prebrodila krizo, ki jo preživlja, zagotoviti splošno amnestijo, svobodne volitve, hiter razvoj poljedelstva in industrije s pomočjo kreditov, znižanje davkov, povečanje kupne moči prebivalstva, ukinitve nepotrebnih državnih stroškov, stabilizacijo vrednosti nacionalne valute, agrarno reformo brez odškodnine veleposestnikom, pravične cene za poljedelske pridelke, redna izplačila mezd in njihovo usklajitev z življenjskimi stroški, spoštovanje delavske zakonodaje in sindikalnega organiziranja, obrambo nacionalne suverenosti, nevmešavanje ZDA v notranje zadeve Paragvaja in prijateljske odnose Paragvaja z vsemi deželami. PCP meni, da je mogoče njen program uresničiti s splošno oboroženo vstajo. Del delavcev, kmetov in študentov naj bi se organiziral v oborožene samoobrambne in gverilske skupine, ki naj bi napadale agente in patrole diktature ter jim jemale orožje. Drugo ljudstvo naj bi se povežalo v odbore za pomoč gverilcem ali bi nadaljevalo boj po mirni poti; prek sindikatov in študentskih organizacij naj bi zahtevali izpustitev zapornikov, ukinitve izrednega stanja, pripravljali naj bi stavke itd. Paragvajski komunisti menijo, da nobena stranka sama ne more izvesti revolucije v Paragvaju, temveč le ljudstvo združeno v demokratično fronto. »To je hkrati zagotovilo, da Stresnerjeve diktature ne bo zamenjala kakšna reakcionarna vlada, temveč bo oblikovana vlada, ki bo demokratizirala deželo. Komunisti se borimo za takšno vlado, brez teženj, da bi v njej obvezno sodelovali,« piše v programu PCP.

²¹ PCP — Partido Comunista Paraguay.

Druga politična organizacija, ki podpira gverilsko gibanje v Paragvaju, je »Febriristična revolucionarna partija« — PRF²². Od leta 1947 dalje je stalno v opoziciji proti vsem vladajočim diktaturam. Točno število njenih članov ni znano, simpatizerje ima v srednjem sloju in med delavci. Zavzema se za sklicanje ustavodajne skupščine, ki naj bi sprejela ustavo, s katero bi bil zagotovljen svoboden in miren razvoj vseh prebivalcev dežele. Od države zahteva nujne spremembe v gospodarski in socialni strukturi, agrarno reformo, uresničitev pravice do dela itd. Deklarira se za antiimperialistično stranko. Zavzema se za pravico narodov do samoodločbe, za vračča agresivne vojne, prizadeva si za mir, ki bi temeljil na medsebojnem spoštovanju suverenosti in neodvisnosti narodov. Deluje v ilegali in del njenega vodstva je v tujini, kjer sodeluje z osvobodilnimi gibanji drugih latinskoameriških dežel.

VENEZUELA

90 % vseh dohodkov dobiva venezuelsko gospodarstvo od nafte. Črpanje in predelava nafte sta v rokah tujih, v glavnem ameriških družb, vendar to naravno bogastvo kljub temu zagotavlja Venezueli najvišji narodni dohodek na prebivalca v Latinski Ameriki. Sicer pa se največji del aktivnega prebivalstva ukvarja s poljedelstvom.

Leta 1958 je prišel na čelo Venezuele Romulo Betancourt, potem ko je bil izvoljen na legalnih predsedniških volitvah. S tem je prišla na oblast stranka Demokratske akcije, ki je sprva sodelovala z nekaterimi protidiktatorskimi in levičarskimi gibanji. Notranja razhajanja v vladni koaliciji, ki jih je izzvala popustljiva politika do tujega kapitala in domače reakcije, so bila poglavitni vzrok za razpad koalicije in za začetek gverilskega gibanja. V začetku leta 1962 so ustanovili Oborožene sile nacionalne osvoboditve — FALN²³. Bile so pod vplivom Komunistične partije — PCV²⁴ in Gibanja revolucionarne levice — MIR²⁵.

Venezuelska komunistična partija je bila v tridesetih letih svojega obstoja le nekaj let legalna. Decembra 1961 je po ostrih sporih z vlado in represivnih ukrepih, ki jih je vlada sprejela proti levičarskemu gibanju, odkrito pozvala ljudstvo v boj proti režimu. Maja 1962 so jo uradno prepovedali in partija se je usmerila na oborožen boj, v katerem je videla edino sredstvo za dosego svojih ciljev. Fronta nacionalne osvoboditve, v kateri je sodelovala skupaj z MIR, je razglasila za svoje osnovne cilje boj za nacionalno neodvisnost, svobodo in demokratično ureditev, za zaščito nacionalnega bogastva in formiranje revolucionarne ljudske vlade. Na svojem plenumu decembra 1963 so venezuelski komunisti še poudarjali, »da je oborožen boj pot k venezuelski revoluciji, da mora biti množičen in da se je treba v tem boju nasloniti na množice.« Leta 1965 pa so nastali prvi spori z MIR, ki je očital PCV oportunistem in željo, da se gverila omeji. Komunistična partija se je zavzela za »pacifikacijo dežele«, da bi obvarovala svoje najboljše kadre in se posvetila drugim oblikam političnega boja. Na šestem plenumu 1965 je izdelala politiko »demokratskega miru«. Menila je, da revolucionarno gibanje preživlja krizo in je treba zbrati vse sile za razširitev gibanja tudi na tiste demokratske elemente, ki nasprotujejo gverili. Zato je v začetku 1966 začela reorganizirati FALN. Ocenila je, da v Venezueli v tistem trenutku ni bilo pogojev za oborožen boj in je treba demokratski mir zagotoviti s sodelovanjem z drugimi naprednimi gibanji in s sredstvi množične politične akcije. Temu je nasprotovala skupina gverilskih voditeljev

²² PRF — Partido Revolucionario Febrerista.

²³ FALN — Fuerzas Armadas de Liberacion Nacional.

²⁴ PCV — Partido Comunista de Venezuela.

²⁵ MIR — Movimiento de Izquierda revolucionaria.

na čelu s članom CK PCV Douglasom Bravo in pod njihovim vodstvom se je oborožen boj, ob pomoči Kube, nadaljeval.

Lani je postal venezuelski predsednik Rafael Caldera; njega so nekateri krstili za »novo zvezdo demokrščanstva« v Latinski Ameriki. Že s svojimi prvimi ukrepi je pokazal, da hoče normalizirati položaj v državi. Legaliziral je Komunistično partijo in ji po sedmih letih ilegale omogočil znova odkrito stopiti na politično prizorišče. Vsem gverilcem, ki bi odložili orožje in se vrnili v normalno življenje, je obljubil popolno amnestijo. Večina gverilcev je to izkoristila. Gverilsko gibanje se je s tem razcepilo in tisti, ki so še ostali v planinah, niso več niti politična niti oborožena sila. Lani julija je izpustila oblast tudi bivšega gverilskega voditelja Pedra Medino Silvo, ki se je predal vladnim četam. V pogovoru z dopisnikom agencije Reuter je Medina izjavil, da Oboroženih sil nacionalne osvoboditve, ki jih je prej vodil, »ni več«. Dodal je, da ni zapustil gverilskega gibanja, temveč je sklenil z zakonitimi sredstvi naprej širiti svojo »levičarsko nacionalno ideologijo«.

Konec lanskega leta pa so iz Venezuele spet prišle novice o novih diverzantskih akcijah. Gverilci so po več mesecih zatišja, ko je že kazalo, da bo načrt predsednika Caldere o pomiritvi dežele uspel, obnovili svoje akcije v planinskih predelih. Ali je to labodji spev starega ali mogoče začetek novega gverilskega gibanja, bo pokazal čas.

Zoran Mušič: Dachau, 1945, tuš

Osvoboditev

Vida Zavrl

Valovita, rahlo peščena pokrajina, skopa zemlja, ki je bogato obrodila nepopisno krutost, brezmejno sovraštvo in silovit odpor. Iz močvirnih tal te pokrajine so zrastle sivozelene lesenjače, strogo izravnane, živa podoba življenja v njih, prav tako strogo izravnanega.

Med temi lesenjačami — bloki imenovanimi — so se raztezale črne ceste, vse posute z ugaski. Ta košček zemlje, ki ga je od drugega sveta ločil štiri metre visok zid, preprežen z električno žico visoke napetosti, je bil svet zase. In ta svet so urejale nedoumljive trde postave, urejal ga je glas siren, urejali so ga surovi ukazi, pasji biči in posebej za to šolani psi. To je bil svet jetnic in njihovih rabljev. To je bilo mravljišče sužnjev dvajsetega stoletja, oblečenih v sivomodra progasta oblačila, obutih v lesene cikle. Nekatere sključene in obupane, druge pa kljub večnemu poniževanju samozavestne in ponosne. Vmes pa rejene črne postave, ki so kakor grabežljivi krokarji neprestano prežale na plen. Tu sta vladala krutost in smrt. Krematorij je požiral tisoče, desetisoče. Dan in noč so bruhali iz njega plameni, dan in noč je napolnjeval taborišče zadušljiv smrad po sežganih truplih, dan in noč kakor strašen »memento mori«.

To je bil Rawensbrück — zloglasna mučilnica in mrtvašnica ponosnih žensk, ki so nad vse ljubile domovino in svobodo.

Odrezane smo bile od zunanjega sveta, vendar smo slutile, da se bliža konec vojne. Esecovci so bili iz dneva v dan razburljivejši. Pogosto so stikali

glave in šepetali. Napeto smo pričakovali... bomo vzdržale. Le koliko nas bo dočakalo?

Bil je pust večer, ledeno mrzlo je okoli barak zavijal veter. Le redkokateri se je zljubilo ostati zunaj. Nenadoma se je z bliskovito naglico od barake do barake širila novica, da stoji pred glavnimi vrati dolga kolona belih avtomobilov z rdečimi križi. Kaj neki pomenijo?

Radovedno smo ugibale to in ono. Spati nismo mogle. Naslednje jutro smo zvedele, da so prišli Švedi po francoske jetnice. Postopoma bodo odvažali tiste iz zahodnih držav. Le za Slovanke, zlasti Rusinje in Jugoslovanke, ni bila predvidena taka rešitev. Naj bo že kakorkoli, pričelo se je le.

To so bili prvi veseli znanilci bližajočega se konca. Nato so sledili žalostni dogodki. Dan in noč so prihajale nepregledne kolone raztrganih, bosih in na pol golih človeških okostnjakov.

Evakuirali so bolj vzhodno ležeča taborišča... Iz krematorija se je valil dim noč in dan ter zasmrajal taborišče.

»Marš, mars, hitro, hitro: V desetih minutah morate biti vsi zunaj!«

Sredi trde noči je slišati vpitje in klice esecovcev. Ogrnjene v črne pelerine, divjajo pobesnele paznice od pograda do pograda. S pasjim bičem udrihajo po izčrpanih in neprespanih telesih.

Težavno je bilo vstajanje, še hujša pa negotovost.

»Kam zdaj, kaj bo z nami?«

Pred zaspanimi očmi dolga kolona na pol golih okostnjakov... V velikih, izbuljenih očeh se zrcali le še živalski na-

gon po utešitvi lakote... Morda krematorij? Ne, ne bo več časa. Pa tudi dovolj jih je že požrl. Samo v februarju nad šest tisoč.

Odgnali so nas v izpraznjeno moško taborišče. Dva dni in dve noči smo stali po pet in pet v vrsti pod milim nebom. Naporno stanje nam je krajšalo grmenje ruskih topov, ki se je naglo približevalo.

Po dveh dnevih je prisopihal tovorni vlak. Spehali so nas v živinske vagone. Na srečo je vožnja trajala le nekaj minut, sicer bi se bile vse podušile. Obstale smo v prelepem brezovem gozdiču. Po pusti, enolični taboriščni sivini sem po dolgem času videla prvo nežno brstenje brez.

Opazile smo, da se je medtem izmenjalo moško spremstvo. Ni bilo več mladih, močnih esesovcev. Ostale so le surove paznice.

»Kaj zdaj? Kaj pomeni to?«

»Ne vem. Le to vem, da nemška železnica ne obratuje več.« Tako je odgovoril stražar.

Pognali so nas nazaj v matično taborišče, od tod pa na cesto.

Nepopisna je bila panika po vaseh in cestah. Vse je pred rdečo armado drvelo proti zahodu. To zmedo so še povečale nepregledne kolone jetnikov, ki so naravnost preplavile vse nemške ceste. Ob pogledu na to zmešnjavo in umikajočo se nemško vojsko smo od samega veselja pričele prepevati. »Hej brigade!«

Z vso naglico so nas gnali naprej, zato so za nami kmalu zaostali vsi begunci.

Kdaj pa kdaj je v temno noč odjeknil strel. Kaj je spet to? Ali za strah nam in sebi v pogum?

Pognali so nas na polje. Polegle smo na poteptano, mrzlo zemljo. To noč ni-smo mogli spat. Preveč je bilo razburljivih vtisov.

V smeri koncentracijskega taborišča smo zagledale velikanski požar. Kaj če so Nemci izpolnili svoje grožnje, ga pognali v zrak in zažgali ter tako pomorili

vse bolnice, ki so ostale tam. Nemo, z grozo v srcu smo opazovale ta strašni prizor. Pozneje smo zvedele, da so nacisti zažgali municijsko skladišče, ki je bilo v bližini taborišča.

Pričelo se je svitati. Vse smo bile pepelnato sive v obraz, postarane za več let.

Pogrešila sem osemnajstletno Micko s Koroškega. Kje neki je? Povprašujem po njej in jo iščem. Ni je: nerade in nekam osramočene so tiste, ki so hodile z njo v vrsti, povedale, da jo je ustrelila paznica, ker je omagovala in so jo zapustile tovarišice.

Tako je ob svitu prvega dne našega pohoda 29. aprila 1945 sredi ceste v bližini Wüstrowa umrla najmlajša Slovenka.

Kadar je odjeknil strel, smo vedele: spet ena manj. Tako so končale vse, ki so zaradi onemoglosti ovirale napredovanje kolone. Podnevi smo hodile vstric z bežečo »zmagovito« vojsko, da bi jo zavarovale pred zračnimi napadi. Ruska letala so neprestano krožila nad nami, očitno z določenim namenom. Pozorneje smo začele opazovati okolico. Spoznale smo, da smo že dalj časa hodile ob zelo dobro kamufliranem vojaškem letališču Mirow. Ko je prek letališča odšla zadnja kolona, so ga napadla sovjetska letala in povsem uničila. Ta napad in dobre tovarišice, to mi je rešilo življenje. Bila sem že zelo onemogla. Vse bolj in bolj sem zaostajala, tako da sem bila že v zadnji vrsti. Če bi bila za menoj paznica, bi me bila gotovo ustrelila. Iz strahu pred bombardiranjem je vse naše »spremstvo« steklo hitro čez letališče. Dve neznanici tovarišici sta me komaj vlekli naprej, saj sta bili sami že močno oslabei. Ker me je pogrešila Leganova Micka, ki je hodila pred mano, je šla nazaj in me iskala od vrste do vrste, dokler me ni našla. Bila sem že nezavestna. Ko sem se osvestila, smo vse ležale v obcestnem jarku. Stražarji so po utrudljivi dirki sebi in nam privoščili nekaj ur počitka. Sovjetska letala so neprestano krožila

nad nami. Takrat so nas napadli pomotoma, ko smo šle skozi gozdič. Hitro smo poglele po tleh. Po napadu se je okoli mene razlegel sproščen smeh. »Poglejte Vido!« je vpila Ambrožičeva Mica. Ležala sem na tleh in na glavi trdno tiščala svojo menažko. Žrtev med nami pa le ni bilo. Kljub vsej tragiki je bilo v nas še nekaj humorja.

Na smrt utrujena sem samogibno prestavljala noge. »Poglej,« me dregne Mica. Pred nami je hodila Rusinja s culo na hrbtu. Iz nje je kupal velik, lep medvedek. Tako žalostno je gledal z velikimi, steklenimi očmi. Snela ga je nekje z okenske police. Ta prizor je zbudil v meni dolgo pozabljeni smeh.

Počivati so nas večini pustili med polnočjo in tretjo uro zjutraj. Ves preostali čas smo brez prestanka hodile po trdih cestah. Že deset dni smo bile brez vsake tople hrane in kruha. Na povelja »stoj« smo kakor pokošeno klasje popadle v travo, vso trdo od slane. Tesno smo se stisnile druga ob drugo in pri priči zaspale. Noči so bile mrzle, naša telesa pa od naporov vsa prepotena. Vstajale smo zelo težko, čeprav smo bile vse prezeble. Neko noč pa so bila moja ušesa gluha za neizprosno povelje: »Marš, naprej, hitro, hitro!« Nikoli dovolj hitro! Če ni zaleglo povelje, sta pomagala pasji bič in puškino kopito. Vso me je prevzemala ena sama želja: »Spati, spati in počivati!«

»Ne morem več!«

»Kaj, ne moreš več. Hitro ti lahko pomorem do večnega počitka.« In že je črna večša segla za pas po pištolo. Čudno, da me je razumela.

S poslednjimi močmi in s pomočjo tovarišic sem se odvlekla naprej. Vsega naveličani stari stražarji se niso več dosti zmenili za nas. Verjetno se jim je upiralo ubijati nezaščitene ženske. Vsako noč jih je nekaj zmanjkalo. Ostale so le paznice, povrhu še pijane in zato še bolj surove.

Moči so me ponovno zapuščale. Sklenila sem, da o prvi priložnosti pobeg-

nem iz kolone, čeprav so mi Mica in Micka ter stražar branili. Kmalu se mi je nudila priložnost. Krenila sem na kolo-voz med njive. Mica in Micka me nista pustili same. Poglele smo po razorih, ležale smo več ur in skrivaj opazovale dogodke na glavni cesti. Proti mraku je potihnilo. Nič več premikajočih se kolon internirancev in bežeče vojske.

Nisem več strpela v skrivališču. Prevelika je bila radovednost. K samotni kmetiji sem odšla po vodo z lončkom.

Na dvorišče je pritekel deček in zavpil dedu: »Führer je mrtev, vojne je konec! No občini že visi bela zastava.«

»To je strašno, kakšna sramota za nemški narod! In brez odpora se bomo vdali!« Ded je odkimaval z osivelo glavo in s težkimi koraki odšel v hišo.

Ali je mogoče? Konec neizmernega trpljenja. Proti večeru so nas v našem skrivališču odkrili mladi francoski ujetniki. Obljubili so nam mleka in krompirja in varno prenočišče. Dolgo smo čakale. Bila je že trda tema, ko je prišel po nas nizozemski ujetnik in nas odpeljal na skedenj samotne kmetije. Zarile smo se v seno. Ponoči smo zaslišale truden, težke korake. S strahom smo prisluhnile. Bili so štirje nemški oficirji. Cisto negibno smo obležale, še dihati nismo upale. Sporazumevale smo se le s stiski rok. Na srečo so ostali tik ob vratih. Popadali so v seno. Smrčanje je kmalu izdajalo trden spanec. Kmalu za tem so se vrata sunkovito odprla in razburjen glas je zaklical: »Rusi, Rusi se bližajo vasi. V dobre četrte ure bodo tu!«

Z bliskovito naglico so nemški mušketirji zbežali v mesečno noč. V naglici so pozabili opasače s pištolami in krušnjake, polne sveže svinjine.

Tako je mladi Nizozemec rešil svoje varovanke nevarne družčine. Ne sedem, triinštirideset grl se je iz sena sproščeno zasmajalo. Spati nismo mogle več.

Ob zori so po obsežnem dvorišču zagoreli ognji. Tudi za nas tri je Micka skuhala olupljen, na kose narezan krompir.

Rusov pa le še ni bilo. Ves dan smo jih čakale. Nikjer, ne na polju ne na cestah ni bilo žive duše. Okoli nas je bila napeta grozljiva tišina. Sonce se je že nagibalo k zatonu. Postajale smo nestrpne.

»Prihajajo!« Vse smo stekle na cesto. Približevala se je kolona pešcev. Vse zaprepadene smo spoznale nemške vojake. Le kje so se vzeli? Čudno, bale se jih nismo več. Navdajala nas je že zavest, da je vojna končana, da smo svobodne, čeprav še na sovražni zemlji. Spričo naglega prehoda iz nepopisnega terorja v zlato svobodo smo izgubile vsako razsodnost. Izzivale in zasmehovale smo bežeče »junake«. Takó se jim je mudilo na zahod, da se za nas še zmenili niso. Šele na psovanje neke Poljakinje in Židinke sta skočila iz vrste dva zelena mladiča. V divjem besu sta razmetala vsa ognjišča, nas pa s puškinih kopiti pogнала na cesto. Medtem se je njuna kolona že močno oddaljila. Le nekaj minut sta nas gnala za njo.

Preveč sta zaostala, zato sta hitro stekla naprej. Ostale smo same na cesti.

Počasi smo se vrnile na senik. Šele tu smo se zavedele, kako drago bi bile lahko plačale svojo razposajenost. Še in še smo pričakovale in prisluškovale. Rusov pa še zmeraj ni bilo. Spravile smo se spat.

Naslednji dan, 3. maja, je le prihrumela prva tankovska enota. Zajezele smo cesto. S prvega tanka je skočil lep, mlad ruski kapetan. Ko smo mu povedale, da smo Jugoslovanke, se je z vsemi pri srčno pozdravil. Napotil nas je v vas Brock na rusko komando. Prebivalci te vasi so skoraj vsi pobegnili. Naselile smo se v prazni hiši. V drvarnici smo našle troje ljudi, ki so se iz strahu pred Rusi usmrtili. Nič nas niso motili, čeprav smo tja hodile po kurivo. Preveč strahot smo doživele, da bi nas bilo to kaj ganilo.

Rusi so lepo skrbeli za nas. Sklenitev premirja smo praznovali skupaj. Potem je sledilo dolgo križarjenje po Nemčiji.

Sence izginjajo

Minka Krvina

Vrhnika v začetku maja 1945.

Proti mali vasici Podlipi, ki se sramežljivo stiska med gostimi gozdovi, se že od jutra vali povodenj bežečih; četniki z gostimi bradami in polnimi nahrbtniki, ustaši z mrtvaškimi glavami na čepicah.

S seboj vlačijo nakradeno živino in mrko ogledujejo radovedne ljudi, ki z radostnimi obrazi opazujejo njihov beg. »Kot podgane z ladje, ki se potaplja!« modruje stari Šimnovec.

Rezika, drobno štirinajstletno dekletce, ki je pri Šimnovcu za malo deklo, skrivaj opazuje izza velikega kozolca in njene modre oči se spreminjajo v jasnih

odtenkih sonca, ko drhteče stiska roko svojemu prijatelju, sosedovemu Štefku.

»Poglej, poglej, Štefek, kako se Nemci čudno vedejo!« Potegne ga s seboj v strmi rob nad hlevom,

V Šimnovčevem »štibelcu« se je pred nekaj dnevi nastanil nemški štab. S sovrastvom v očeh ogledujejo reko beguncev, ki se po prašni cesti vali noč in dan. Vročina je za ta čas izredno huda. Sonce žge in nikjer ni oblaka. Polje je presušeno in pohojeno od neštetihi nog. Nemci pa strme v zemljevide in se prepirajo. Z Vrhnike se je vrnila domača hči Stanka. Njen mladi obraz žari od skrivnega veselja in navdušenja,

»V Logatcu so že partizani!«

Rezika živahno poskoči in veselo ugotovi: »Potem bodo nocoj že na Vrh-niki!«

S Stanko se objemata, nestrpno gledata neštevilno množico bežečih uniform in štejeta ure. Vmes pa ropota iz različnega orožja. »Prelepo se sliši, da bi bila lahko resnica!« Reziki ne da miru njen jeziček: »Bom res lahko šla povsod brez strahu, ne da bi nam kdo kaj storil, Stanka? Se bom zvečer bala samo mame, če bom prepozno doma?«

Streljanja pa ni in ni konec. Nemci se še vedno nočejo umakniti... »Pojdiva v hišo!« jo potegne Stanka v vežo in se mimogrede zadene v dolgega oficirja, ki na zemljevidu nekaj beleži.

»Umakniva se! Lahko komu pade v glavo, da se lotijo še nas,« se ustraši Stanka. »Zdaj jim je pač vseeno, če si naprtijo kak zločin več!«

V njenih očeh se prikaže nepozabljen strah. Podrt dom, ustreljen in zmrcvarjen brat. Rezika, ki ne more mirovati niti trenutek, se ne pusti kar tako.

»Saj imaš prav! — Samo... Kdo pa more vzdržati v hiši in zamuditi ta nebeški prizor!«

Slika bežečih je res vredna štirih let strahu in trpljenja! Pri sosedovih se poslavlja očetov svak poročnik Jaka, komandant belih. Zaskrbljen in težko obložen se rokuje z gospodinjo, ki si s predpasnikom briše objokan obraz.

»Kdaj se vrnete?« vpraša med hlipanjem.

»Kmalu!« se obregne domobranec in nadaljuje:

»Pravkar je k nam pribežala neka ženska. V Logatcu partizani kar od kraja obešajo otroke, starce in žene! Vsa drevesa so jih polna kot hrušk in vsakega moškega, ki ni šel z nami, takoj zakoljejo! Pripravi se, da greš tudi ti!« se ukazovalno obrne k svojemu svaku.

»Ata ne bodo šli nikamor!« reče Stanka in se obesi okrog očetovega vratu. »Ti lažeš, stric!« še doda in jo pobriše skozi zadnja vrata, kajti stričeva urna kretnja ne obljublja nič dobrega.

»Čez dober teden se vrnemo!« namigne gospodarju, ki trudno sedi za mizo in si zaskrbljeno podpira glavo.

»Ne!« pribije gospodar in brez besed odide v hlev. Njegovo navado, da svoje najhujše skrbi in težave potoži le svojim konjem in kravam, poznajo vsi domači.

»Živalim lahko zaupam, a ljudem ne!« odgovarja, kadar se mu rogajo. Stankine roke se dotaknejo očetovega porjavelega vratu.

»Kako sem ti hvaležna, oče!«

Po njenih mladih licih spolzijo solze. — »Vse vem, oče! Videla sem te takrat, ko si se ponoči s polovico suhe svinjske glave in hlebom kruha skrivaj splazil iz hiše. Pozabil si zapreti kletna vrata, drugi dan pa se je mama jezila na mačka in name, ki nikdar ne zapiram vrat.«

»In ti si znala molčati, otrok moj!« se oče okorno dotakne solznega obraza, da je Stanka čutila njegove žuljave dlani. »Mama je imela proti sebi dva zatrotnika!« ugotovita in skoro pozabita na Nemce, ki se še vedno zadržujejo v hiši.

Reka beguncev se je pričela tanjšati. Velike kasarne, ki so še do včeraj nudile domobrancem zavetje, so ostale prazne. Nemcem ni bilo videti, da se imajo namen umakniti, ko po Šimnovčevih robovih nad hlevom kopljejo kritja in jih oblagajo s skalami.

Pred hlev so zapeljali velik, vojaški avtobus, pri betonskem bunkerju na odcepu ceste pa postavljajo zamaskirane topove. »Prosim, gospodje Nemci!« jih Šimnovka prosi v čudni mešanici nemškega in slovenskega jezika, »prosim, umaknite se vsaj malo od hiše, ker nam bodo vse stolkli!«

Grobo so jo odrinili, da je skoraj padla čez vežni prag. Začudeno se je ozrla za njimi: »Do včeraj pa so bili tako vljudni!« Nemci se še vedno vkopavajo in urejajo položaje pod cerkvijo sv. Trojice.

Grmenje topov postaja vedno glasnejše. Granate padajo na zapuščene vojaš-

*Alenka Gerlovič:
V snegu,
1945, linorez*

nice in lomijo vejevje nad zakritimi Nemci. Nemški štab se je umaknil za nekaj sto metrov. Nepretrgano streljanje mitraljezov, pušk in minometalcev se spaja v bučno znanilko svobode. Od cerkve je že slišati glasna partizanska povelja. »Takoj v klet!« ukaže Šimnovka nestrpni Reziki, ki med brenčanjem krogl in piskanjem topovskih granat veselo poskakuje okrog hiše.

V kleti z dvojnimi stropom na slami posedajo domači: Stanka z mamo, razen Rezike, ki jo nobena stvar ne umiri, pa Štefekovi domači, ki so se tudi zatekli k Šimnovcu na varno.

Ob eksplozijah granat, ki stresajo hišo se prestrašeno stiskajo k zidu.

»Ne reži se kar naprej!« se Šimnovka razdraženo obregne ob smehljajočo se Reziko, ki jim spet hoče pobegniti.

»Vsak hip se nam lahko sesuje hiša nad glavo, a jaz odgovarjam zate!«

»Oh, mama, ne bodite sitni!« se Rezika nestrpno obira pred zaprtimi kletnimi vrati. »Pa okregajte še Štefekovo mamo, ki ji izpod jopice kuka partizanska zastava!«

Vsi hkrati se obrnejo v kot, kjer sedi soseda. Izpod toplega volnenega telovnika ji pogleduje kos rdečega blaga — zastava.

Bistra Rezika je opazila, ko sta Stanka in soseda šivali to zastavo iz svile padala, ki jo je Stanka dobila po skrivnih kanalih.

»Naj grem gor, mama!« cepeta Rezika z bosimi, umazanimi nogami. »Če začne goreti, če se zgodi v hlevu nesreča!« hinavsko pritisne na najbolj občutljivo gospodarsko struno gospodinje, na katero je uglašena vsa njena bit.

Gospodinja se bori z dolžnostjo, ki jo ima do Rezike; in z ljubeznijo do grunta. »No, le pojdi! A vrni se takoj, če se kaj zgodi!« se končno vda.

Rezika odskaklja brez strahu. Vpitje in govorjenje je vedno glasnejše. Radovednost in nestrpnost jo vodita čez dvorišče in proti hlevom. Svinčenke, tako poznane njenim ostrim ušesom, se ji oglašajo vsaka s svojim glasom: iz puške cvileče kot razdražena osa; pa težka »breda«, kot bi godrnjal star medved, vmes pa brzostrelka; drrrrrr...

Tudi topovske krogle se pode nad njeno drobno postavico, potem pa se z glasnim treskom razletavajo za hlevom ali nekaj metrov za hišo, na dvorišče pa mečejo kupe prsti.

»Cenk — cenk —«, se na strehi razleti opeka in zdrsi na tla. Rezika urno poskoči in se umika padajočemu kamenju in izstrelkom, ki iščejo žive cilje.

Spet močno počí in tik za hlevom se dvigne kup kamenja in prsti. Drobcen košček železa oprasne tudi njeno nogo in kožo pordeči nekaj kapljic krvi. Z umazano dlanjo potegne prek rane in ugotovi: »Praska, majhna praska!«

Nemci, ki so se utaborili za Šimnovčevim hlevom, na gosto nabijajo proti sv. Trojici. Ogromne vojašnice so razsvetljene od šviganja plamenčkov, ki se kažejo iz vročih cevi mitraljezov. »Rezika!« jo pokliče Štefek, ki se je kot mlad maček tiho priplazil za njo.

»Ušel sem, da veš! V takem zatohlem zidovju ne vzdržim več!« Posmrka in globoko vdihne: »Kako smrdi! Po žveplu, zemlji, krvi! Ne vem, ali se nebo sveti od krogel ali od zvezd?« se tiho privije k tlom, kjer ima dekletce svojo opazovalnico. »Glej, tamle imajo top!« pokaže s prstom proti oddaljenemu visokemu hrastu vrh griča. Za njim se

pokaže plamenček, za njim pa rdeča črta.

Sledi rahel pok na griču, močnejši pa tik pred njima. Stisneta se tesno k tlom. Okrog njiju se usiplje zemlja in kamenje. »Štejva granate!« se domisli pobič. »Ti one pri hrastu, jaz tiste za hlevom!« Umakneta se za težka, hrastova vežna vrata. Granate padajo na nemške položaje za hlevom.

»Sedemnajst!« našteje pogumni Štefek po zadnji eksploziji na dvorišču. Hiša se stresa prav do temeljev.

»Devetnajst!«

»Sedemnajst!«

»Devetnajst!«

»Sedemnajst!«

»Torej se dve granati nista razleteli!« Štefek popusti kavalirsko. Prerekanja je konec, ko pride fantičeva mati. »Da mi greš noter, ti nesrečni otrok!« Zdaj povleče soseda pobeglega otroka in ga potisne nazaj v klet. »Niti opazila nisem, da te ni — v taki temi...« Streljanje je vedno redkejše; padajo le še posamezni strelji. Celo nemški mitraljez je utihnil. Nebo se krvavo pordeči. To je požar! Gori! Na Vrhniki gori! Z vso močjo. Na dvorišče se priplazijo temne postave in se zbirajo v gručo. Tišina, ki je nastala po prejšnjem strahovitem streljanju, čudno polni nočno temino.

Ob svitu vžigalice, ko si je nekdo v gruči prižgal cigareto, je navdušena Rezika opazila na kapi — rdečo zvezdo — ter opraskan in umazan obraz!

»Partizani! Partizani so tu!« zavpije tedaj Rezika. Prostorna veža se takoj napolni z zateklimi prebivalci iz kleti!

Deklica skoči k najbližjemu partizanu in se stisne k njemu. Smeje se in joče; vse obenem. Gladi in ljubkuje obraz mladega junaka. Ta se široko zasmeje, dvigne dekletce v zrak in glasno zavpije.

»Kraj je, devojčice, kraj!«

Mrak se že umika jutru in nad Vrhniko zavlada jasen, vroč dan. Ostaja le vonj po močnem požaru. Nikjer ni vidlic ne noža; tudi drevesa se ne upogi-

bajo pod težo visečih teles. Na Šimnovčevi strehi zavihra zastava. Obesil jo je Štefek. Glasen smeh partiznov mu v glavo požene val krvi. »Čeprav je obešena norobe, visi pa le!« se smeje jezičnici, ki je svoj lonček takoj pristavila k posmehu nerodnemu znanilcu svo-bode.

Brez vsake zamere se potem Rezika in Štefek ves dan zabavata z osvoboditelji. S Hercegovci, ki so ponoči pregnali sovražnike, skušata plesati kolo, čeprav ga ne znata.

Spomenik Cankarja na Vrhniki je nema priča navdušenih ljudi. »Videl sem ga, kako je migal z brki!«

»Lagati pa ne zna!« se nasmeje deklica. Previdno zamolči svoj sum o resničnosti Štefekovih besed, je le prevečkrat na svojem hrbtu okušala njegove trde pesti.

»Pa se nisi zmotila? Jih je bilo res devetnajst?« spet začčenja Štefek.

Rezika se začudeno zazre vanj.

»Pojdi, greva iskat preostali dve granati!« končno dojame dečkovo misel, ki se že ukvarja z novo dogodivščino. Od doma se potegneta kot dve nočni senci. Razorana zemlja, ranjena od topovskih granat in še vsa drhteča, kaže svoja razdrapanja nedra. Plazita se med razmetanim kamenjen in pozorno preiskujeta vsak košček travnika.

»Če v tistemle kamenju ne bo nič, potem ne znaš šteti!« Počasi se pomikata proti skladu kamenja, pod debelo, od topovskih strelov okleščeno češnjo.

»Nič ni, zastonj iščeval!« razočarano zavzdihne fantič, a še vedno ob živi meji pregleduje nakopičeno kamenje. Skloni se še enkrat. Zdaj prebledi kot stena in skoro zruši se od nenadnega strahu: »Nemci!«

Rezika odreveni; cevi nemških mitraljezov so obrnjene proti glavni cesti, kjer se brezskrbno sprehajajo partizani. V zaklonu, prekritem z vejami, res leže Nemci! Rezika jih pozna zelo dobro. Še prejšnji dan so bili na Šimnovčevem

dvorišču! Dolg, bled oficir, ki je včeraj tako skrbno pregledoval zemljevide, se stegne proti Štefeku. Osorno ga nekaj sprašuje. Nadarjeni Štefek zna celo nekaj nemških besed! Z drhtečimi usti se obrne k prestrašeni Reziki. »Pravijo, da morava k njim v zaklonišče, da jih ne bova mogla izdati!« Oba skušata premagati strah pred njimi in umiriti tresoče se roke.

Štefek jim skuša dopovedati, naj ju pustijo in govorici karkoli. Pri tem pa gleda v grozečo mitraljezovo cev. Po krajšem posvetovanju Nemci sklenejo, da ju bodo izpustili. Če bi izginila brez sledu, bo preveč hrupa. Potem jima zabihujejo, kako se morata vesti. »Če jih izdava, naju bodo razsekali na kose!« preplašeno prevaja Štefek besede, ki obema poženejo smrtno grozo v pete. Nato so ju res izpustili. Stekla sta od tam in vmes vsak hip pričakovala, da bo k njima zadrdral rafal, ki jima bo prerešetal hrbte. Zadihana in prestrašena vpadeta med partizane v trgu, ki nasmejani sprejemajo cvetje iz rok brhkkih deklet. Cvetje — povsod cvetje! Na bluzah, na kapah, v rokah, povsod! Obširen trg ves v cvetju! Petje! Ples!

Otroka krčevito zajokata. Skrivnost, ki grozi tem nasmejanim obrazom, ju je preveč zdelovala. Mlad, črno las oficir z zlatimi našitki objame dekletce: »Zakaj se ne smeješ z drugimi?« Rezika pa se strahoma stisne ob njegovo lice: »Nemci!« iztisne tako kot bi še s tem povedala vse.

»Ni jih več, pregnali smo jih!« jo partizan nežno gladi po dolgih kitah, ovitih okrog glave.

»Še so, zakriti!« mu deklica, še vedno trda od strahu, šepeta na uho, in mu pove o doživljaju, ki jo je prestrašil na smrt.

»Imaš pač bujno domišljijo!« se je potem na glas zasmel oficir in jo kot peresce dvignil v zrak, da je zacepetala z drobnimi nožicami. Zdaj si je Rezika malo opomogla, se trmasto postavila predenj in jasno, zresnjeno ponovila:

»Sest jih je! Z mitraljezom! Na cesto merijo, in če jih ne ujamete, vas bodo veliko pobili!« Zdaj se je zresnil tudi oficir.

»Kje praviš, da imaš te svoje Nemce?« Ona pa zamerljivo zasmrka in pokaže na fanta. »Naj Štefek pove!«

Zdaj je vse pojasnjeno in verjetno. Partizani se pripravijo in previdno odri-nejo v breg. Otroka se umakneta na rob pločnika in strahoma čakata, kdaj bo spet zapokalo v hribu in če bo kaj žrtev. Potem pa na Rezikina drhteča ramena leže drobna roka in Štefek ji pravi potiho: »Ujeli so jih, vidiš!« Mimo njiju

stopa vseh šest Nemcev. Tisti preteči dolgin ima obvezano glavo.

Tedaj ju je tudi on zagledal. Obstal je in sovražno trznil z vsem telesom, kot bi ju hotel ubiti. Prestrelil ju je z ostrim pogledom, polnim maščevalnosti in zlobe, ustnice pa so se mu premikale v nerazumljivem šepetanju. Prav gotovo je obžaloval, da ju je spustil. Štefek in Rezika nehote prebledita in počeneta. Še ponoči so ju preganjale moreče sanje in vsak obraz je imel podobo Nemca z obvezano glavo.

Potem pa so sence vojne počasi le začele izginjati.

Odhajali so drug za drugim

Lado Podbevšek

Osamljena naselja in vasi so med vojno doživljale najčudovitejše dogodke zaradi izdajstev in posebnosti partizanskega vojskovanja pa tudi nepozabne tragedije. Posamezne hiše so postajale zatočišča, v njih pa so živele in delale tihe žene in matere, ki še nikoli dotlej niso pomenile toliko, kakor so med partizanstvom, pri tem pa so bile tihe in skromne, delale in trpele so vdano ter neopazno. Imele so sinove in hčere, ki so drug za drugim odhajali v boj, skrebele potem za druge partizane, kakor bi bili njihovi otroci, vmes pa so prihajala žalostna in kratka sporočila:

»Vaš sin, vaš fant je padel v hribih!«

Ali pa je na velikem rdečem plakatu grozljivo pisalo:

»Zaradi ubitega nemškega vojaka je bilo danes ustreljenih dvajset moških, ki jim je bila dokazana uporniška dejavnost...«

Med temi je bil tudi sin te in te matere...

Kot so te žene tiho živele, tako so številne med njimi prav tako tiho, toda

prizadete in utrujene od pretežkih duševnih in telesnih naporov, omagale in legle v grobove.

In tudi v družini, o kateri mislim pripovedovati, je živela taka žena. To je bila Borštnarjeva mati. Sedem sinov je zgubila v boju za nov svet, sedem jih je izkrmavelo drug za drugim. To je bilo več, kot zmore povedati beseda.

Borštnarjeva domačija leži na sončni strmini v Spodnji Loki pri Krašnji. Od glavne, lepo speljane ceste je oddaljena za dober streljaj. Prijazna in pritlična hišica je obdana s sadnim drevjem, svet pa je tam valovit in tudi hišica stoji v kotanji. Proti severu in vzhodu se svet dviga in prehaja v večje strmine, rebri in kotanje. Tu in tam je hrib nad hišo poraščen z gozdovi. Sicer pa je v okolici vsepovsod dovolj sonca in zelenja, zato je tu najlepše poleti. — Tudi za partizane je bila več kot priročna...

Tu sta Anton Korošec, Borštnar in njegova žena Marija živela že pred prvo svetovno vojno. Oče Anton je moral odriniti na fronto, kjer pa je bil ranjen,

ostal je invalid. Skromna invalidnina na majhni kmetiji je stežka preživljala vedno večjo družino. Rodilo se jima je trinajst otrok, devet sinov in štiri hčere. In vse sta vzgajala v poštenju in ljubezni do rodne zemlje. Sedem sinov se je izučilo za razne obrtniške poklice, kar včasih ni bilo ravno najlažje. Starša sta upala, da bodo nekoč tudi zanju prišli dnevi počitka.

Ko se jima je 1925. leta rodil zadnji otrok, sin Miha, je oče zbolel in kmalu nato umrl. Mati Marija je odslej še bolj kakor prej živela samo še za svoje otroke. Ljubezen in skrb zanje sta ji dajala moč, da je vzdržala. Starejši otroci so globoko občutili izgubo očeta, zato so se še bolj oklenili matere. Takó so otroci odrasčali in materi se je povrnilo upanje, da se končno tudi njej bližajo mirnejši in brezskrbnejši dnevi.

Tedaj pa je prišla druga svetovna vojna in prav njo ter njeno družino prizadela z vsemi grozotami...

Sinova Andej in Pavel sta se že leta 1941 pridružila in povezala z organizatorji upora. Sodelovala sta pri prvih sabotažnih akcijah. Morda bi se vse dobro izteklo, toda bila sta izdana. Revolucija je delala šele prve korake in učenje pri tem je bilo drago. Nemci so ju aretirali in odpeljali v Begunje. Čez nekaj dni je prišel črni 1. september 1941, ko sta bila med drugimi desetimi talci ustreljena pri bistriškem mostu pod Šumberkom pri Domžalah. Vse so pokopali v Škocjanu, tam, kjer so že ležale žrtve, ustreljene 22. avgusta.

Ta udarec je prišel tako naglo in silovito, da je ne le Borštnarjevim, temveč tudi okolici pokazal, kako krvav spopad se je začel. Zlasti v Borštnarjevih pa je zbudil še večje sovraštvo do okupatorja, kakor so ga čutili doslej. Mati, zdaj že starejša ženska, je le stežka doumevala, zakaj se je zgodil ta zločin. Začela je dozorevati v pravo partizansko mater.

Najstarejši sin Anton je bil železniški strojevodja in je delal na Jesenicah. Tudi on je sodeloval z narodnoosvobo-

dilnim gibanjem. A usoda mu ni bila naklonjena. Ob nekem bombardiranju Jesenic ga je zasulo in je zaradi tega kmalu umrl.

Drugi sin France je bil tesar. Nemci so ga poslali delat v kamnolom v Kokro. Naši ljudje so morali delati karkoli ne glede na poklic in zdravje. France, ki je bil tudi na strani OF, se je v kamnolomu prehladil, dobil pljučnico in umrl.

Materi Mariji je doslej fašizem iztrgal že štiri sinove, ji zasekal štiri rane in upanje v lepše dni je za vedno splahnelo. Ti udarci so drug za drugim poglabljali njeno žalost in trpljenje, čeprav je skušala doumeti vojno.

Nemci so dobro vedeli, kako jim je Borštnarjeva družina nasprotna, in zdaj so si izmislili grdo igro. Z zvijačo so hoteli doseči, da bi zasovražila tudi partizane. Sinu Slavku-Majskemu — so julija 1942, ko je bil še doma, dali nalogo, naj vohuni za kamniškimi bataljonom, ki se je pogosto gibal tam okoli, to je med Črnim grabnom in Tuhinjsko dolino. Vso zadevo so postavili tako, da bi partizani odkrili Slavka pri zasledovanju, ga ujeli in ubili.

Toda to je bil račun brez krčmarja. Borštnarjeva družina je bila tako tesno povezana, da tega ne bi mogla pretrgati niti kri. Ko je Slavko dobil ta grdi nemški ukaz, je partizanom takoj sporočil, kaj so od njega Nemci zahtevali. Po posvetu s partizani, ki so že spregledali tudi to vrsto nemške taktike, se je Slavko takoj priključil bataljonu. Zdaj je bilo orožje obrnjeno. Borštnarjevi so Nemcem javili, da je Slavko izginil in nato od njih zahtevali pojasnilo, kje je ostal. Rekli so jim, da se ni več vrnil domov, odkar je šel na policijo. Nemci so zdaj res mislili, da so ga partizani našli in likvidirali. Bili so prepričani, da so dosegli svoj namen. Zato so zdaj Borštnarjevi pred Nemci imeli nekaj časa mir.

1943. leta, ko se je osvobodilno gibanje razmahnilo, so se pomnožile tudi partizanske vrste. Te okoliščine so tudi

Nemcem omogočile, da so sem in tja vrivali kake svoje ljudi. Tako so zdaj zvedeli, da je Slavko živ in je partizan. Spet so začeli opazovati Borštnarjevo družino in jo sumili, da sodeluje s partizani.

Dne 29. junija so v Krašnjo prišli raztrganci. Hodili so tudi po okoliških vaseh in iskali sodelavce Osvobodilne fronte. Zgodaj zjutraj so prišli na Lišičji vrh in v bližnje vasi. Pri Škantetu so zahtevali, naj jim povedo, kje se zadržuje znan partizan Jože Per-Nande, kje imajo zatočišče partizanski ranjenci in kam zahajajo terenci. Videti je bilo, da jim je precej znanega. Gospodarja Jožeta Sušnika in njegovo ženo Marijo so zdaj, ker nista »nič vedela«, začeli surovo pretepati, po hiši pa ropati. Tedaj je proti tej domačiji prišla šeregarjeva Francka, ki je iskala zvezo s partizani. Prvi hip je mislila, da jih že vidi ob hiši, kjer so bili raztrganci, in je že hotela reči, kako je lepo, da jih je našla tako hitro, a je v zadnjem trenutku spoznala, da se je zmotila. Zdaj so raztrganci tudi od nje hoteli izvedeti, kje so partizani. Ker ni ničesar povedala, so jo vrgli na stol, ji roke privezali na drog in jo pretepli do nezvesti. V tem je prišel tudi mimo Anton Kosmatin z Vrha. Ko so ga raztrganci zagledali, je tudi on postal žrtev njihovega zasliševanja. Ker tudi on ni hotel »nič vedeti«, so ga mučili in pretepli, tako da je po nekaj dneh umrl. Ob tej priložnosti so pretepli še več ljudi, med njimi tudi Franca Resnika iz Vošč, ki je kasneje kot partizanski kurir padel na Menini planini. Jožeta Sušnika in ženo Marijo pa so pretepli in izmučili do nezvesti ter odgnali v Kamnik. Ko so opravili svoje nizkotno delo, so se ustavili v Krašnji v Pavletovi gostilni. Tam so tedaj balinali nekateri vaščani. Raztrganci so takoj hoteli vedeti, če je kdo izmed njih Janez Korošec. To je bil po starosti četrti Borštnarjev sin, mizar po poklicu. Janez, ki je res balinal tam, je to dobro slišal. Hkrati pa je tudi videl,

kako je neki domačin pokazal nanj. Obrnil se je in naglo zbežal za hišo. Raztrganci so začeli za njim takoj streljati in ga ranili v nogo. Aretirali so ga in odpeljali v Begunje. Tam so ga zasliševali na vse načine, vendar se je uspešno zagovarjal in po nekaj tednih so ga izpustili. Rekli so mu, da je popolnoma prost in gre lahko domov. Janez pa je vedel, da je tudi to le zvijača: ni jim zaupal, zato se je takoj priključil partizanom.

Kmalu za njim je odšel med partizane šesti sin Peter-Samo, ki je bil mesar. Peter je vsem partizanom, ki so ga poznali, ostal v živem spominu. Fant je bil nenavadno šegav in je svoje tovariše neštetokrat spravil v dobro voljo. Leta 1944. pa je bil na Dolenjskem v nekem spopadu tako ranjen, da je izgubil oko. Tedaj je prišel v bližino doma. Zdravil se je v jami, ki je skrita v gozdu Lakotniku pod Vrhom. Tu so se večkrat zadrževali partizanski ranjenci. Jama je dolga kakih trideset metrov in za dobrega moža visoka. Ljudje so jo pomnili že iz davnine. Je skoraj neprehodna in v dobro skritem kraju. Ranjenci so se tu počutili varne in imeli so tudi streho. V njej se je lahko zadrževalo tudi do petindvajset ranjencev hkrati.

V letu 1943 je končno odšel od doma še najmlajši Borštnarjev sin Miha. Nemci so ga poprej odvedli na delo v Nemčijo. Od tam pa je ušel, se nekaj časa skrival, nato pa tudi on odšel k partizanom. Doma sta zdaj ostali samo mati in hčerka Pavla. Starejša hčerka Marija je bila poročena v Spodnjih Lokah. Borštnarjeva dva, Slavko in Miha sta bila pri kurirjih. Tako sta bila večkrat na poti, zato sta imela priložnost, da sta se oglasila doma. Tudi Peter, ki se mu rana še vedno ni zacelila, se je oglašal, toda le takrat, če se mu je zdelo varno. Ti obiski so bili sicer nevarni, vendar so materi prinašali vsaj nekoliko tolažbe. Mama pa ni pomagala samo svojim sinovom, temveč je z vsemi močmi pomagala tudi drugim partizanskim borcem, čeprav je bila sama potrebna po-

moči in tolažbe. To so bili zanj hudi in hkrati lepi časi. Žalosti za izgubljenimi sinovi se je pridružila še skrb za žive sinove — partizane. Noči so ji potekale brez spanja, saj je bila vsak trenutek pripravljena, da jo pokliče kdo od njenih fantov. Kadar je v bližini pokalo, je vedno še bolj trepetala in se bala za njihova življenja. Bala se je tudi za hčerko Pavlo, ki je bila sicer doma, a je bila sekretarka mladine in tako vedno izpostavljena raznim nevarnostim. Čas je tekel dalje, vojne grozote pa so se stopnjevale iz dneva v dan.

Ob zadnji veliki ofenzivi decembra 1944 in januarja 1945 so se na tem območju zbrale številne kolone raznih sovražniških formacij: Nemcev, vlasovcev, belogardistov in drugih. Pretaknili so vso okolico. To zimo je bil spet zelo debel sneg, zato ni bilo mogoče popolnoma zabrisati sledov, ki so bili okoli partizanskih zatočišč. Mogoče je bil vzrok v tem ali pa je bil na delu kak izdajalec, kajti v začetku januarja 1945 so v tisti jami v Lakotniku našli ranjenca. Ujeli so jih šest, med njimi tudi Borštinarjevega Petra-Sama, in jih odgnali na žandarmerijsko postajo v Lukovico. Toda Petra so po dveh dneh spustili z isto motivacijo kakor že prej brata Janeza iz Begunj. Čeprav je bil partizan, toda bolan in še brez očesa, je sem in tja naivno mislil, da ga bodo res pustili pri miru. Nasedel je najnovejši nemški nakani. Vrnil se je domov v upanju, da se bo že nekako znašel.

Ko je popoldne 12. januarja 1945 Peter prišel z žandarmerijske postaje, so se zvečer oglasili doma tudi bratje Janez, Slavko in Miha. Prišli so zato, da bi poizvedeli, kaj in kako je z njim. Prišel je tudi Jože Maselj, svak in mož sestre Marije. Tudi on je bil partizan. V tej hudi ofenzivi in trdi zimi je že nekaj dni iskal zatočišče tam, kjer se je čutil najbolj varnega. Z bratom Mihom je prišel tudi Ivan Horvat-Gradišarjev, s katerim sta večkrat skupaj hodila po kurnirskih poteh.

V pogovoru in ugibanju, zakaj so Nemci Petra izpustili in kaj nameravajo z njim, so bili različnega mnenja. Janez in Slavko sta bila že starejša in izkušena partizana, zato sta trdila, da so jim Nemci s pomočjo domačih hlapcev postavili zanko, in vsem skupaj prigovarjala, naj bi takoj odšli od doma. Maselj pa je bil že starejši in manj odločen. Zimska ofenziva ga je hudo zvižala in ni še dosti poznal Nemcev. Zato je menil, naj bi ostali okoli doma. Peter, Miha in Ivan so zato še nekaj časa čakali in se končno sporazumeli, da se bodo umaknili pred dnevom. Izmed vseh teh sta Janez in Slavko kmalu odšla, drugi štirje pa so ostali in se pogovarjali. Mater je bilo to kar prav.

Okoli enajstih ponoči pa je hišo že obkolila policija. Brez vsakega uvoda so Nemci začeli streljati skozi okna. Pokazalo se je, da je zdaj vsak umik ali beg nemogoč. Takoj nato so policisti vdrli skozi vrata. Peter je sicer skušal zbežati, toda je smrtno zadet obležal pri vhodnih vratih. Vse druge so kar tam v sobi postrelili.

Mati Marija je od presenečenja in strahu izgubila zavest in kakor mrtva obležala v sobi s padlimi. Nemci so mislili, da je tudi ona zadeta, zato so jo pustili pri miru.

Pavla pa se je medtem, ko je pokalo, skrila v pepelnjak. Potem je slišala, kako Nemci divjajo po hiši. Tudi njej ni bila naklonjena srečna usoda. Ko so policisti že hoteli oditi, jo je nekdo našel. Prerešetal jo je z rafalom tako, da je bila zadeta s petnajstimi naboji. Kljub temu pa ni takoj umrla. Nemci so jo pustili kar v pepelnjaku. Ko so še enkrat pretaknili vse kote ter pobrali vse, kar se je dalo in kar jim je ugajalo, so končno odšli.

Vse to pa je opazovala triletna Zorka Maselj, hčerka padlega očeta Jožeta. Že ko so Nemci začeli streljati skozi okna, se je vsa trepetajoča skrila za nadzidek krušne peči. Otroka morda Nemci niso niti opazili, možno pa je tudi, da nanj

niso hoteli streljati. Kakorkoli, otrok je ostal živ in nedotaknjen. Ko so pobijalci odšli, je mala Zorka zlezla s peči k stari mami in jo začela tresti ter klicati. Mati se je res malce zavedla in tiho prosila za vodo. Deklica jo je prinesla in tako si je počasi opomogla. Iz veže je zaslišala neke stokajoče glasove. Še vsa omotična jim je sledila! V pepelnjaku je potem našla okrvavljeno, napol mrtvo in trpečo hčerko. Mati jo je z veliko težavo spravila v sobo in ji skušala pomagati, čeprav je bila tudi sama komaj živa. Okrog nje pa so ležali še drugi mrtvi: sinova Peter in Miha, zet Jože in Gradišarjev Ivan. Hčerka se je medtem borila s smrtjo in zdaj je mati vedela, da tudi zanjo ni rešitve.

To noč in naslednje dni je Borštnarjeva mama pokazala največjo požrtovalnost in nepopisna premagovanja.

Zjutraj so vaščani šli v Krašnjo po dovoljenje, da bi Pavlo smeli odpeljati v ljubljansko bolnišnico. Toda Pavla je bila preveč prizadeta. Čez dva dni je umrla in pokopali so jo v Ljubljani.

Druge žrtve so vaščani pokopali na domačem cvetličnem vrtu. Tu so ležali do osvoboditve, nato so jih prenesli na pokopališče v Krašnjo. Od tega dne dalje niso Nemci nikoli več prišli k Borštnarjevi hiši!

Nesrečna mati Marija je potem do osvoboditve z malo vnukinjo Zorko živela tam sama. Sinova Janez in Slavko sta bila v partizanih, hčerka — vdova Marija pa na moževem domu. Vendar o preživetih tragediji ni rada govorila. In nihče je tudi ni silil, kajti s pripovedjo o tem je spet podoživljala vse prestano. S smrtjo njenih sedmih otrok se je izteklo tudi njeno življenje.

Malo pred koncem

Ludvik Škruba

Konec 1944. leta je bila blizu Lokavca na novo ustanovljena kurirska postaja 5 S-TV. V njihov sestav sem bil dodeljen tudi jaz. Prejšnja kurirska postaja, ki je bila v vasi Okroglice na domačiji Prašnikarjevih, je bila izdana. Nemci so prišli iz Zidanega mosta in obkolili gospodarsko poslopje, kjer so spali kurirji. Gospodarsko poslopje so zažgali in kurirji so zgoreli živi. Nekateri so skušali pobegniti, vendar je to uspelo le dvema.

Na novi postaji nas je bilo osem in iz raznih krajev Štajerske. Komandir je bil Stane Lotrič iz Radeč, za politično delo pa je odgovarjal Viktor Pavlič-Silvo, doma iz Dol pri Brežicah. Poleg teh dveh smo bili še: Ivan Šelekar-Jurček, doma iz Omenega pri Podčetrtku, Ivan Prašnikar-Srečko iz Okroglic pri Razborju, Drago Jurgel iz Globokega pri Rimskih

Toplicah, Polde Horjak-Branko in jaz, oba iz Lokavca. Komandant relejnih postaj štajerskih kurirjev je bil Edi Golc-Svigel, komisar pa Božo. Naša naloga je bila, da smo hodili na zvezo, ki smo jo imeli s kurirsko postajo 6-S v Šmiklavžu, potem s 25-S, ki je bila v Panečih, in še s 5-A, ki se je zadrževala v vasi Vrhovo ali pa v Jatni nad Svibnem. Vso pošto in literaturo smo čez Savo prevažali z gumijastim čolnom. Naša pot nas je vodila skozi železniški viadukt, kjer so bili čestokrat v zasedi Nemci z oklopnim vlakom. Tik ob postojanki Breg smo se tihotapili po mrzlem potoku, na določenem kraju pa smo čoln »napumpali«. Prevažali smo tudi razne funkcionarje. Večkrat nam je zračna tlačilka delala preglavice, ker je neusmiljeno cvilila, in to tik ob švabski postojanki.

Jože Polajnkó: Interniranci med počitkom, 1942, (Mauthausen), svinčnik

Kurirji, vajeni vseh težav, mraza in drugega, smo kar z veseljem opravljali te odgovorne in predvsem nevarne naloge. Bili smo složni in živeli v tovarištvu, vedno pripravljeni pomagati drug drugemu. Kurirska postaja, ki je bila ustanovljena pri nas, se je s prehrano, orožjem in obleko oskrbovala sama. Pokojni oče Alojz in sestra Terezija sta nam nudila zatočišče in hrano. Ko smo se odpravljali na pot, nikoli nismo vedeli, če bomo vsi prišli nazaj.

Dne 2. februarja 1945 je bil za vse prebivalstvo Lokavca, in za partizane, ki smo se tedaj zadrževali v vasi, groze poln dan. Z izdajalčevo pomočjo so Nemci iz Radeč hoteli uničiti našo kurirsko postajo. Mislili so, da smo v vasi samo kurirji, s katerimi bodo hitro odpravili, zato so poslali le močno patruljo petdesetih mož. Ravno ta dan pa je bilo v naši vasi nastanjeno celotno kozjansko vojno področje, delovni bataljon in nekaj neoboroženih partizanov, ki so bili oboleli. Vse hiše so tako rekoč zasedli partizani.

Snega je zapadlo nekako šestdeset centimetrov in bil je lep sončen dan. Sanjali smo že o svobodi, ki ni bila več daleč. Tišina je vladala na vasi in bila že kar moreča. Še obveščevalcev, ki so se ponavadi v tem času večkrat oglašali na naši postaji, ni bilo od nikoder, tudi aktivistk ne. Našega očeta je to zatišje morilo še bolj kot nas. Na obrazu se mu je videlo, da nekam zaskrbljeno pogleduje skozi okno proti cerkvi, koder je iz spodnjega konca vasi vodila pot proti naši hiši. Vedel sem, da nas bo kmalu opozoril. Tedaj je že spregovoril:

»Nekaj me grize. Nič ne vemo, kako je v dolini? Dobro bi bilo, če bi kdo pogledal na spodnji konec vasi!«

Ob tej očetovi zaskrbljenosti pa smo si mislili: »Kaj naj delajo Nemci v tem snegu v Lokavcu? Saj imajo slabe spomine na to vas še od tedaj, ko jih je prav v tem grabnu naklestila XIV. divizija!«

Ker nismo poslušali očetovih nasvetov, se je sam odpravil proti Blatniku.

»Da nas ne bi presenetili Nemci! Ob enem bom šel še v Laziše k sorodnikom,« je dejal pred odhodom, nas pa potolažil, da se bo pravočasno vrnil, če bo kaj nevarnega. Poslovil se je in odšel.

Ko sem se okoli devetih umival na studencu, je v smeri, kamor je pred kratkim odšel oče, zadrdral kratek rafal. Stekel sem v hišo in to povedal tovarišem. Naglo smo pobrali nahrbtnike in orožje ter vse, kar bi domače moglo izdati, ter krenili proti cerkvi, da bi pogledali, kaj se dogaja. Opazili smo, da okoli Klenovškovega poslopja beže neki moški. Kmalu smo zagledali tudi Nemce, ki so v koloni rinili v hrib proti nam. Ker nas je bilo samo osem in ker smo imeli nalogo, da se ne smemo spuščati v boj brez potrebe, smo se umaknili v gozd proti Venku. Tu je bilo zelo gosto grmičevje in Nemci nas ne bi hitro izsledili. Ko nas je že zakril gozd, smo od Blatnika sem zaslišali gosto streljanje. Vnel se je spopad med Nemci in partizani, ki so se zadrževali tam. »Kaj neki se dogaja?« smo ugibali. Nekateri smo bili za to, da se premestimo na hrib za cerkvijo in pomagamo našim, vendar je bil komandir Stane proti temu. Bal se je, da se komu izmed nas ne bi kaj zgodilo. Če bi Nemci dobili mrtvega kurirja, bi pri njem lahko našli pripustnice ali pošto. Zato smo ostali v gozdu in čakali, kaj se bo še zgodilo. Vsa dolina je odmevala od dolgih mitraljezkih rafalov in eksplozij bomb. Šele proti eni popoldne se je malo ustalilo. Tu pa tam je še odjeknil kak strel. Branko, najmlajši kurir in vedno nasmejan, se je odločil, da gre k cerkvi pogledat, kaj se pravzaprav godi.

»Pa še pri vas se bom oglasil,« je dodal proti meni. »Bodi previden,« smo ga opozorili. Nato je odšel po gozdu navzgor proti naši hiši. Zdelo se nam je, da je pretekla cela večnost, preden se je vrnil. Že z obraza smo razbrali, da pri naša slabe novice. Vsi smo silili vanj z

vprašanji. Le s težavo je začel: »Ti, Ludvik! Neki partizan mi je pri vas povedal, da je tvoj oče ranjen, leži pri Klenovškovih. Toda ni posebno hudo!«

Če so Švabi že odšli, tega pa ni vedel povedati. Bliskovito so se mi menjavale misli. Kaj pa če je oče že mrtev, pa mi tega Branko noče povedati? Nihče me tedaj ne bi zadržal v gozdu. Hitro sem se odpravil proti domu in našel objokano sestro Reziko. »Oče je ranjen! Kmalu ga bodo prinesli domov.«

Nič več nisem spraševal, pač pa sem vznemirjen in s puško v roki odhitel proti Klenovšku. Tik nad njihovo hišo je na hrbtu ležal neki človek. Po vsej verjetnosti je bil mrtev. Ko sem se mu približal, mi je zaprlo sapo, kajti pred mano je ležal moj oče! Bil je že mrtev. Gledal me je z odprtimi očmi, iz ust pa mu je pritekel tenek curek krvi. Še danes ne vem, če sem takrat kaj mislil na strah in nevarnost, ki mi je pretila z vseh strani, kajti srečanje z mrtvim očetom je bilo prehudo. Nemci so bili še v vasi in tu in tam je odjeknil kak strel. Stekel sem v Klenovškovo hišo in domače prosil, naj mi pomagajo očeta spraviti domov. Niso me takoj razumeli, ker še niso vedeli, kaj se je zgodilo. Prošnjo sem ponovil, potem pa hitro krenil proti domu. Med potjo sem srečal Boruta, komandanta kozjanskega vojnega področja; ta mi je obljubil, da bosta dva partizana spravila očeta domov.

Nisem vedel, kako bi sestri povedal resnico, vendar sem ji to moral povedati. Še bolj je zajokala, vendar za tolažbo ni bilo časa. Šel sem do Lipovška, da ga poprosim, naj o očetovi smrti obvesti bližnje sorodnike. Srečal sem tudi skupino grških partizanov, ki so pripadali kozjanskemu vojnemu področju. Ti so na nosilih nesli očeta domov, druga skupina partizanov pa je nosila ranjenega Stanka Vrtačnika, ki je dobil sedem ran. Pozdravila sva se le z očmi, a razumel sem, koliko trpi. Bil je bled, vendar je zmagala njegova odločna vo-

lja. Ko si je malo opomogel, se je vrnil v svojo enoto.

Skorajda nisem vedel, kdaj sem prišel do Lipovškove domačije. Tam pa se je proti meni usula toča svinčenk! Vrgel sem se v sneg in začel streljati nazaj! Šele zdaj sem videl, da leži za hlevom nemški mitraljezec. Skočil sem za vogal hiše, kjer sem imel boljši položaj. V tem pa se je pobral tudi Nemec in skočil za drugega ter naprej po globači stekel v dolino. Kmalu se mi je izgubil izpred oči. Kako da je ta nemški mitraljezec ostal na položaju sam, še danes ne vem. Imel sem srečo, da me ni zadel. A tudi jaz nisem njega, kajti preveč sem bil razburjen.

Pri Lipovških sem hitro opravil in se vrnil domov. Medtem so očeta že položili na oder. Sonce mu je skozi okno pošiljalo svoj zadnji pozdrav. Ko smo očeta preiskali, smo ugotovili, da je dobi ves šaržer nemškega »šmajserja« v hrbet. Ubogi oče! Dokončal si svoje delo, ne da bi bil dočakal svobodo. Vse od leta 1942, ko si začel sodelovati s partizani, se ti ni zgodilo nič, zdaj pa te je zadelo.

Veliko partizanov ga je obiskalo ponoči in se zadnjikrat poslovilo od njega. Prišli so tudi sosedge.

Nemci so takrat pri Klenovšku ujeli šestintrideset neoboroženih partizanov. Gnali so jih proti Blatniku in dalje v Radeče. Nekateri so jim med potjo ušli. Med njimi je bil tudi Jurij Gorišek, ki so ga odgnali s seboj. Kakšna usoda ga je zadela, še danes ne ve nihče. Doma je pustil ženo in majhno deklico, staro komaj šest mesecev.

Na očetov grob je prišlo veliko ljudi. Pokopati smo ga hoteli dostojno. Takrat pa je prihitela obveščevalka in povedala, da gredo od Blatnika sem iz spodnje vasi Nemci. Nemo smo se poslovili od očeta in odšli v vas Porobec. Očeta so pokopali sosedge. Ko so ga spustili v grob, so se izza cerkve prikazali nacisti in vprašali sestro, kdo je ta, ki ga pokopavajo. V ostrem tonu jim je

povedala, da je to njen oče, ki so ga oni ubili. Nemci so se temu smejali in odšli proti domu, kjer so vse preiskali in premetali. S seboj so vzeli zadnji živež in vso obleko. Sestro so zmerjali z banditko, jo še pretepli in potem nezvestno pustili pred hišo v snegu. Ko smo se zvečer vrnili k nam, je še vedno ležala tam. Spravili smo jo v posteljo.

Po teh dogodkih smo se morali kurirji večkrat umikati v bližnje gozdove in vasi. Napravili smo tudi dva bunkerja, in sicer enega pod skalo Velikega Kozja, drugega pa v smrečju, nedaleč od mojega doma. Pa tudi tu nismo bili več varni. Pogoste hajke so nas često vznemirjale. Tudi kurirsko pot smo večkrat menjavali, kajti Nemci so zavohali, da hodimo čez Savo. Zato so nad Loko prek Dobrave do Brega spletli bodočo žico in jo obdali z bunkerji. Nastavljene so bile tudi mine. Skrajno smo morali biti oprezní, kajti Švabi so svoje postojanke pomnožili in dobro zastražili vsak prehod. Bolj ko se je bližala svoboda, bolj so hajkali za nami. Tudi sosednje kurirske postaje niso imele miru.

Ko smo 15. februarja opoldne hoteli iti na zvezo, smo dobili obvestilo, da Nemci iz vseh strani pritiskajo v Lokavec. Hoteli smo se prebiti iz obroča, kajti na tem sektorju kozjanskega področja in Lokavca se je obetala splošna ofenziva. Toda bilo je že prepozno. Kaj zdaj?

Snega je bilo veliko, noči pa jasne z mrzlo burjo, da nas je prebadalo do kosti. A ukrepati je bilo treba hitro. Komandant TV linije Slavo, ki se je takrat zadrževal na naši postaji, je hitro odločil, da se po zaraščenem gozdu umaknemo na Kozjak in napadalcem zmešamo štrene. Toda kako priti v gozd, ne da bi nas v snegu izdale stopinje? V večernem mraku smo se tiho prebili pod Vrtačnikovo domačijo nad Lisičjo skalo, od koder smo gledali Nemce, kako s težkimi mitraljezi prodirajo od Pušiča proti Kolmanu. Tu pa tam so ob cesti puščali močne zasede. Po globeli nad

Brečkovu domačijo je hitela proti hiši manjša partizanska kolona, ki jo je vodil hrabri načelnik kozjanskega odreda Janez Rozman. Od Nemcev je bil oddaljen komaj za streljaj. Kaj bo, če jih Nemci prvi zagledajo? Kako bi ga opozorili, naj se umakne nazaj v gozd?

Kmalu smo videli, da so krenili na stransko pot, ki je vodila v gozd, in tako jih Nemci niso srečali. Medtem se je popolnoma stemnilo, mi pa nismo vedeli, ne kod ne kam. Takrat je pribežala k nam učiteljica Vera, ki je poučevala na osvobojenem ozemlju v Henini pri Jurkloštru. Zdaj stanuje v Brišah pri Zidanem mostu, uči pa na osemletki v Radečah. Rade volje smo jo vzeli medse. Kako se bomo prebijali iz obroča, pa bodo dogodki pokazali sproti. Odločili smo se, da bomo prenočili pod skalo sredi gozda. Ponoči smo stražili izmenično in prisluškovali, da nas ne bi iznenadili. Skušali smo tudi zaspati, a hud mraz in močna burja sta nam to preprečila. Tovarišica Vera se je smilila vsem, kajti oblečena je bila zelo slabo in tudi njeni čevlji so bili neprimerni za sneg. Ponoči so iz vseh strani švigale v zrak rakete. To je bilo znamenje, da bo obroč okoli nas kmalu sklenjen.

»Kaj če imajo Nemci s sabo tudi pse?« nas je obšlo. Zle slutnje so nas obhajale kar naprej. V strahu smo pričakovali jutro, ki ni bilo nič kaj prijazno. Kako bodo Nemci prehajkali gozdove in kam bo udarila glavnina, nismo mogli vedeti. Počasi smo se spuščali od drevesa do drevesa in prišli globlje v smrekov gozd, le dober streljaj pod mojo domačijo. Tu smo čakali na sestro, ki naj bi nas sproti obveščala o gibanju Nemcev. Ker sem bil edini domačin, sem predlagal, da se stisnemo med goste in majhne smreke, ki jih je pokrival sneg. Stisnili smo se mednje in takó dočakali poldan. Tu in tam smo slišali žvižg piščalk in posamezne strele iz pištol, pozneje smo zaslišali tudi mitraljezne rafale. Rakete pa so neprenehoma švigale v zrak.

*Vito Globočnik:
Motiv iz taborišča,
1943 (Padova),
tuš*

Mraz je pritiskal bolj in bolj. V debelem snegu smo bili že vsi otrpli.

»Treba je vzdržati za vsako ceno,« smo spodbujali drug drugega. Vero, ki je bila že napol zmrznjena, smo zavili v odeje. Pa tudi to ni nič zaleгло. Odločila se je, da bo šla k nam domov in se malo pogrela, sicer bo zmrznila. Vsi smo jo opozarjali, naj pazi, da jo Nemci ne dobijo v roke. Ravno takrat pa so k nam prišli tudi Nemci. Videli smo jih.

»Kaj bo zdaj z Vero?« smo zaskrbljeno ugibali. Videli smo Nemce, ko so

pri našem hlevu postavili zasedo, obrnjena pa je bila proti nam. Tudi dihati si nismo upali. Nemci so si kuhali kosilo in pobrali vse, kar jim je prišlo pod roke. Sestro so spraševali, kje sem jaz, če bom kmalu prišel domov. Zagrozili so ji, da me bodo dobili za vsako ceno. Pokazali so ji tiralico in mojo sliko. Tudi Vero so dobili na peči, vendar se je pametno izmazala. Rekla je, da je iz Zidanega mosta, da so ji bombardirali dom, da so njeni svojci ostali pod ruševinami, sama pa se je umaknila v hribe,

da se bo laže preživljala. Tako so jo pustili pri miru.

Okoli treh popoldan je pritekel k nam v gozd naš pes, nato pa še sestra Razka in povedala, da Nemcev ni več. Komaj smo to čakali, kajti v snegu ne bi mogli dolgo vzdržati. Tudi pošteno lačni smo že bili, kajti pred odhodom sem vzel od doma le nekaj pesti suhih hrušk. Tudi tobaka nam je zmanjkalo. Hitro smo odšli k nam. Kar popadali smo v hišo in polegli okoli peči in po njej. Sestra pa je stražila, da nas ne bi kdo iznenadil. Tako je minila zadnja zimska hajka leta 1945. S sabo so odpeljali Švabi nekaj skrivačev, ki so jih presenetili doma. Odslej smo bili še bolj previdni. Kmalu nato je bil naš kurir Zvonko Perko premeščen na kurirsko postajo 25-S, odkoder pa je hitro pobegnil domov. Večkrat smo ga čakali, vendar ga nismo mogli dobiti. Šele po svobodi je dobil zaslužen kazen.

Po zadnji hajki smo se premestili v smrekov gozd pod našo domačijo. Na šotor smo nametali smrekovih vej in tako naše taborišče maskirali. Uvedli smo dnevno dežurstvo. Tisti, ki je bil dežuren, je moral skrbeti tudi za vodo in kuho. Vsi smo radi kuhali in opravljali vsakodnevna dela, le Srečko je kuhal s težavo. Rade volje je nosil vodo v petdesetlitrskem sodčku pol ure daleč, samo da mu ni bilo treba kuhati.

V deželo je prihajala pomlad, vsi smo jo po dolgi zimi zelo težko pričakovali. »Še nekaj dni in svoboda bo tu,« smo sanjali. A doživeli smo še hude preizkušnje. Meseca marca smo dobili nalogo, da moramo nemudoma na javko čez Savo, in to za vsako ceno. Z druge strani je bilo treba pripeljati neke funkcionarje. Med njimi je bil tudi Sergej Kraigher. Posvetovali smo se, kdo bo šel ponje. Dolgo se nismo mogli odločiti, kajti vsi bi šli radi. Določili so, da gredo Srečko, Branko in komandir Stane. Šel je tudi Slavc, komandant relejnih postaj. V tem času je bilo zelo težko priti čez Savo, kajti Nemci so zasedli vse važne

kommunikacije, vsi prehodi so bili zastraženi, tako da že nekaj časa nismo mogli na Kranjsko stran. Pošto so nam nosile aktivistke in ljudje, ki so nosili pošto čez most v Radečah in mimo stražarjev. Tokrat pa smo morali sami na javko. Srečko, ki je poznal teren za Savo, je bil določen za zasedo s štajerske strani, dokler drugi niso prišli čez Savo. Težko nam je bilo pri srcu, ko so tovariši odhajali na nevarno pot, kajti bali smo se, da se ne vidimo nikoli več.

V taborišču smo bili še bolj previdni. Ko sem se okoli enih ponoči vrnil od doma in legel počivat, sem zaslišal kratke rafale. Zbudil sem Silva, Jurčka in Draga. Nato smo slišali nekaj kratkih rafalov iz smeri, kamor so odšli na javko naši tovariši.

»Kaj, če so padli v zasedo?« nas je obšlo. »Da bi se le Srečko hitro vrnil in povedal, kaj je bilo.« Zaspali nismo mogli več in dan smo pričakali v pomenu. Zjutraj smo se napotili k sestri. Tudi ona je slišala rafale. Sklenili smo, da počakamo Srečka. Tisti dan ga ni bilo. Zvečer, bila je velikonočna nedelja, smo poslušali detonacije težke kanonade rdeče armade, ki je prodirala od vzhoda. Nebo je žarelo in se bliskalo od salv težkega orožja. Obšlo nas je veselje in pričakovali smo, da bo že jutri konec vojne. V taborišče smo se vrnili pozno ponoči, vendar nismo zaspali. »Kaj je z našimi tovariši, so prišli prek Save? Se bodo vrnili nocoj?« Bolj in bolj nas je skrbelo.

Naslednji dan sta se Drago in Jurček odpravila v Okroglice pogledat, če se je Srečko že vrnil iz zasede. Kmalu sta ga srečala, ko se je sam vračal. Prinesel je slabe novice. Kurirji so srečno prišli čez Savo v vas Vrhovo. Tu pa so jih pri nekem kozolcu pričakali Nemci in spustili nanje rafale. Komandir Stane Lotrič je obležal hudo ranjen. Nemci so ga ujeli in ga odpeljali v Radeče. Tam so mu nudili pomoč, potem pa so ga odpeljali v celjsko bolnišnico. Hoteli so ga najprej ozdraviti, šele potem zaslišati. Do-

bili so tudi njegovo brzostrelko in kurirsko torbico, v kateri je bila pošta in seznam kurirjev. Branko, Slavo in spremstvo pa je pobegnilo brez poškodb. Nemci so zaplenili tudi gumijast čoln, ki nam je tako dolgo zvesto služil.

Vodstvo naše postaje je zdaj prevzel Silvo, najstarejši kurir.

Nekega dne sva šla z Jurčkom na obveščevalno točko. Pri kapelici nad Dvoršakom sva zagledala kaj čudno kolono, ki je šla od Lipovška proti Kladnemu dolu. V koloni so bili civilisti in uniformiranci, ki pa prav nič niso bili podobni partizanom. Ker je bila megla, sva le s težavo ugotovila, da niso partizani, pač pa neka druga vojska.

Kmalu smo ugotovili, da so belčki. Do takrat na Štajerskem teh še nismo poznali. Prišli so iz tako imenovane Ljubljanske pokrajine z namenom, da svojim gospodarjem zavarujejo umik. Pa tudi sami so se umikali proti avstrijski meji. Zdaj smo vedeli, da bo vsak čas vojne konec. Belogardisti so se ustavili v Solpcah pri Laškem. Prišlo jih je še več, okoli štiristo. Tudi ženske so bile med njimi in duhovniki.

»Zdaj imamo še enega sovražnika več,« smo dejali. Bolj ko se je bližal dan svobode, bolj so se krepile sovražnikove enote. Travniki in gozdovi so zeleneli, pritisk belčkov pa je bil toliko večji, kolikor bolj so se Nemci zatekali v bunkerje. Že davno nismo več hodili na javko čez Savo. Le v Okroglice smo še hodili in na Breg, kjer smo pri Taškarjevih prejeli pošto, ki so nam jo aktivisti prinesli prek Radeč.

Teror bele garde se je stopnjeval iz dneva v dan. V njihove roke je padlo že precej aktivistov OF in naših sodelavcev. Ujeli so tudi posamezne partizane in kurirje. Napadli so tudi kurirsko postajo 25-S in jo v celoti razbili, komandirja Staneta Pečnika-Zdenka in še enega kurirja pa so ujeli. Trije tovariši so padli na begu, med njimi tudi moj bratranec Dušan. Živi so ostali le tisti, ki so bili tisto noč na javki. Razbili so

tudi vojaško kurirsko postajo na Molžih, kjer so ujeli komandirja.

Nekega dne sredi aprila smo iz celjske bolnišnice dobili obvestilo, naj se premestimo drugam, kajti lahko se zgodi, da Nemci prisilijo Lotriča, naj jim pove, kje smo. Pobrali smo svoje stvari in se preselili v gozd pod Boršt. Tu pa nismo bili dolgo. Prišel je komisar releskih postaj in združili smo se s kurirsko postajo 25-S. Tako smo se preselili v vas Peneče, naš komandir pa je bil Pepe. Svoboda je bila že na pragu. Iz nemških postojank so uhajali vojaki, večina Avstrijci, in iskali partizanske enote. Marsikaterega Avstrijca smo odpeljali v naš avstrijski bataljon.

Branko, ki je Nemcem pobegnil, ko je šel čez Savo, se je nato prek Litije vrnil na Štajersko z mitraljezom, ki ga je vzel Nemcem, in jim z njim ušel. Ko se je vračal prek Vodiškega, so ga belčki ujeli in ga odpeljali proti Tremarjem, tu ustrelili in vrgli v Savinjo. Tudi druge kurirje in partizane so odpeljali s seboj proti Celju, vendar so jih potem izpustili. Le-ti so se nato vrnili k našim.

Dne 8. maja 1945 bi morali vsi kurirji prekoračiti Savinjo pri Rimskih Toplicah. Ko smo zvečer hoteli prek železnice, se je na nas usulo kup svinčenk. Nemci in belčki so stražili ves promet, da so se njihovi transporti lahko umikali proti severni meji. Vrnili smo se v Lokavec.

Dne 9. maja so ustaši pritiskali z vseh strani proti Rimskim Toplicam. 11. maja pa smo šli nemoteno skozi Rimske Toplice po glavni cesti ter kar skozi ustaške in domobranske horde. V Šmarjeti nam je prijahal nasproti komandir postaje 24-A in nas popeljal proti Šmohorju. Od tu smo nadaljevali pot proti Žalcu in Celju ter dalje s tovornjakom v Maribor.

Zdaj smo videli obupane obraze Nemcev. Po cestah so pobirali tudi drobtine kruha in vse, kar je bilo užitno. »Prekleti Hitler, kam si gnal ljudi in povzročil toliko gorja nam in svojemu narodu!«, me je nehote obšlo.

Proti domu

Dana Valenčak

Bilo je 1. maja 1945 v Wesenbergu v vzhodni Nemčiji. Naša skupina tridesetih žená se je iz taborišča Rawensbrück vračala domov. To je bila skupina, ki je 29. aprila odpotovala domov na svojo roko. Ko so esesovci 28. aprila ob 13. uri pod močno stražo začeli evakuirati Rawensbrück, so dali vsakemu taboriščniku nekaj suhe hrane, potem pa so jih neusmiljeno podili proti zahodu, kajti z vzhoda je že prodirala rdeča armada. Kdor ni vzdržal, je obležal s kroglo v glavi, kajti esesovci so bili zverinski do zadnjega. V obcestnih jarkih je zato ležalo mnogo trupel.

Dan pozneje smo opazile, da nas straži star nemški vojak, ki je že komaj prestavljal noge. Takrat so Nemci vrgli na vzhodno fronto svoje zadnje rezerve. Stražar je nosil dolgo francosko puško, me smo šle po svoji poti, stari vojak pa tudi. Še opazil nas ni. Tako smo šle na dolgo pot, ki je trajala več tednov — saj smo se v domovino vrnile šele 8. junija 1945.

Takrat je bil Wesenberg na pol prazen. Ljudje so pač bežali, ker se je bližala fronta. Na nekem dvorišču smo opazile lepo purico. Zavaljo nje smo se ustavile tam z mislijo, da bi jo spekle in si po dolgem času privoščile nekaj res užitnega. Ujele smo jo in ji odsekale glavo ter vrgle v drvarnico. Potem smo jo oskubile in očistile. V stanovanju, ki je bilo odlično opremljeno, smo zlahka našle velik lonec in jo dale kuhat.

Medtem ko se je kuhala, smo obujale spomine na zadnje dni, ki so bili prav tako hudi kot oni v koncentracijskem taborišču. Vojna vihra je zajela vso skupino in jo precej dolgo vrtala okoli Wesenberga. Sovjeti so namreč pogosto bombardirali nemške vojaške kolone. Me smo se, prav tako kot vojska, tudi pomikale ob glavni cesti. Blizu nje je bil redek borov gozd. To so tisti umetno

zasajeni gozdovi, ki nimajo nič grmičevja. Me pa smo vse nosile rdeče rute in dolgo je trajalo, da smo ugotovile, kako so prav te rute za pilote izredno lepe tarče. Ženske glave! Ni bilo lahko disciplinirati tako veliko skupino žena — v začetku nas je bilo nad štirideset — da bi pravočasno in vse skrile ta izdajalska pokrivala. Polagoma smo se le znašle. Vsaka si je odlomila veliko borovo vejo, in brž ko smo začule brnenje letal, smo že počenile in si s temi vejami pokrile glave. Tako smo se potem — že vajene — v sekundi spremenile v grm, in nevarnost, da bi nas piloti opazili, se je močno zmanjšala.

Dne 29. aprila ne bomo kmalu pozabile. Ves dan je bilo vroče. Sovjetski avioni so neprestano zasledovali nemške kolone. Bilo je tudi veliko nemških dezertterjev. Tudi civilnega prebivalstva ni manjkalo. Na glavni cesti je vladala prava zmešnjava. Naša skupina se je v mraku umaknila v bližnji borov gozdiček. Iz vej smo si napravile šotore in se stisnile skupaj, da bi nam bilo bolj toplo, kajti aprilske in majske noči so v vzhodni Nemčiji še zelo hladne. Sredi noči smo ugotovile, da smo se utaborile dokaj slabo. Blizu gozda so se namreč namestili tudi Nemci, tik nad gozdom pa še Sovjeti. Začel se je strahoten boj. Topovske granate so klestile vrhove dreves. Kljub neznanskemu grmenju in tresku smo dočakale jutro žive in zdrave. Nobena ni bila niti ranjena, vse naokoli pa je bilo raztrgano in razbito. Celo tridesetcentimetrski bori so ležali presekanji v bližini našega zasilnega taborišča.

Ob pripovedovanju in razgovorih je čas hitro minil. »Še malo in purica bo kuhana,« smo si rekle. Potem se je od nekd pojavil sovjetski vojak. Predstavil se je za Vasjo. Povedal nam je, da so v bližini odkrili nemško vojaško enoto in se bo prav kmalu razvil hud boj.

Priporočil nam je, naj čimprej pohitimo v bližnji gozd, da ne bi bile po nepotreb- nem vmešane v spopad. Hitro smo po- brale svoje nahrbtnike in vreče ter se podvzale v gozd. Boj se je res kmalu vnel in tam smo čakale konec. Minilo je že tri ure, a je bilo še vse mirno.

Najbolj junaške so se vrstile v mesto. O nemških vojakihi ni bilo ne duha ne sluha. V kuhinji smo spet našle Vasjo, ki je v prijetni ženski družbi čistil zo- be, na mizi pa so bili ostanki naše pu- rice. Nismo vedele, ali naj se jočemo ali smejemo.

Dne 10. maja 1945 je bila naša sku- pina iz Rawensbrücka v bližini Oranien- burga. Tam se nam je priključilo osem italijanskih vojnih ujetnikov. Tako smo zdaj imele moško spremstvo. Po poti smo dobili še voz in dva belgijska ko- nja — lepo okrogla in močna. Prtljago in tiste, ki so hodile najteže, smo sedaj vozili. Potovanje je bilo neprimerno pri- jetnejše kot poprej. Prtljaga je nekaj, ki je vedno težka in odveč, a se je vendar- le nočeš znebiti. Prav konjema smo se lahko zahvalile za takšno udobje in vsi smo se jima hoteli oddolžiti vsaj s hra- no. Toda za hrano — tudi konjsko — ta- krat ni bilo lahko.

Kljub najboljši volji novih gospodar- jev sta živali začeli hirati. Neredna hra- na, posebno rž, je enemu hudo škodo- vala.

Od Oranienburga smo se počasi po- mikali po glavni cesti in proti zahodu. Prvemu konju je bilo vsak dan slabše. Komaj je še vlekel noge. V neki vasi bli- zu Belitza se je naenkrat ulegel, globoko vzdihnil in poginil. Konjska smrt je res čudovito mirna. Do zadnjega je potrpež- livo vlekel, kot bi vedel, da vozi izmu- čene žene, ki so tudi štiri leta stradale in trpele v koncentracijskem taborišču.

Okoli mrtvega konja so se nabrali nemški vaščani in zahtevali od bivših jetnikov, naj konja čimprej pokopljejo. Toda naši skupini se je mudilo domov, zato smo pognali preostalega konja. To- da glej, konj se ni hotel niti premakniti. Izgubil je tovariša. Italijan ga je pri-

jez za uzdo in se pritisnil k njemu. Šele takrat je spet potegnil. Potem je moral Italijan vso pot nadomeščati poginulega konja, sicer preživeli ne bi potegnil voza niti meter več.

A tudi preživela žival je potem hitro hirala. Že davno je izgubil okrogline, ki so tako značilne za njegovo vrsto konj. Nekoč zavaljen in močan — je sedaj ka- zal že rebra, da si mu jih lahko preštel, kolki pa so nevarno štrleli v zrak. Zali- vali smo ga s čajem, da bi ga ozdravili, in tudi hrane je dobil več, toda konj je samo malo pobrskal in spet žalostno gle- dal v svet. Vsem se je zdelo, da tokrat za vidno hujšanje ni toliko kriva hrana, temveč žalost za izgubljenim tovarišem.

In nekega dne je legel in obležal tudi ta.

Štirinajst dni smo bile že na poti. Žene, suhe kot okostnjaki, pokriti s ko- žo. Koncentracijsko taborišče nam je po- bralo vse, le optimizma ne. Sedaj, ko smo se vračale domov, smo bile polne načrtov za prihodnost in tudi smisla za humor nam ni manjkalo. Po poti smo se nekako znašle. Ko smo hodile skozi vasi, ki jih je civilno nemško prebivalstvo za- pustilo iz strahu pred bližajočo se za- vezniško vojsko, smo našle hrano in ob- leko. Vidno smo se začele popravljati.

Blizu nekega naselja v vzhodni Nem- čiji smo naleteli na kravo. To je bila ena izmed mnogih, ki jih je nemška voja- ska gnala s seboj za svoje potrebe. Toda ta je bila že strašno shujšana. Hodila je počasi in samo še po treh nogah. Zaradi tega je zaostala in se v gozdu zapletla med vejevje, ki ga je oklestila vojna vi- hra. Tu je obležala in mirno prežveko- vala. Tako smo našli tam. Mesa ni bilo moč dobiti, zato je bila tudi ta strašno suha krava za našo skupino nad vse pri- vlačna.

Pregledali smo orodje, ki bi prišlo v poštev za mesarski posel. Nabrali smo samo eno sekiro, francoza in britev. Lastniki teh stvari so bili Italijani, ki so še vedno hodili z nami. Pri prvem udar- cu s sekiro je počil ročaj. Namesto s se- kiro so zdaj tolkli s francozom. Ona pa

je mirno držala glavo in potrpežljivo čakala na smrt, ki je le počasi lezla v nje, skoraj neobčutljive kosti. Potem je bilo kmalu za vse dovolj mesa. Britev je bila edino mesarsko orodje. Kljub temu smo kravo lepo razkosali. Tudi domačinom je ostalo precej mesa, še več pa kosti.

Potem smo si v vasi poiskale prazno hišo in si ležišče uredile v podstrešni sobi, da bi bile varne pred vojsko, čeprav zavezniško. Elektrike ni bilo. Legle smo že v mraku, da bi se dobro spočile in prihodnji dan zarana lahko spet nadaljevale pot proti domu, ki je bil še silno daleč. Vseh trideset nas je ležalo v eni sobi. Po vsej hiši smo si nabrale pernic, saj jih ni manjkalo, in spanje je bilo dokaj prijetno.

Sredi noči smo začule močne korake, ki so se bližali po lesenih stopnicah. Malce so bili negotovi — vendar moški, ki so votlo odmevali po hiši. Vse smo se zbudile. Koraki so se bližali podstrešju in našemu prostoru. Nenadoma so se vrata s treskom odprla in v sobo je stopil ruski vojak. Zastal nam je dih.

»Svečki njet?« je gromko vprašal nočni gost.

»Svečki njet,« mu je odgovorila neka tovarišica iz sredine sobe.

Nočni gost je kresnil po svojem žigalniku in na mizi zagledal svečo. Šel je naravnost k tovarišici, ki je rekla, da ni sveče, in jo nekajkrat udaril. Končno je odlomastil proti izhodu. Mimogrede je

vzel dve pernici in se spustil po stopnicah.

Komaj se je malo umirilo, so se spet začule stopinje: »Cop, cop...« Nočni gost se je vračal.

Ponovno je vzel dve pernici in odšel.

Tako je ponovil petkrat. Vsakokrat smo s strahom pričakovale, kaj bo storil. »Zakaj neki jih zbira?« smo se spraševale. Zgodaj zjutraj smo se odpravljale iz vasi. V sosednji hiši pa je nočni gost zadovoljno smrčal v pernicah, ki si jih je ponoči nanosil s tolikšno vnemo.

Iz Nemčije smo potem, večina peš, kmalu prišle na Češko. V Pragi so nas sprejeli zelo lepo. Da bi nas vsi takoj spoznali, smo nosile pripete jugoslovanske zastavice. Stanovale smo v študentskem domu, vsa javna prevozna sredstva pa so nam bila na voljo brezplačno. Tako smo si lahko zastonj ogledale mesto.

Iz Prage smo naprej proti Jugoslaviji potovale z vlakom. Takrat še ni bilo rednega prometa. Vlak je vozil, dokler je pač vozil. Ko je obstal, smo počakale na drugega in tako smo prišle na Dunaj, kjer smo si pred železniško postajo skuhale krompirjevo juho. Prek Gradca in Maribora smo se končno vrnile domov. Še vedno nas je bila sama kost in koža, zato pa je vsak že na prvi pogled uganil, od kod prihajamo.

Tako smo prek Berlina, Prage, Dunaja, Gradca in Maribora končno prišle v tako zaželeni domači kraj.

Božo Pengov: Dachau, 1945, svinčnik

Mi pa nismo se uklonili...

Že šesto leto štirikrat tedensko slišijo občani radovljiške in jeseniške občine slovensko narodno melodijo »Oj Triglav, moj dom...« To je avizo lokalne radijske postaje Jesenice, ki ima vsako nedeljo ob 11. uri na sporedu oddajo »Mi pa nismo se uklonili...« in koledar pomembnejših dogodkov slovenske, jugoslovanske in svetovne zgodovine. V tej oddaji obujajo borci spomine na dogodke iz NOB, ki so bili v sedanji jeseniški in radovljiški občini ali pa na dogodke, ki so jih občani z Jesenic in Radovljice doživljali v raznih partizanskih enotah, doma ali v tujini, spomini iz koncentracijskih taborišč, zaporov, ujetništev in sploh od povsod, kamor jih je pripeljala usoda v drugi svetovni vojni. Vodstvo oddaje je k sodelovanju pritegnilo tudi mladino, ki po pripovedovanju borcev zapisuje njihove dogodke iz minule vojne. Prav zaradi tega je oddaja pri poslušalcih priljubljena. Na ta način pa so pozabi iztrgani mnogi dogodki — nekateri težki in boleči, drugi pa lepi in prijetni — toda vedno nepozabni.

V Sloveniji je 12 lokalnih radijskih postaj, vendar ima le jeseniška radijska postaja redno na sporedu partizanske reportaže iz domačega okolja.

Ne bo odveč, če rečemo nekaj besed o tistem delu programa jeseniškega radia, ki se nanaša na oddajo »Mi pa nismo se uklonili...« Mesec maj je mesec mladosti. Zato je jeseniški radio maja lani objavil 10 krajsih, zelo dobro napisanih prispevkov, ki so jih po pripovedovanju borcev napisali učenci osnovnih šol »Toneta Cufarja« in »Prežihovega Voranca«.

Posebne oddaje je jeseniški radio posvetil v počastitev krajevnih praznikov Hrušice, Javornik-Koroška Bela, Zirovnica, Blejska Dobrava, Gorje in za občinski praznik Jesenic. V teh oddajah so očividci obudili spomine na dramatični 27. julij 1942, ko je na Belem Polju in Hrušici izkrvavelo 46 domačinov, na 5 talcev, ki so jih ustrelili fašistični zavojevalci 28. avgusta 1941 v Gorjah, na 5 talcev, ki so bili ustreljeni 4. septembra 1941. leta na Koroški Beli, na Jožeta Pikona — prvega talca z Blejske Dobreve

ter na talce, ki so bili ustreljeni v Mostah pri Zirovnici. Vsi ti zapisi imajo zgodovinsko vrednost, saj so po pripovedovanju očividcev podrobno opisane okoliščine teh zločinov, ki jih je okupator storil v naši domovini.

Vodstvo oddaje se ne postavlja v vlogo zgodovinarjev, vendar si želi, da bi bilo čim več prispevkov o kurirjih obveščevalcih, aktivistih osvobodilne fronte — skratka tudi o ljudeh, ki niso jurišali, so pa hodili po nevarni poti in v večni nevarnosti za svoje življenje. Skorajda ni prispevkov o bolničarjih in bolničarkah, o partizanskih bolnišnicah, zdravniških in ne nazadnje je treba povedati, da se marsikdaj pozablja na našega kmeta, na kmečke družine, ki so trdo garale, da bi pridelale čimveč hrane za partizane.

Zanimiva in poučna je morda ugotovitev uredništva jeseniškega radia, da je bila v minulih dveh letih napisana le ena oddaja »Mi pa nismo se uklonili...« na predlog in željo krajevnih organizacij zveze združenj borcev NOV. Lani je predsednik krajevnih organizacij združenja borcev Blejska Dobrava Ivan Koselj naprosil, naj bi zadnjo oddajo v avgustu posvetili njihovemu krajevnemu prazniku, ki je posvečen spomenu na prvega talca iz Dobreve in na prve partizanske akcije v njihovem kraju. Tovariši iz Blejske Dobreve pa so povedali, da je bila lani prav zaradi tega veliko večja udeležba na spominski slovesnosti pred spominskim obeležjem kot druga leta.

Jeseniški radio je letos prvič po II. svetovni vojni opozoril na dve skupini mladih jeseniških Skojevcev, ki so se vključili v boj za osvoboditev Jugoslavije 1941. leta, so pa zaradi izdaj skoraj vsi padli že v prvem letu upora.

Ob koncu naj zapišemo, da nekateri menijo, da lahko obujajo spomine samo tisti, ki zaradi izrednih okoliščin tega ali drugega dogodka razpihujejo domišljijo poslušalcem. Pa vendar ni tako. Boris Kidrič je po II. svetovni vojni nekoč dejal, da je odlikovanje za hrabrost zaslužil vsak domoljub, ki si je upal med vojno sedeti za grmom, saj je bilo tudi to nevarno.

Ladislav Kiauta: Na bojni črti osemnajste

Če smo že večkrat poudarjali, da nam v naši partizanski literaturi primanjkuje ne toliko znanstvenih zgodovinskih del kot predvsem kronističnih zapisov, ki bi obravnavali kroniko partizanskih enot, potem smo nove tovrstne knjige, knjige o osemnajsti diviziji lahko samo veselili. Gre za knjigo, ki jo je pod naslovom **NA BOJNI ČRTI OSEMNAJSTE** izdal zavod Borec, in katere avtor je znani publicist in pisatelj Ladislav Kiauta. S to knjigo, ki je doslej gotovo ena najboljšežnejših knjig o kakšni partizanski enoti, je dokončno zapisana in ohranjena potomcem vsa dvoletna dejavnost 18. divizije NOV in PO Jugoslavije, divizije, ki je združevala tri brigade, VIII., IX. in X. brigado, ki je bila sestavljena iz prejšnje Levstikove brigade, zahodnodolenjskega odreda in ljubljanske brigade. Ta divizija, katere operativno področje je bilo na Dolenjskem, Notranjskem in deloma tudi v Gorskem kotarju, je v slovenskem osvobodilnem boju odigrala pomembno vlogo, saj je delovala na področju, kjer je bilo jedro našega osvobodilnega boja. Enote 18. divizije so odigrale pomembno vlogo neposredno po kapitulaciji Italije, zlasti pa v zaključnih vojnih operacijah. V enotah divizije so delovali številni znani borci, komandanti in komandirji, pa tudi številni kulturni delavci, tako da gre za pomembno enoto, katere dejavnost je zahtevala, da ostane znana kasnejšim rodovom. Zato je zgodovinski oris dejavnosti 18. divizije dragocena obogatitev partizanske literature.

Avtor Ladislav Kiauta se je z novinarstvom in publicistiko ukvarjal že pred vojno. Tudi v osvobodilnem boju te dejavnosti ni opustil. Že med vojno sta izšli dve njegovi knjižici Obtožujemo, prikaz nemškega uničevalnega taborišča, in Na poti v svobodo, zbirka reportaž s pohoda 14. divizije na Štajersko. Prav zbirka teh reportaž je že med vojno našla pot v Ameriko in je predstavljala prvo avtentično pričevanje o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem. Ladislav Kiauta, ki se uveljavlja tudi kot pisatelj, humorist in satirik, objavlja svoja dela pod psevdonimom Evstahij Čok. Toda knjiga, ki jo imamo pred seboj, je Kiautovo prvo obsežno delo o eni naših najpomembnejših divizijskih enot.

Svojo obsežno knjigo, ki ima nekaj nad 700 strani, je avtor razdelil na pet delov. Snov je razdeljena kronološko. V

prvem delu je prikazano delovanje divizije od ustanovitve, 14. 9. 1943 do konca velike preizkušnje konec oktobra 1943, ko se je končala sovražnikova ofenziva na slovenske partizane. Drugi del knjige nosi naslov Pot bratstva in enotnosti, obravnava pa čas do februarja 1944. Posebej je prikazano delo tudi znotraj divizije. Nadaljnje obdobje je zajeto v tretjem delu knjige, ki mu je četrti vsebinsko enak. Zadnji del knjige, Končne operacije, že po svojem naslovu pove, da gre za prikaz operacij v zadnjem obdobju vojne, neposredno pred osvoboditvijo. Znotraj teh delov je snov, kot omenjeno, razdeljena na poglavja, posvečena posameznim vojaškim operacijam, političnim akcijam, pohodom in posebne omembe vrednim dogodkom, vse pa v kronološkem redu dogajanj.

Knjiga ni znanstveno delo niti nima takih pretenzij. Tudi ni mogoče, da bi tako zgodovinsko znanstveno delo nastalo, dokler nimamo napisanih še kronik o posameznih partizanskih enotah. Knjiga tudi nima spominske narave niti ni avtobiografska. Najbolj točno je pač svoje delo označil pisatelj, ko je v podnaslovu zapisal, da gre za zgodovinski oris 18. divizije. V predgovoru pa pravi, da njegovo delo ni niti kronika niti monografija. Kronika divizije je pravzaprav kronika njenih brigad, te kronike pa še niso napisane, deloma pa se še pišejo. Knjiga o diviziji je torej poskus zgodovinskega orisa 18. divizije, kolikor ga je bilo mogoče prikazati po razpoložljivih virih in obsežnosti teme. Dogajanje na področju divizije je bilo na eni strani tako obsežno, na drugi strani pa tako prepleteno z dejavnostjo drugih enot, da bo uskladenost in tehtna analiza zapisalo le pero večšega vojaškega zgodovinskega pisca. Seveda pa bo ta moral kot enega poglavitnih virov uporabljati prav knjigo Ladislava Kiaute, ki skuša kar najbolj popolno, kar najbolj točno in podrobno prikazati dejavnost vseh enot, ki so sestavljale 18. divizijo, potek vseh njenih bojov, spopadov, uspehov in žrtev. V tej knjigi, napisani na podlagi vseh dosedaj še objavljenih del, spominskih zapisov nekdanjih borcev in ustnih pričevanj, je glede na značaj knjige snov prikazana stvarno, brez nepotrebnega okrasnega pripovedovanja, seveda pa dokumentirano. Že samo to pomeni veliko delo, ki ga je avtor opravil. Obdelava tega gradiva in napisanje

knjige pa je bila druga naloga, ki jo je avtor z izkušenim publicističnim peresom uspešno opravil. Avtor morda v knjigi ni reševal spornih vprašanj, ni posebej razčiščeval nejasnosti, temveč je predvsem skušal prikazati vse dogajanje kar najbolj podrobno in najbolj popolno, s čemer pa je osvetlil tudi vso veličino

boja, težave, uspehe in tudi žrtve. S tem da je vse gradivo zbral, uredil, obdelal in napisal tako obsežen zgodovinski oris, je opravil ogromno delo. Zato v tem pogledu ne glede na prihodnje strokovne ocene knjige, pozdravljamo novo knjigo na našem knjižnem trgu.

S. R.

Mitchell Goodman: Konec tega

Romanov, ki govore o vojni, je cela vrsta. Eni so taki, da pripovedujejo o nepetih dogodkih, o spopadih na bojiščih, drugi prikazujejo osebne tragedije vojakov, tretji spet se vrste okrog generalov in njihovih štabov. Sorazmerno malo je dobrih vojnih romanov, ki govorijo o človeku. Za roman, ki ga imamo kot najnovejše delo te vrste pred sabo, za roman KONEC TEGA, ki ga je napisal sodobni ameriški pisatelj Mitchell Goodman, pa to ne velja. To je namreč roman, ki govori o usodi človeka v vojni, tragični usodi mladega poročnika Freemana, ki pravzaprav vojno in frontne spopade doživlja od daleč, vsaj iz razdalje 15 kilometrov, saj je oficir težkega topništva. Vendar pa prav ta mladi poročnik doživi ob enem samem masakru, kateremu je priča od daleč in katerega je deloma sam sopovzročil, usoden psihični zlom. Konec tega je roman, o katerem je Norman Mailer, avtor svetovnoznane vojne romana Goli in mrtvi, zapisal: »V tej knjigi se dogodki razvrščajo sami po sebi — kakor še v nobenem vojnem romanu, kar sem jih doslej prebral — kot deli in lepota rastline. Avtor si je v tem presunljivem romanu zadal nalogo, da pove o vojni nekaj novega, da jo prikaže z drugačnega vidika. Ta drugačni vidik je spoznanje, da vojna ni igra, ampak je nepopisen nesmisel, spoznanje, ki se ga v današnjem svetu vse premalo zavedamo.« S temi besedami priznanega pisatelja o romanu Konec tega je povedano vse; in težko bi našli bolj precizno oznako tega sicer preprostega, a zato toliko bolj pretresljivega teksta. Vse drugo, kar lahko napišemo še o tem romanu, je pravzaprav le ilustracija. Bistvena oznaka tega teksta je v besedah Normana Mailerja, ko označuje Goodmanov roman kot novo delo, ki nam prikazuje vojno,

predvsem pa kot knjigo, ki vojno označuje kot največji nesmisel.

Avtor romana Mitchell Goodman je vojno sam doživljal od leta 1943 in nedvomno je v njegovem tekstu mnogo avtobiografskega. Vojna je pisatelju prav gotovo vtisnila močan pečat za vse življenje, da je podobno kot Hemingway v prvi vojni, doživel duhovni pretres. Goodman je vojna vrgla iz študija na harvardski univerzi naravnost v pekel zavezniškega prodora na italijanskem bojišču. Zato je toliko večji duhovni pretres razumljiv. In zato je tudi prepričljiva pristnost romana, avtentičnost pričevanja in pretresljivost duševne stiske poročnika, o katerem je v pripovedi govorila.

Pisatelj pripoveduje o poročniku Freemanu, oficirju poljskega topništva, baterijskem častniku, ki se skupaj z drugimi ameriški vojniki leta 1943 izkrca v Neaplju, doživi tam nekaj prijetnih uric, nato pa ga dodele enoti težkega, daljnostrelnega topništva, s katero se počasi pomika proti severu. Poročnikova baterija težkih topov, z oficirji, vojniki in vso mehanizacijo je pravzaprav moderen vojaški stroj. Proti severu se pomikajo v varni razdalji za frontno črto, pa tudi sicer delujejo kot dobro utečen stroj. Na kamionih potujejo z obilno prtljago, velike topove vlečejo vlačilci, v šotorih imajo, kolikor je mogoče, največ udobja. In vojna? Ko jim po telefonu ali radiu ukažejo, da se ustavijo, to store, zapelejo tovornjake in naoljene topove v kak sadovnjak ob cesti, potem pa po povekljih, ki jih prejema iz štabov, usmerijo topove nekam v neznano in streljajo, dokler jim komanda to ukaže. Potem čakajo, se sončijo, igrajo karte, kockajo, morda spet streljajo nekam v neznano, petnajst kilometrov pred seboj, potem

spet pospravijo svoje stvari, spet potujejo naprej, dokler po kratki ali daljši vožnji spet ne zavijejo v kak sadovnjak, razmeste topove ter spet čakajo na povelje za streljanje. Tako gre vojna naprej. Nekega dne pa se Freeman z radiotelegrafistom odpravi naprej, da bi dobil stik za napredujočimi Francozi in da bi jih tako bolj neposredno podprli s svojim topništvom. Freeman se pravzaprav izgubi in se znajde v opuščnem mestecu med italijanskimi partizani. Z njimi odide na bližnji hrib, pod katerim se je v dolini čez noč utaborila nemška divizija za umik. To pa je naravnost čudovita tarča za ameriško topništvo. Poročnik dobi zvezo s svojo enoto, ki je seveda samo čakala na tak ugoden trenutek. Učinku velikih topov v dolini, polni nemškega vojaštva, prateža, kamionov, konj, italijanskih delavcev, ki jih vozijo s sabo, je seveda grozovit. Z varne razdalje opazuje poročnik Freeman ta pokol, ki ga je deloma sam povzročil. To pa mu

zapusti tudi usodne posledice. Poročnik ni več tisti kot prej, tudi zdravljenje v bolnišnici mu ne pomaga. Doživetje je bilo preveč pretresljivo in je v njegovi duševnosti za zmerom pustilo usoden pečat... Njegov duh si samo želi tistega dne, ko bo *konec tega* pretresljivega, grdega, nečloveškega...

Roman Konec tega je napisan preprosto, stvarno, v klasični obliki, vendar tako pristno in neposredno, da učinkuje na bralca kot dokumentaren tekst. Prav lahkotnost in mirnost pripovedi je v nasprotju z grozljivostjo in nečlovečnostjo vojne, ki doživi v tem romanu eno novih obtožb. Zato velja tudi za današnji čas moto romana, ki ga je pisatelj napisal na prvo stran: Kdo smo? Kam gremo?

Roman Mitchella Goodmana Konec tega je v slovenščino prevedla Marija Cvetko, izdala pa ga je založba Lipa v Kopru.

S. R.

Ho Ši Minh: Spisi, pisma, govori

Cankarjeva založba je izdala knjižico, ki ni le zgodba o najuglednejšem Vietnamcu Hoju, ampak tudi zgodba o življenju vietnamskega ljudstva. Od strani do strani, od dogodka do dogodka je to živa, resnična pripoved, ki seže s svojo odkritostjo globoko v bralčevo čustvo, in ne samo to. Zakaj se je Cankarjeva založba odločila izdati izbor Hojevih misli v slovenskem prevodu? Vzrok je enostaven — v boju tega moža in njegovega ljudstva je toliko podobnega z bojem našega ljudstva, da bo kljub oddaljenosti in različnim mentalitetam, tudi našemu bralcu kaj hitro jasna vsebina Hojevih misli. Še več. S to knjigo se založba obrača k vsem tistim, ki so že doslej podpirali pravični boj vietnamskega ljudstva in pomagali njegovemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Spisi pokojnega predsednika Ho Ši Minha — še vedno in še dolgo se bomo spominjali, kako je njegova smrt pretresla svetovno javnost, tako tiste, ki se solidarizirajo z bojem Vietnamcev, kot tudi mnoge tiste, ki so prisiljeni streljati na Vietnamce — so prikaz Hojevega 50-letnega revolucionarnega delovanja. V knjigi so pregledno zbrani in razdeljeni na 6 delov. Prvi zajema čas od leta 1920 do 1930, v katerem je nastajala komunistič-

na partija Indokine. Ta del predstavlja pomembne Hojeve politične teme — o kolonializmu, leninizmu, internacionalizmu zatiranega ljudstva, o III. internacionali. V drugem delu, ki obsega dobo od leta 1939 do 1945, je prikazan boj proti Francozom, spopad z Japonci, in razglasitev neodvisne demokratične vietnamske republike. Tretji del prikaže težko obdobje premirja leta 1945 in 1946, ki ga je sklenila francoska agresija, in nato začetek novega obdobja upora. To je prikazano v četrtem delu. Peti del prikaže pogajanja in poskuse rešitve vietnamskega vprašanja z ženevskimi določbami leta 1954 ter izvajanje agrarne reforme. Sklepni del pa nas privede do leta 1967, skozi obdobje hudih spopadov z Američani.

Ho Ši Minh — simbol junaškega vietnamskega boja — v svojih spisih, pismih in govorih ni izrazil teoretik, temveč človek praktične politike in voditelj ljudstva v odločilnem razdobju njegovega boja in razvoja. Odlika vsega tega, kar je Ho Ši Minh povedal ali zapisal, je jedrnatost in jasnost izražene misli. Zato je branje Hojevih spisov zanimivo; poglobljeno razmišljanje o napisanem pa pripelje bralca tudi k globljemu razmišljanju o humanejših odnosih med ljudmi.

Knjigi o Franciji in Kitajski v zbirki Pričevanja

Zbirka Pričevanja — izdaja jo založba Mladinska knjiga v Ljubljani — predstavlja naš prvi založniški poskus izdajati knjige z aktualno tematiko. Medtem ko smo že vsa leta nazaj ugovarjali, da naše založbe vse premalo spremljajo dogajanja v svetu in ne izdajajo literature, ki bi podajala odmev na svetovne dogodke, je bil z zbirko Pričevanja napravljen korak naprej. Naše založbe so bile v tem pogledu vse preveč okorne, vse premalo iznajdljive, hotele so izdajati le dognana dela, ne pa v publikacijah, napisanih takoj po kakšnem pomembnem dogodku, spremljati zabeleže vredna dogajanja s sveže napisanimi, pa čeprav morda ne povsem do kraja dogranimi deli.

Slovenske založbe so bile torej premalo aktualne in vse preveč statične in se izogibale tako imenovane aktualne literature. Ob podobnih knjigah, ki jih naši ljudje poznajo iz tujih literatur, je rasla zahteva, naj tudi slovenske založbe prisluhnejo času in začno izdajati knjige z aktualnopolitično in družbeno, po vsem svetu zanimivo tematiko. Knjige v zbirki Pričevanja naj bi pomenile prva tovrstna dela. Mladinska knjiga je z idejo prodrila prva in nekaj knjig, ki so izšle v tej zbirki, bi težko uvrstili v kako drugo zbirko ene ali druge slovenske založbe. Knjige o Martinu Luthru Kingu, Che Guevari, o Češkoslovaški, o 22. juniju 1941, o krizi na Bližnjem vzhodu, o sodobnih političnih problemih Amerike, ki so izšle v tej zbirki, so bile ugodno sprejete na našem knjižnem trgu. Če morda vse niso bile najboljše, pa je bil z njimi vsaj prebit led. Vsekakor so slovenske založbe prisluhnille potrebam trga in Mladinska knjiga ima možnost izdajati aktualno literaturo. V zbirki Pričevanja sta zdaj izšli dve knjigi, prva o sodobni Franciji, druga o Kitajski.

Bogdan Pogačnik: KOLIKSNA MOČ JE V SLADKORJU?

Slovenski dopisniki naših časopisov in radia v svetu so tako redki, da jih — če izvzamemo dopisnike v Trstu in Celovcu — preštejemo na prste ene roke. Zato njih prispevke v dnevnem časopisu kot informacije iz prve roke, napisane posebej za nas, še posebno radi prebiramo. Seveda so to tudi odlični novinarji, ki vedo kaj in kako je treba

pisati in so tako njih prispevki ne samo kvalitetni, temveč tudi zanimivi. Na srečo se ti naši novinarji zavedajo tudi dolžnosti širše in poglobljene informacije naših ljudi. In ko je pred dvema letoma izšla Janeza Staniča, nekdanjega dopisnika v Moskvi, knjiga o Sovjetski zvezi, je ta kritično napisana knjiga o razmerah v Sovjetski zvezi naletela pri slovenskih bralcih na ugoden sprejem. Isti avtor je kasneje napisal še aktualno publikacijo o dogodkih na Češkoslovaškem, Andrej Novak pa podobno knjigo o dogodkih na Bližnjem vzhodu. Zdaj se tem knjigam slovenskih novinarjev pridružuje še knjiga o Franciji, ki jo je napisal znani slovenski novinar, sedaj dopisnik v Parizu, Bogdan Pogačnik. Njegova knjiga, ki je izšla pod naslovom Kolikšna moč je v sladkorju, je pomembna toliko bolj, ker je Pogačnik novinar, ki zna pisati informativno in obenem zanimivo; obenem pa zato, ker je v njej govor o Franciji, ki je v središču dogajanj zahodne Evrope, Pariz pa je še vedno eno od središč svetovne politike. Tako za manj razumljivim naslovom knjige, ki je vzlet z reklamnega lepaka, simbolizira Francijo, ko usmerja svoje korake nekam v prazno in razkriva podobo te države v usodnih letih 1968-1969.

Omenjeni leti 1968 in 1969 sta bili za Francijo ne samo zanimivi, temveč tudi usodni. Francija je tedaj prvič v svoji zgodovini dosegla število 50 milijonov prebivalcev. V letu 1969 je doživela ta država po dolgem času devalvacijo franka, pa čeprav se je temu dolgo upirala. Maja 1968 so Pariz kot nekatere druge evropske prestolnice pretresli študentski nemiri, ki so v Parizu močno naelektrili politično ozračje. Neposredno za tem je degolistična unija pri parlamentarnih volitvah dosegla veličastno zmago in največjo večino v francoskem parlamentu. Toda vse to ni pomagalo, da ne bi De Gaulle aprila 1969 izgubil referendum in po dolгих letih vladanja Franciji užaljeno odstopil. Volitve predsednika republike so spet precej razgibale politično ozračje Pariza. V istem času so prvokrat v Franciji uspešno izvedli presaditev srca. V Parizu so se začela mirovna pogajanja o Vietnamu. Pod nebo je zletelo letalo Concorde, največje potniško letalo na svetu, rezultat sodelovanja Anglije in Francije. Skratka, čas dveh let je bil kar se da razgiban

Stane Kumar: Pred menažo, 1943 (Gonars), svinčnik

in tudi razburljiv, če že ne usoden. Zato se je spretnemu novinarju, živečemu v Franciji in prisluškujočemu dogodkom, ta čas kot nalašč ponudil za okvir knjige, v kateri ni prikazal samo omenjene posebne dogodke, temveč je v njej veliko govora o Franciji nasploh v letih 1968 in 1969 s pogledom nazaj in naprej. To je torej knjiga Kolikšna moč je v sladkorju, o kateri bi morda, po manj posrečenem naslovu sodili, da govori o Kubi in njeni sladkorni revoluciji, ne pa o Franciji.

Bralci slovenskega časopisja poznajo Bogdana Pogačnika kot zanimivega pripovedovalca, pa tudi duhovitega kramljava, ki hoče biti tudi aktualen. V svoji novinarski praksi si je Pogačnik ustvaril ustaljeno shemo člankov in poročil: najprej govori o nekem zanimivem dogodku, ga obdela na podlagi osebnih vtisov, nato pa pripoved usmeri v razglabljanje in globlje analiziranje kakšnega pojava ali dogodka. Na koncu pro-

gnoze ali nauka iz vsega povedanega navadno ne manjka. Prav tak se nam kaže Pogačnik tudi v svoji knjigi o Franciji. V dvaindvajsetih poglavjih, na dobrih tristo straneh, nam pisec pripoveduje o vrsti zanimivih dogodkov, o raznih pojavih, pa tudi o ozadjih teh dogajanj. Nato nam poskuša svoja zapazanja, mnenja drugih, poglobljeno analizirati in tolmačiti pojave, probleme, zaplete. Skratka, poleg zanimivosti, ki jih v knjigi kar stresa iz rokava, skuša slovenskemu bralcu podati kritično podobo Francije in kritično podobo vseh tistih silnic, ki usmerjajo politično, gospodarsko, pa tudi kulturno življenje te velike države. V tem pa nam skuša podati Francijo v njeni popolnejši podobi, kakor pa jo površno poznamo iz bežnega obiska Pariza ali pa iz zasledovanja njene politike po časopisnih vesteh.

In kakšna se nam kaže podoba Francije, kakor nam jo naslika Pogačnik? Knjigo odložimo z mešanimi občutki,

kajti razbija nam ustaljene predstave o tej državi. Ko Pogačnik priznava vse duhovno bogastvo Francije, njeno zavzetost za sodobni svet, njeno bujno politično življenje, pa nas razočara, ko zremo še več nelepega. Zlasti še v odnosu Francije in Francozov do nas. Razočara nas uradna politika, razočarajo nas komunisti, tudi socialisti, ozka, formalna stališča Francozov do sveta okoli sebe, tudi do nas, razočarajo Francozi v politiki do drugega sveta. Skratka, Francozi se res pokažejo v čudni luči, nesimpatični in nezainteresirani za tuji svet, podobni, kot so bili tedaj, ko so pod Daladierom pred Hitlerjem skrivali glave v pesek. Morda je to preveč subjektiven vtis knjige, toda najbrž bo Pogačnikova knjiga tudi še marsikomu drugemu več povedala o Franciji, kot pa bi površni bralec povzel iz pripovedi o zanimivih dogajanjih. Mar je potem preveč rečeno, da je to sicer zanimiva knjiga, lepo napisana, poučna in koristna, toda knjiga, ki nam jemlje lepe predstave o Franciji, in na bralca prenaša avtorjevo razočranje nad to deželo?

Spričo tega zanimivega in aktualnega dela o Franciji je knjiga o kitajski revoluciji vse preveč pusta, da bi se navduševali nad njo. Gre za knjigo Kitajska revolucija, posvečeno dvajsetletnici zmagе kitajske revolucije in ustanovitve republike Kitajske, za knjigo, ki prinaša izbor člankov in odlomkov iz izbranih del Mao Ce Tunga. Izbrana dela so v štirih knjigah izšla leta 1951 v Pekingu, ruska izdaja v dveh knjigah je izšla leto kasneje. Pričujoči izbor je prevod srbohrvatskega izbora, ki ga je po ruski izdaji pripravil Miodrag Maksimović. Ta pa je gradivo razporedil po tematiki, ne pa po tem, kot je nastajalo. Tako najdemo v njej izbor Mao Ce Tungovih člankov izpred trideset in še več let, pa tudi iz novejšega časa, člankov, ki govore o kitajski revoluciji, o kitajski družbi in nje najrazličnejših problemih. Ti članki so seveda po svoje zanimivi. Dragoceni pa so za spoznavanje današnje kitajske stvarnosti. Izbor Mao Ce Tungovih člankov je študijski material, ki je morda bolj slučajno pristal v zbirki Pričevanja. S.R.

Ob Kajuhovih nagradah za leto 1970

Da bi narodnoosvobodilna vojna slovenskega naroda dobila v slovenski književnosti še večji poudarek in da bi pisatelje, pesnike ter druge umetniške oblikovalce ter zgodovinarje, zlasti pa vse, ki so kakorkoli sodelovali v narodnoosvobodilni vojni še bolj zainteresirali za ustvarjanje del s tematiko narodnoosvobodilnega boja, razpisuje zavod Borec že od leta 1960 Kajuhove nagrade. Do leta 1967 je zavod razpisoval nagrade skupaj s predsedstvom Zveze združenj borcev NOV Slovenije, od tega leta dalje pa nagrade razpisuje samostojno.

Kajuhove nagrade podeljujejo za izvirna in še neobjavljena dela, napisana v slovenščini: za roman, povest, pesniško zbirko, zbirko novel, dramo, dokumentarno delo ter za ilustracije in opremo knjig, ki jih izdaja zavod Borec. Za Kajuhove nagrade pridejo v poštev le tista dela, ki obravnavajo partizanstvo, ilegalo, predvojno partijsko delo in razredno borbo, koncentracijska taborišča ter znanstvena zgodovinska dela s tega področja. Žirija pa se lahko odloči, da se nagrade podelijo posebej za beletri-

stiko in posebej za dokumentarna dela. Vsa nagrajena dela je zavod Borec odkupil in jih uvrstil v svoj redni knjižni program. Nagrade podelijo na slovesnosti ob obletnici Kajuhove smrti 21. februarja.

Vendar se je zgodilo, da zaradi razmeroma majhnega števila predloženih del niso podelili Kajuhovih nagrad za leto 1969, ker so do roka prispela le štiri dela, do zadnje seje žirije pa naknadno dve deli. Žirija, pod predsedstvom Milana Apiha, je menila, da lahko le dve deli kandidirata za nagrado, bo pa pri odločanju o nagradah za leto 1970 poleg na novo predloženih tekstov upoštevala vse tiste, ki so prispeli na natečaj leta 1969 ne glede na to, ali bodo ti teksti do takrat že tiskani ali ne.

Žirija je v minulih letih prejela več takšnih del, ki bi bila že zaradi vloženega dela in truda, pa tudi zaradi zanimive snovi, zaslužila priznanje. To velja zlasti za dokumentarna dela. Vendar še tako skrbno in truda polno zbiranje podatkov in njihovo navajanje — ne glede na njihovo važnost in neko soraz-

merje — še ne ustvarja »čitljivega bera«, namenjenega širšemu krogu bralcev. Za založbo in izdajo pa more biti delo vsekakor tako sestavljeno in toliko popolno, da ga je mogoče neposredno tiskati in izdati v obliki knjige, ki naj doseže bralca.

Podobno velja tudi za spominske spise. Tu je zahteva po »čitljivosti«, to je splošni zanimivosti in obči vrednosti gradiva še večja. Vendar jo je lažje izpolniti, ker tako delo ni nujno vezano na znanstveno dokumentarnost dejstev. Zato pa mora biti toliko bolj literarno oblikovano in izpiljeno. Še posebej pa

mora biti skrajno pazljivo in do kraja preverjeno vse, kar zadeva navajanje oseb, bodisi živih ali mrtvih.

Na natečaje je v minulih letih prispe- lo tudi precej leposlovnih del, vendar je bilo med njimi precej čisto nezrelih in neogljenih literarnih poskusov. Žirija je v minulih letih sicer pozdravila am- bicije mladih in novih piscev, ki jim je tematika NOB pri srcu, vendar meni, in predlaga vsaj tistim, ki so v nekate- rih odlomkih svojih del pokazali talent, da ta dela oziroma odlomke poskušajo objaviti najprej v periodični literaturi.

(M. L.)

Marij Pregelj:
Vojni ujetniki,
1941 (Oflag VI—B
Dössel—War-
burg), tuš

Kipar, slikar in grafik Nikolaj Pirnat

Za obsežno bibliografijo o znanem kiparju, slikarju in grafiku Nikolaju Pirnatu na tem mestu ni prostora. Zato bi navedla le monografijo: Nikolaj Pirnat, Ljubljana, 1960.

Kot uvod v obširnejšo medvojno dokumentacijo bi navedla le skopo biografijo. Nikolaj Pirnat je bil rojen 10. decembra 1903 v Idriji. Študiral je na zagrebški akademiji (prof. Ljubo Babić, Joza Kljaković, Maksimilijan Vanka, Robert Frangeš-Mihanović, Ivan Meštrović), izpopolnjeval se je v Parizu (1927). Med leti 1928 in avgustom 1940 je bil ilustrator pri Jutru, nato svobodni umetnik.

Ob izbruhu vojne je bil prostovoljec, med vojno član OF, zapornik ljubljanskih zaporov, interniranec koncentracijskega taborišča Gonars, član pro-propagandnega odseka glavnega štaba in agitpropa, ilustrator XVIII. divizije, vodja slikarske sekcije propagandnega oddelka glavnega štaba, kratek čas mentor mladim članom grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS.

Od januarja do avgusta 1945 je bil ilustrator centralnega glasila KPJ Borba v osvobojenem Beogradu. S 5. novembrom 1945 je postal redni profesor na novoustanovljeni Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani. Sodeloval je tudi kot ilustrator v Ljudski pravici.

Vmes je bolehal (vnetje srednjega ušesa, bil štirikrat operiran: 1941, 1944 in dvakrat 1946). Umrl je 9. januarja 1948.

Med pomembnejšimi njegovimi deli so: uničen kip kralja Matjaža na gori Peci (1932), trije kipi Cankarja, ilustracije Župančičevega Cicibana (1932), Cervantesovega Don Kihota (1935—1937), Torkar-Pirnatovega Blaznega Kronosa (1940, zaplenjen), Torkarjevega Kurenta (1945); taboriščni ciklus risb Dekla Ančka (1942), partizanska linorezna mapa Domovi Ječe Gozdovi ter skupna z Miheličem Naša borba (obe 1944) itd. Pisal je tudi podlistke, pesmi, leta 1933 je napisal celo libreto v verzih za Bravničarjevo muzikalno satiro »Stoji, stoji, Ljubljanca« itd.

Razstavljal je v Mariboru 1923, Parizu 1927 (z A. Trstenjakom), Celju 1927 (z J. Mežanom), Ljubljani 1928 (skupina »Četrta generacija«), 1930 (sodobna grafika), 1931 (IV. razstava umetnin na velesejmu), 1933 (slovenski umetniki), 1937 (II. pomladanska razstava Društva slovenskih likovnih umetnikov in I. razstava kluba »Neodvisnih«), 1940 (VIII. razstava kluba »Neodvisnih«). Med vojno je razstavljal na razstavi umetnikov partizanov v Črnemlju 1945, po vojni na razstavah umetnikov partizanov v Ljubljani in Zagrebu 1945. Sodeloval je še na številnih razstavah slovenskih in jugoslovanskih umetnikov doma in v tujini. Njegova dela so bila tudi na razstavi Arte e resistenza in Europa v Bologni in Torinu 1965. Samostojne razstave njegovih del pa so bile v Ljubljani 1954 in 1955, Beogradu 1957, Celju, Slovenj Gradcu, Velenju 1963 itn.

Leta 1946 je prejel Red bratstva in enotnosti II. stopnje ter Red za zasluge za narod II. stopnje.

Vojna je zatekla Pirnata kot bolnika po komaj prestani ušesni operaciji v Šlajmerjevem domu v Ljubljani. Kljub temu se je priključil prostovoljcem. V Zagrebu pa so jih že čez dva dni zajeli ustaši in Nemci, vendar se jim je posrečilo pobegniti.

Po vrnitvi v Ljubljano je kmalu pristopil k OF (že 1940. leta je sodeloval pri organizaciji Društva prijateljev Sovjetske zveze). V letu 1941 se je za nekaj časa umaknil v Iški Vintgar, kjer je taborila skupina levičarsko usmerjenih kulturnikov, med njimi slikarja Nande in Drago Vidmar, pesnik Ivan Rob in drugi. V letu 1941/1942 je pripravljал ilustracije za pesniško zbirko Vladimira Pavšiča — Mateja Bora »Previharimo viharje«, ki so jo ilegalno tiskali v Ljubljani, so se pa, žal, izgubile.

V masovni februarški raciji 1942 so ga Italijani zaprli, najprej v belgijsko, nato pa šempetrsko vojašnico in ga poslali v koncentracijsko taborišče Gonars. Tu je bil med marcem 1942. in majem 1943. V kratkotrajni — le dvo-mesečni — »gonarski slikarski šoli«, ki jo je poleti 1942 obiskovalo po štiri ure dnevno po ca. 20—30 mladih likovnikov, je učil risanje akta. Tu sta še poučevala portret in perspektivo brata Nande in Drago Vidmar, umetnostno zgodovino pa Mirko Lebez. Korigirali so tudi dela »učencem«, ki so avgusta 1942 celo razstavljali. Junija 1942 je Pirnat dobil od taboriščne komande naročilo za kip gonarske madone, katere delo pa je zavlačeval in je ostalo le v osnutkih. Pomagal mu je mladi Marjan Keršič. Zaradi znanja italijanščine je bil nato jeseni 1942 pritegnjen k pisarniškem delu. Spomladi 1943 pa je zbolel in je bil v ambulanti. Tu je Pirnata in druge slikarje oskrboval s slikarskim materialom protifašist dr. Mario Cordaro.

Po vrnitvi v Ljubljano je med drugim sodeloval v ilegalnem tisku.

Dne 20. avgusta 1943 je Pirnat odšel v partizane. Kakor pripoveduje Ladislav Kiauta (članek »Štirinajsta na juriš!«, Primorske novice 1964, 21. februarja, št. 8, str. 3), je tega dne srečal Pirnata in Mateja Bora na javki v Jurka vasi pri Novem mestu. Odtod so odšli v roške gozdove, na bazo 21 glavnega štaba, v barako propagande. Datum odhoda v partizane zasledimo tudi v dopisu propagandnega oddelka glavnega štaba glavnemu štabu z dne 23. julija 1944.

Po kapitulaciji Italije pa se je pridružil agitpropu v Podhosti pri Dolenjskih Toplicah. V tem času sta z Miheličem pripravljala propagandne letake. Z Miheličem, Klemenčičem in Dragom Vidmarjem je okrasil dvorano za zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943. Pirnatov in Miheličev delež so bili portreti na prvi steni in velike figure delavcev in partizanov na zadnji. Na oktobrskem kočevskem procesu 9.—10. oktobra 1943 je nastala vrsta del, ki so se pa, žal, izgubila razen 8 študij. V tem času so pričeli tudi s pripravami za organizirano likovno delovanje. Boris Kidrič je predlagal, da bi likovniki izdajali umetniške mape in ilustrirali partizanski tisk. Pirnatu je bila dodeljena skrb za izdajanje grafičnih map. Bil je med sklicatelji I. kongresa kulturnih delavcev, ki pa se je vršil šele po nemški ofenzivi 4. januarja 1944 v Semiču in se ga Pirnat kot tedanji član propagandnega odseka XVIII. divizije ni mogel udeležiti. Odtod so zaradi nemške ofenzive odšli v Suho krajino in se nato porazdelili po divizijah in brigadah.

Tone Seliškar je napisal (članek »Partizani in umetniki« v knjigi Spomini na partizanska leta IV/1950, str. 194), da je prispela v Grosuplje dolga kolona

beguncev — kulturnikov vseh vrst in da je med drugimi ostal v XVIII. diviziji Pirnat. Tu tudi piše, da se je Pirnat takoj lotil risanja in da se je javil v patrolo, ki je šla s komandantom iskat zveze z brigadami.

Propagandni odsek štaba XVIII. divizije (vodja Tone Seliškar) je med drugim 27. decembra 1943 poročal propagandnemu odseku glavnega štaba naslednje: »... Ob času nemške ofenzive so bili prideleni naši diviziji kulturni delavci: ... Pirnat Niko, ilustrator, ta čas na mestu ... 22. novembra so se enote naše divizije premaknile na Hrvaško. Del divizijskega propagandnega odseka z Ziherlom na čelu (Z. Ančka, Pirnat) je odšel s štabom, ostali pa s Seliškarjem na čelu ...«

Dragocene podatke najdemo tudi v Pirnatovem dnevniku in obsegajo čas od 10. decembra 1943 do 5. januarja 1944. Dne 23. decembra 1943 je med drugim zapisal: »Pričel z delom za ‚Našo pest‘. Načrt za bodočnost. Najprej — album Gonars, potem partizanski album ...« Iz štaba XVIII. divizije je še Pirnat pisal 28. decembra 1943 tovarišu (neimenovanemu) naslednje: »Kakor Ti je znano, se nahajam od ofenzive pri štabu XVIII. divizije. Tu nimamo niti papirja, niti ciklostila. Za notranje potrebe si pomagamo s kožo. Zdi se mi, da je skrajni (pa tudi ugoden čas), da pojačamo propagando s plakati; posebno pa — kakor razberem iz dopisov — propagando, ki naj pospeši razkroj v nemških vojaških vrstah.

Imam lepo zalogo tozadevnih skic, nimam pa zveze z nobeno tehniko. Ali Agitprop že deluje? Ali se ne bi dalo najti zveze s kako hrvatsko tiskarno?

Sicer se tu dobro počutim in zbiram material za ‚Partizanski album‘. Sporoči mi prosim, če je mogoče — in kako — pristopiti k intenzivnejšemu likovno propag. delu! ...«

To Pirnatovo pismo je glavni štab poslal 1. januarja 1944 v pogled agitpropu. Nato je 13. januarja 1944 in ponovno 17. januarja 1944 propagandni oddelek glavnega štaba prosil štab XVIII. divizije za Pirnata. Štab XVIII. divizije pa je 29. januarja 1944 sporočil propagandnemu oddelku glavnega štaba, da je Pirnat odšel na pot 21. t. m.

Tudi Karel Pahor je 9. januarja 1944 predlagal propagandnemu oddelku glavnega štaba v zvezi s Partizansko pesmarico, naj bi bila ilustrirana in da bi štab določil Nikolaja Pirnata za ilustratorja na bazo 13-23. Po odredbi glavnega štaba z dne 20. januarja 1944 je Pirnat postal vodja slikarske sekcije propagandnega oddelka glavnega štaba. Dne 29. januarja 1944 je pisal Petraču (Milanu Škerlavaju), da je pred nekaj dnevi prevzel novo službeno mesto in ga obenem prosil za risarski in grafični material. Isti dan je izdal okrožnico vsem slikarjem partizanom za dela, ki bi jih naj prispevali za skupno grafično mapo, ki pa ni izšla. Glavni štab je kasneje izdal le mapi Naša borba, ki si jo delita Mihelič in Pirnat in Pirnatovo samostojno Domovi Ječe Gozdovi. Podrobno o mapah pa sem že pisala v članku »Nastajanje in nastanek grafičnih map« (Borec 1969, št. 10, str. 807—825). Skrbel je tudi za likovni naraščaj v vojski ter bil kratek čas mentor mladima likovnikoma Ivanu Seljaku-Čopiču in Pavlu Šimcu-Paji (več glej v članku »Likovna vzgoja med NOB«, Borec 1970, št. 1, str. 77—88).

Že od julija 1944 dalje je z Jakcem, Miheličem in Klemenčičem sodeloval pri načrtih za ureditev problemov likovnikov po osvoboditvi, za ustanovitev akademije upodabljalajočih umetnosti, umetnoobrtne šole, umetniške zadruge itd. Najdemo ga tudi med člani odbora in sklicatelji ustanovnega občnega zbora Slovenskega umetniškega kluba. V zapisniku ustanovnega občnega zbora 3. oktobra 1944 v Semiču ga zasledimo kot diskutanta.

Nikolaj Pirnat: Žalostni avtoportret, 1942 (Gonars), tuš

Preveč pa je dokumentov o ostalem Pirnatovem delu v propagandnem oddelku glavnega štaba, da bi jih naštevale. To so številna naročila forumov ali posameznikov za propagandni material — plakate, likovno opremo periodičnega in neperiodičnega tiska, Pirnatova navodila za tisk tehnikom oz. tiskarnam, Centralni tehniki KPS, Mihi T—inž. Lojzetu Rojcu ter Ivetu Šubicu za izvedbo prenosa risbe v linorez, dopisi propagandnega oddelka glavnega štaba in Centralne tehnike KPS komisiji za agitacijo in propagando pri CK KPS za pregled in odobritev osnutkov ter navodila in odgovori te. Navedla bi le dokument, da zaradi raznih zaprek ni bilo vse, kar je bilo pripravljeno, tudi tiskano. Dne 23. aprila 1944 je o tem pisal propagandni oddelek glavnega štaba CK KPS naslednje: »Danes smo vam poslali v pregled linorez tov. Nikolaja Pirnata, h kateremu izberite parolo. Izvedeli pa smo, da v tehniki primanjkuje papirja za letake. Prosimo, da urgirate v tehniki, da bi natisnili vsaj manjše število teh letakov. Tov. Pirnat je namreč dosedaj napravil že več naročenih linorezov za letake, ki pa niso bili izdani bodisi radi pomanjkanja papirja, bodisi ker so bili naročeni prepozno. Razumeti je treba naše slikarje, da slabo vpliva na njihovo delo, če vidijo, da je brez uspeha.«

Po ukazu vrhovnega štaba NOV in POJ z dne 1. X. 1943 je bil imenovan za kapetana (podatek v dokumentu odseka za kadre glavnega štaba z dne 30. V. 1944 in objavljen v Vestniku glavnega štaba NOV in POS, 5. VI. 1944, št. 4, str. 2).

Poleti 1944 je Pirnat tudi zbolel. V arhivu partizanske bolnišnice Zgornji Hrustnik, v zvezku male septične operacije je pod št. 31. navedeno, da je bil operiran na ušesu 9. avgusta 1944.

Na prošnjo komisije za agitacijo in propagando IOOF (vodja Boris Zihl) z dne 12. oktobra 1944 je Pirnat odšel v grafični atelje Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah, kamor se je atelje preselil 17. oktobra 1944 iz Starih žag. Bil je mentor tam zbranemu likovnemu naraščanju, vodil kratkotrajno »partizansko akademijo« (več v že omenjenem članku »Likovna vzgoja med NOB«).

Novembra je še posnel smrtno masko komandanta Franca Rozmana-Staneta.

Propagandni oddelek glavnega štaba je 27. decembra 1944 sporočil med spremembami personalnemu oddelku, da je Pirnat odšel v Beograd.

Tam je postal politični ilustrator Borbe. Dne 18. januarja 1945 je še propagandni oddelek glavnega štaba poslal personalnemu oddelku tega Pirnatovi kadrovski poli in navedel, da je eno poslal v Beograd. Ta poslednji podatek o Pirnatu je tudi v delovodniku propagandnega oddelka glavnega štaba.

Njegova dela iz obeh map so bila vključena na razstavi umetnikov partizanov v Črnomlju med 13. in 24. januarjem 1945 (članek Dušana Moravca »Naši umetniki so razstavili« v Slovenskem poročevalcu 14. februarja 1945, št. 5, str. 3).

Kot predvojni opus Nikolaja Pirnata je tudi medvojni obsežen in raznovrsten. Na stotine del je v ustanovah in pri zasebnih lastnikih doma in v tujini, katerim je avtor dela na široko poklanjal.

Iz prvega vojnega leta 1941 je poleg portretov, nastalih v Ljubljani desetina risb iz Iškega Vintgarja, med njimi sta dve lastni podobi pri kuhi, podobna slikarja Nandeta Vidmarja, prav tako pri kuhi ter Kernčevih: Rika, Milene, Brede, pesem »Živa v gozdu«. Iz tega časa je tudi pesem »Gozdovnik Janez« s šestimi ilustracijami (sin Janez in pesnik Ivan Rob), objavljena v Jutru 1941, 17. avgusta, št. 192, str. 5. V Ljubljani je še januarja 1942 nastala portretna študija slikarjev Nandeta in Draga Vidmarja.

Iz zapora v Ljubljani, februarja 1942, je 48 risb, predvsem portretov, študij zapornikov in osnutkov za spomenike.

Iz koncentracijskega taborišča v Gonarsu je 166 risb, akvarelov ter celo olj in plastik, nastalih med marcem 1942 in majem 1943. V risbi je največ portretnih študij internirancev (med njimi Drago Vidmar, Marjan Keršič, Smiljan Samec itd.), vrsta avtoportretov (Avtoportret z masko, Žalostni avtoportret itd.) in lastnih karikatur ter drugih karikatur (lastna karikatura z dr. Bettijem, dr. Cordarom, Francem Ljubičem; lastna karikatura s Samom Hubadom in Smiljanom Samcem ter pesmijo; dr. Milan Kesler pri pregledu pacientov ter pesem Gonars 1942 itd.), nadalje študij internirancev, motivov iz taboriščnega življenja, predvsem iz ambulate, študij žena in otrok iz Gorskega kotara, ki so jih pripeljali iz taborišča na Rabu, raznih spominov (gostilniški motivi, pokopavanje pusta, ljubezenski), risb satirične in humoriistične vsebine, osnutkov za spomenike (I. Cankarju, R. Jakopiču, A. Aškercu, gonarske madone) ter ciklus Dekla Ančka.

V akvarelu so Avtoportret z masko, motivi matere z otrokom in nekaj ljubezenskih motivov.

V olju je avtoportret in portreta Bojana Stupice, dr. Maria Cordara (vsi 1943 leta).

V mavcu je avtoportret, reliefa Žalostni kurent in Veseli kurent (vsi 1942) ter portreta dr. Maria Cordara in dr. Cremonesija.

Izmed pesmi tega časa pa je znana »Kurentova novoletna poslanica 1943« (objavljena v Slovenskem poročevalcu 1948, 16. januarja, št. 13, str. 3).

Iz časa med majem in avgustom 1943 v Ljubljani je med drugim nedokončano olje Otroci v Gonarsu. Sodeloval pa je tudi pri zbirki 34 karikatur na ozalitu »V Kristusovem imenu!«, ki jo je izdala Okrožna tehnika KPS v Ljubljani avgusta 1943.

Tudi dela partizanskega obdobja so številna. Samo risb je nad 150, slede še grafike, ilustracije tiska na šapirografu, ciklostilu in linorezu.

Iz leta 1943 je ohranjena karikatura Zorana Poliča, načelnika sodnega odseka »... In pravica je snela obvezo«, nastala v gradu Soteski pred kočevskim procesom ter njegov portret; s kočevskega procesa 9.—10. oktobra 1943 so portretne študije izdajalcev; oktobra 1943 je nastala karikatura Ludvika Mrzela »Ali ne smrdi tu po orožju, tovariši?! Nedatirana sta še portreta Kajuha in Rada Simonitija.

Iz XVIII. divizije so figuralne študije s Turjaka (29. X. 1943), Limberka (1. XI. 1943). Isti dan je nastal tudi portret divizijskega komandanta Rada Pehačka, naslednji dan, 2. XI. 1943 pa karikatura Rada Pehačka »Za menoj, tovarši — ni hudič, da se zmažemo«, nedatirana je karikatura Rada Pehačka »Komandantova pipa' tragedija v 2 dejanjih... Kje je pipa?... Pipa je na mestu!«, kasneje — decembra 1943 — je še nastal v Mrkopalju portret Rada Pehačka in skupni portret novoporočencev Rada in Metke Pehaček (5. I. 1944) ter novoletno voščilo s karikaturjo Rada in Metke Pehaček. Iz Korinja so še portreti Janka Rudolfa (12. XI. 1943), Toneta Seliškarja (17. XI. 1943), iz Poloma portret Nika Majcna (23. XI. 1943), iz Mrkopalja portret Mićuna, namestnika komandanta XIII. hrvaške divizije, nadalje portret Alojza Kolmana-Maroka, namestnika komandanta XVIII. divizije.

V glavnem štabu so nastale naslednje risbe: lastni karikaturi, portreta in karikaturi Mileta Klopčiča, portret in karikaturi Ante Novaka, karikatura Ceneta Logarja, portreta in karikature Bojana Adamiča, portret dr. Marjana Ahčina itd.

Iz partizanske bolnice Zgornji Hrastnik je avtokarikatura, portret dr. Janeza Milčinskega-Petra, baraka z operacijsko sobo (vse 13. VIII. 1944), sledijo portreti komisarja Ilije (16. VIII. 1944), ranjenca-mitraljezca Toneta Ižanca, Intendanta Franca Firederja, Jožeta Žagarja, Cirila Novaka (vsi 17. VIII. 1944), Žarka Majcna in še en portret.

Iz Črmošnjic so študije sedečega partizana I, II, III (29. XI. 1944), študija moškega akta (19. XII. 1944, s pripisom: prvič po naravi po več kot 4 letih) in druge študije. Je pa še nekaj neugotovljenih portretov ter motivov iz partizanskega življenja: Partizanovo kosilo, Sedeči partizan ipd.

Slede številni osnutki za linoreze, ilustracije tiska (letake, glasila, brošure, lepake); osnutki za lutke (Pavliha, Partizan, Italijan, Belogardist, Kralj Matjaž, Martin Krpan).

Iz leta 1945 pa so politične karikature.

Številne so Pirnatove ilustracije tiska, pogosto opremljene z njegovimi verzi in drugimi opazkami.

V tehniki šapirografa so: karikature Hitlerjanca, izdajalca in paničarja z verzi: Tri poznam sovraže klete / za svobodo borbe svete: / Hitlerjanski pes je prvi, / drugi — izdajalski brat, / tretji — da bi jih ne bilo! — / paničarska so svojat!! (objavljeno v glasilu Naša pest. Glasilo XVIII. divizije NOV in POJ I-1943, 20. novembra, št. 1, str. 6), Portret podpolkovnika Rada Pehačka, komandanta XVIII. divizije (prav tam, II-1944, 1. januarja, št. 3, str. 4), Partizan na straži (prav tam, str. 7), Portret Janka Rudolfa, politkomisarja XVIII. divizije (prav tam, str. 10) ter glava glasila s stisnjeno pestjo (prav tam, številke 1—3); Partizan in partizanka (objavljeno v glasilu Naš pohod. Glasilo IX. brigade, I-1944, št. 1, dodaten list med str. 10 in 11).

V ciklostilni tehniki so letaki: »Bratstvo v orožju« ali slovenski švabobranec ponosno sodeluje z vojaško »silo« rajha... »Men' se pa kar nekam zdi, de pr' nas že zelo smrdi!«; Če se ravnaš po odredbah oblasti, se ti ni treba bati pošasti iz zraka; Domobranec! Jo vidiš? Le še nekaj minut imaš časa, da se ji izogneš!!!; Elastična obramba... 120 km na uro. / To je nova strategija, / ki jo Hitler zdaj razvija... / Rus mu krepko vetra daje, / partizan trdnjavo maje!; letak z verzi: Hej vidva, za plotom skrita, / izdajalca in bandita! / To-le vajino strašilo / bi še vrabca ne spodilo!; Končno — so me spravili pod streho!; letak z verzi: Na ljubljanskem bloku / en kujon stoji, / tolovajem nemškim / stražo tam drži. // Prej je z Lahi ropal, / klal — belogardist... / zdaj je — Judež črni — / švabski policist!; Nestvor je smrtno zadet — a še brca... Pobjimo ga!; O nepremišljena prisega!!; Sovražnik posluša... molči in delaj! Ne blebetaj po gostilnah! Ne delaj iz muhe slona!; Tak bi bil mir, ki nam ga obljublajo Nemci; zdaj ko so smrtno zadeti; »Tak — skoč' no dol in splavaj k nam!«; Združeni v orožju bijemo okupatorja! (NOV in POJ, Amerika, Anglija, Rusija); Zukunftsmusik; tudi Včasih je lušno b'lo... (Und morgen die ganze Welt); Včeraj: kdor po laški muz'ki skače...

V ciklostilni tehniki je še portret Mirka Bračiča (objavljen v glasilu Glas svobode, izd. prop. ods. XIV. div., I-1943, oktober, št. 1, str. 6); portret Dušana Švare-Duleta, komandanta bataljona V UB I. Cankarja, imenovan za komandanta VI. Sl. UB (objavljen v glasilu Slovenski partizan, izdaja GŠ NOV in POS, II-1943, konec septembra, št. 4, str. 7), trije grobovi s tremi pestmi (prav tam, str. 8, ilustracija članka »Dragan, Milovan, Nande«), partizani v jurišu (prav tam, str. 9, ilustracija pesmi Hej brigade, hitite...!), Kralj Matjaž (prav tam, str. 11); Nemec pada ob partizanovem strelu (objavljeno

Ive Šubic: Pomoč vojski, 1945, linorez

v brošuri Flander Bogo-Klusov Joža: Bataljon, izdal prop. oddelek GŠ NOV in POS 1944, str. 14), Bolničarka z ranjencem (prav tam, str. 21); Partizan v jurišu (ovitek za brošuro Flander Bogo-Klusov Joža: Gorenjski junaki, knjižnica GŠ NOV in POS, št. 6); Partizani v jurišu (objavljeno v brošuri Kiauta Ladislava: Na poti v svobodo, izdal propagandni oddelek GŠ NOV in POS, julija 1944, str. 17), Partizani vstopajo v izbo (prav tam, str. 31); poprsje partizana in za rešetkami okostnjaka — Nemca (ovitek za brošuro Logar Cene: Naša štirinajsta na Štajerskem, izdal GŠ NOV in POS, 1944), Nemci se skrivajo za otroki (prav tam, str. 13), Partizan se je zunaj hiše z rokama obesil za mitraljez, s katerim je Nemec streljal skozi okno (prav tam, str. 16), Kolona z ranjenci (prav tam, str. 18), Partizani gredo v snegu navkreber (prav

tam, str. 20), Nemci padajo (prav tam, str. 23); Partizan (ovitek brošure Seliškar Tone: Sovražnik. Pesmi. Izdal propagandni odsek XVIII. divizije NOV in POJ, tehnika XVIII. divizije, januar 1944), stisnjena pest (prav tam, str. 40).

Za opremo tiska so linorezi za mapo Naša borba (12 linorezov, France Mihelič, Nikolaj Pirnat, 1944, izdal GŠ NOV in POS. Izdano ob triletnici svete domovinske vojne narodov Jugoslavije ob strani velikih zaveznikov; Jože Krall: Grafika 13 A, junija 1944. Opomba: podatki o tisku so iz razprave Jožeta Kralla z naslovom »Razvoj in delo centralnih partizanskih tiskarn ‚Triglav‘ in ‚Partizanske tiskarne‘ od kapitulacije Italije do osvoboditve« — tipkopisna znanstvena obdelava teme za Sklad Borisa Kidriča v Ljubljani 1967 in bodo vnaprej označena le z J. K.): Nočni juriš, Prvi je uničen!, Na bunker! ohranjena plošča), Partizanka (V. 1944), Naš top (objavljen še v Slovenskem poročevalcu 1944, 1. junija, št. 13, str. 3), Maščujte me!; linorezi za mapo Domovi Ječe Gozdovi (Na pragu svobode jeseni 1944. Izdal GŠ NOV in POS, J. K.: Tiskarna Triglav, decembra 1944): Vdrli so v naše domove (XI) ..., ter jih požigali (XI), Otroke, žene, starce so gonili z doma (XI ali drugi linorez manjšega formata »V internacijo«, objavljen v brošuri Pakiž Silverij-S. Matejev: Rab na str. 15, J. K.: Partizanska tiskarna, oktober 1944), ... umirat od gladu (IX, ohr. plošča ali drugi linorez manjšega formata »Glad na Rabu«, objavljen v brošuri Pakiž Silverij-S. Matejev: Rab na str. 37, J. K.: Partizanska tiskarna, oktober 1944), Nedolžne so mučili v ječah (XI), Morili so jih in obešali (XI, ohr. plošča), Domovi so rodili izdajalce (XI, ohr. plošča), ... in junake (XI in »Junakova mati«. Borimo se. Izdalo uredništvo »Naša žena«, tiskarna NOV Jugoslavije, 1945, dodatni list med str. 16—17), Grom je planil iz gozdov v doline, junaki so zvihrali v boj (XI, ohr. plošča), Borili so se, krvaveli (XI), Bore se kakor levi iz dneva v dan (XI, ohr. plošča), Iz njihove krvi, iz njihovih belih kosti (XI, ohr. plošča), Nam raste roža svobode (XI); in drugi linorezi: Mati (ovitek brošure Klopčič Mile: Mati. Eno-dejanka. Izdal odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS, J. K.: Grafika 13 A, marec 1944); Partizan s harmoniko (trobarvni linorez, ovitek brošure Naša pesem. I. del. Uredil Karel Pahor. Izdal GŠ NOV in POS. Izdano ob triletnici svete domovinske vojne narodov Jugoslavije ob strani velikih zaveznikov, Knjižnica GŠ NOV in POS št. 8, J. K.: Grafika 13 A, maj 1944), Na Rabu (dodatni list med str. 8—9 brošure Borimo se. Izdalo uredništvo »Naša žena«, tiskarna NOV Jugoslavije, 1945), Tovarišu v pomoč (prav tam, dodatni list med str. 24—25); Portret komandanta Franca Rozmana-Staneta (dva formata: večji v glasilu Slovenski partizan, izdaja GŠ NOV in POS III-1944, 13. februarja, št. 2, str. 1, manjši v glasilih Kurir. Glasilo relejnih stanic Slovenije 1944, št. 2, Ljudska pravica 1944, 15. maja, št. 6, str. 1; Slovenski pionir II-1944, december, št. 4, str. 1, ohranjena plošča); Adjutant Valjhun (Slovenski poročevalec 1944, 17. avgusta, št. 22, str. 4), Zavezniški bombniki (prav tam, 24. avgusta, št. 23, str. 1), nadalje Pionirji zbirajo material (trobarvni linorez, ohr. vse tri plošče, ovitek Slovenskega pionirja 1944, december, št. 4, J. K.: Tiskarna Triglav, januarja 1945), pet ilustracij za Ivana Potrča: »Pravljica o Vanču, Mrjavu in čuvaju« (str. 3—5, prav tam, ohr. plošča za ilustracijo na str. 3: Vanč joče in še dve varianti iste, med njima ena plošča nedokončana ter na str. 4, in na str. 5: Vanč z Mrjavom in čuvajem).

Dva od številnih letakov sta bila izdelana tudi v linorezu: Nemško božično drevesce! / Nad Reichom gledali so ptico, / božično drevce ljudstvu da; / kaj bi z rožiči in potico — / to se nacistu le poda! // Le smrt ino požgane hiše, / nad mesti zbori črnih vran; / vesele praznike si ljudstvo piše, / na-

mesto cvebov — kup lobanj!, ter letak z verzi: V ljubljanski kasarni / leži poklapan / in bridko razmišlja / en bel domobran: // Ablast je zgubljena — / ne vrne se več! / Po Švabih udriha / zavezniški meč... // Je plehka menaža, / slab nemški je lon — / oh — kaj bi še šparal / svoj zadnji patron!? Tretji letak (Med brati: »Ti boš vsaj dober za salame... A jaz? Še vrag bo pljuval name!«) je tudi ilustracija v linorezu: Osel in švabobranec (Med bratci): »Ti boš dober za salame... Jaz? Še vrag bo pljuval name!« (objavljeno v Slovenskem poročevalcu 1944, 23. junija, št. 16, str. 4).

Slede linorezi za lepake: Deutsche Soldaten! Der Krieg vernichtet euer Heim! Macht Schluss mit Hitler! (J. K.: Grafika 11 A, junij 1944, dvobarvni linorez); Narod! Matija Gubec Ti kliče iz temne davnine: ne zamudi ure! Z zadnjim naskokom preženi sovražnike z naše zemlje! Z orožjem v rokah postavi trdne mejnike svoji domovini! (J. K.: Partizanska tiskarna, januar 1945, dvobarvni linorez); Pot v svobodo — svobodne volitve (J. K.: Grafika 12 A oz. 11 A, Dolnja Briga, april 1944, dvobarvni linorez); Pospravi! Skrij! Od nas ni zrna žita ne dobiš v roke! Ob lastno kost si brusi — lačni pes — zobé! (J. K.: Grafika 11 A, julij 1944, dvobarvni linorez); Sieg heil 1944! (J. K.: Grafika 13 A, julij 1944, dvobarvni linorez); Smrt okupatorjem in izdajalcem! (J. K.: Grafika 11 A, julij 1944, dvobarvni linorez); Tri zime, 1941—42 Prvo zimo, da ne zmrzne — dela Fric obrate drzne... 1942—43 Drugo zimo bolna zver vleče se v neznano smer... 1943—44 Tretjo zimo — Fric, wohin?! »Smer je znana: cruk v Berlin!« (J. K.: Grafika 13 A, januar 1944, dvobarvni linorez); Za zadnji udar vsi — vse! (J. K.: Grafika 13 A, oz. Partizanska tiskarna, avgust 1944, dvobarvni linorez); Zgrabimo za orožje vsi! (J. K.: Grafika 13 A, julij 1944, trobarvni linorez, pomanjšano objavljeno v Ljudski pravici 1944, 30. julija, št. 14, str. 1); lepak brez teksta (žena s puško, mož s kladivom in kolona partizanov pod zastavo, J. K.: Grafika 11 A, junij 1944, dvobarvni linorez), lepak brez teksta (Partizanka v jurišu, za njo skupina partizanov z zastavo, J. K.: Tiskarna Triglav, oktober 1944, dvobarvni linorez), Pavliha za vabilo za predstavo partizanskega lutkovnega gledališča (J. K.: Partizanska tiskarna, april 1945).

V medvojnem tisku pa verjetno niso bili objavljeni linorezi: »Ribelli slavi« Gonars 43 (XI, ohr. plošča), Beg iz Rajha (XI, ohr. plošča), Zrebec (ohr. plošča), Izgnanci in varianta: Juriš (primerjaj Nočni juriš iz Naše borbe), Trije borci v jurišu, Partizanska družina, karikatura Bojana Adamiča.

Po vojni je še nadaljeval s političnimi karikaturami in obujal medvojne spomine v raznih tehnikah. Med ohranjenimi linoreznimi ploščami so še Juriš (nedokončan — primerjaj Borili so se, krvaveli iz Domovi Ječe Gozdovi) in Volkodlaki. Ohranjeno je tudi nedokončano olje Vojni zločinec. Borba pa je izdala publikacijo Gde je Hitler? Karikature Milorada Ćirića, Nikolaja Pirnata, Vlade Kristla (Beograd 1946).

Posebej pa bi bilo potrebno prikazati Pirnata kot literata. Na tem mestu sem upoštevala le verze in druge duhovite tekste partizanskih tiskanih propagandnih letakov in lepakov. Omenila bi le še njegov članek »Tovarišu Janezu Weissu (Belaču)«, objavljen v Slovenskem poročevalcu 1944, 19. maja, št. 12, str. 3.

Nikolaj Pirnat je bil ne samo eden naših najboljših risarjev, ampak tudi eden najbolj vsestransko nadarjenih umetnikov. S svojimi predvojnimi deli izrazito socialno-kritične in satirične vsebine, posebno ciklusa Blazni Kronos, ki ga je nadaljeval še kasneje v taborišču, je postal najpopularnejši karikaturist poleg Hinka Smrekarja. Pa tudi risbe drugačne vsebine ne zaostajajo

France Uršič: Dachau, 1945, svinčnik

za to najvažnejšo zvrstjo njegove ustvarjalnosti, npr. ilustracije Don Kihota, lirično občuteni taboriščni ciklus risb Dekla Ančka itd. V risbah se odlikuje po natančni in na bistveno omejeno potezo, v čemer se kaže roka kiparja in izrazit čut za plastičnost. Zaradi te prednosti je imel kasneje v partizanih najboljše možnosti za delo v tej razširjeni linorezni tehniki. Tudi v tej so prišle do veljave njegove jedrnate poteze ter smisel za monumentalnost in dinamičnost. Tako tudi njegovi linorezi, posebno samostojne mape Domovi Ječe Gozdovi, v kateri se je že v glavnem otesel propagandnega značaja prve skupne mape Naša borba, sodijo z Miheličevimi deli v sam vrh partizanske grafike.

Ne bi poudarjala propagandnega pomena njegovih partizanskih del, ki so vplivala spodbudno na borce, depresivno pa na okupatorje in izdajalce. Saj so njegova dela, predvsem z verzi in krepkimi opazkami opremljene udarne letake in lepake prerisovali risarji vseh mogočih pokrajinskih in vojaških tehnik, pa tudi tiskarn, jih razmnoževali ter razpošiljali po terenu.

Pirnatov prispevek k razvoju slovenske risbe in grafike je izredno pomemben, neprecenljivo pa je njegovo sodelovanje za ustanovitev likovne akademije v Ljubljani.

Vera Visočnik

Se lahko velik ekonomski napredek obrne proti človeku?

Do nedavna so si le neprebavljivi filozofi, starokopitneži in peščica akademikov drznili podvomiti, da ekonomska ekspanzija prinaša vedno ljudstvu tudi splošen napredek. Vsako povečanje narodnega dohodka so takoj zabeležili za veliko zmago, vsak padec pa za nenadomestljivo izgubo. Kot vse zahodnoevropske dežele so se tudi ZDA pohlepno gnale za napredkom za vsako ceno, prepričane, da bo zvišanje življenjskega standarda vsaj omililo, če ne povsem odstranilo večino ekonomskih in družbenih bolezni.

V splošnem se je ta formula povsem obnesla. V zadnjih desetletjih se je na primer, število študentov na ameriških univerzah več kot podvojilo in število tistih Američanov, ki so sodili v razred »revnih«, se je postopoma zmanjševalo. Toda blesk napredka je pričel počasi ugašati. Zmanjšano število nezaposlenih in ostali meščanski spisi vsestranskega napredka niso mogli pokazati na konec revščine, rasnega razlikovanja in razpadanja mest. Vedno več in več je pripomb, da je obsedenost z ekonomskim napredkom zaslepila ljudi, ne da bi se bili pravočasno zavedli velike nevarnosti, ki se jim približuje.

Nevšečnosti se nabirajo: od zastrupljenega zraka in vode, do pregostega cestnega omrežja, hrupa, ki para živce, smrdljive vlage in grde, z buldožerji preorane pokrajine. Napredek v tehnologiji in produktivnosti sta zapletla človeško življenje do nemogočih skrajnosti. Očitki ne prihajajo le iz vrst mladih Američanov, ki bi pač radi vse obrnili na glavo, temveč tudi iz vrst tihe večine ameriškega srednjega sloja, pri čemer ne dobijo od znanstvenikov in politikov kakršnegakoli zadovoljivega odgovora.

Urbanisti načrtujejo vedno večja mestna naselja, tako rekoč že za dinosavre, ki že v zasnovi uničijo vsako uspešno upravljanje, ustvarjajo velikanske družbene izdatke, povzročajo silen obseg kriminala, preobljudenost in vedno več uživalcev mamil. Ekologi trdijo, da bo naš planet sčasoma nenaseljiv zaradi pritiska, ki ga povzroča naraščanje populacije. Nekateri znanstveniki, ki raziskujejo človeško okolje, gredo

celo tako daleč, da propagirajo zaustavljanje natalitete in prepričujejo velike narode, naj vsaj s tem obdrže svoj visoki narodni dohodek na nezavidni ravni.

Toda visoka razvitost, visoka produktivnost in vse drugo, kar prinaša danes napredek razviti družbi, bo le pripomoglo, da bodo lažje uredili vse probleme, ki postajajo sedaj vedno bolj akutni. Vedno več delovnih mest, boljša stanovanja, zanesljiv tranzitni sistem, čista voda in zrak — vse to zahteva zelo velika finančna sredstva, ki jih je zmogočno izdvojiti samo bogato in napredno gospodarstvo. Velikanska sredstva bodo porabili za sanacijo in ureditev naraščanja mestnega prebivalstva. Urbanisti predvidevajo, da se bo moralo do leta 2000 v ameriških mestih število stanovanj, pisarn, šol, parkirišč, letališč, prostorov za odlaganje smeti — in seveda, če se človeška narava ne spremeni, tudi barov in jetnišnic — povečati za vsaj štirikrat.

NOVA SELEKCIJA

V zadnjem poročilu narodu je predsednik Nixon izrazil neverjetno iste misli kot John Kenneth Galbraith v svoji knjigi *Bogata družba*: »Često slišimo pripombe, da so bistvena nasprotja med rastočim gospodarskim napredkom in kvalitetami življenja, torej če imamo prvo, se moramo odreči drugemu. Odgovor na to je le, da ne zaviramo napredka, ampak ga preusmerjamo. Zato je potrebno voditi politiko nacionalnega napredka, ki bo pravilno uravnovesila vsesplošni napredek. Prišel je čas za nove ugotovitve, in sicer ne za večjo količino, kot jo že imamo, pač pa za nove kvalitete življenja v ZDA.«

O politiki napredka so tako ali drugače govorili v federalnih krogih že dolgo časa, toda politika ravnovesja napredka je popolnoma nova. Da bi ameriški predsednik uresničil svojo zamisel, se lahko zateče k zvišanju davkov, denarni politiki, potrošnji federacije, subvencijam podjetnikov in podobnem. On je, na primer, naglasil: »Vlada mora odločiti o tem, kje bodo gradili avto ceste, locirali letališča, nakup in

prodajo zemlje morata biti vedno jasno pogojena le z objektivnim ravnovesjem napredka.

Administracija je že ubrala pot ravnovesja kvantitete in kvalitete napredka. Družbeni bruto proizvod, kot ocenjujejo, se bo 1970. leta povečal za 4,3 odstotka v primerjavi s povečanjem za 4,8 odstotka letno v zadnjih šestih letih. Družbeni bruto proizvod ZDA se sedaj približuje 1 bilijonu dolarjev na leto in celo 4,3 odstotna stopnja rasti ne vračunajoč inflacijske pojave, bi bila precejšnja. Tako bi se koncem desetletja zvišal letni narodni dohodek na 500 milijard dolarjev. To vrsto bo verjetno težko doseči, če se bo morala zvišati rast ameriškega gospodarstva ali se celo sprijazniti z blago recesijo, da bi se lahko obvladalo zviševanje življenjskih stroškov. Administracija računa, da se bo narodni dohodek letos zvišal le za 1,3 odstotka, pri 4,4 odstotni inflaciji.

Upočasnitev rasti pa zajema tri osnovne dejavnike ekonomskega razvoja: ekspanzijo delovne sile, delovno storilnost in poslovne investicije. Zdi se, da so letos vse tri ušle s povodca. Delovna sila pričakuje zvišanje mezd, ker je bila zadnjih nekaj let pri tem znatno prikrajšana. Delovna storilnost po vojni je naraščala za 3,8 odstotka letno, toda strokovnjaki predvidevajo, da bo do leta 1980, rasla še po 2,8 odstotka. Investicije poslovnih krogov zelo počasi, a vztrajno naraščajo v vseh povojnih letih in sicer od 9 odstotka deleža v družbenem bruto proizvodu leta 1959 na 11 odstotkov v lanskem letu. Čeprav je bilo tolikšno zvišanje osnovna gonilna sila hitrega ekonomskega napredka v zadnjem desetletju, mnogi ekonomisti dvomijo, da bo višina 1 odstotka obveljala tudi za leta, ki so pred nami.

PREUSMERJANJE NACIONALNE PRIORITETNE LESTVICE

V predloženem ekonomskem planu za leto 1971 je predsednik ZDA napravil nekaj bistvenih premikov v prioritetni razporeditvi. Pozval je na zmanjšanje stroškov za oborožitev in vesoljske raziskave, na notranjem področju pa je plan usmeril v »kvalitete življenja«, kot npr. v pospeševanje stanovanjske izgradnje, zvišanje življenjskega standarda in odpiranje novih delovnih mest. Čeprav so premiki v resnici neznatni, bodo v prihodnjem vendarle prinesli pomembne razlike.

Vendar za ZDA veljajo besede nekega politika, ko je izjavil: »Videti je, da narod še nikdar ni imel več, a bil manj zadovoljen!« V ZDA je razširjeno mnenje, da so se Američani izgubili v naraščajoči brezosebni družbi, obdani s formularji, ki pri-

hajajo iz strojev, ujeti v mesta, ki so prerasli vse človeške potrebe. Nove želje Američanov so usmerjene v beg iz velikih mest v manjša, celo za ceno manjšega dohodka in napredovanja na delovnem mestu. Tako se številne vodje oddelkov v podjetjih v manjših krajih na vse kriplje upirajo predstavitvam v centrale podjetij, posebno na Manhattan, ki je bil do nedavna sen slehernika.

Nova skepsa o materialni rasti vsebuje odmeve Jeggersonovih pogledov nanjo, ki je mrzil mesta in Ghandija, ki ni kaj prida veroval v moderno tehnologijo. Sedanji pogledi se ujemajo tudi s trditvami zgodovinarja Daniela Boorstina, da je to »tradicija lastnega uničevanja idealov«, ko je v svojem predlogu Komiteju za znanost in astronaviko zapisal: »Verjetno je vedno več in več Američanov prenasajenih s predmeti široke potrošnje; na številne že danes gledajo s posmehovanjem zaradi izkušenj iz preteklosti; sedaj so se odvrnili od teh dolgoletnih idolov, komaj bi vsakdo imel najnovše izdelke, ker so se ti pričeli razblinjati vsak dan pred njihovimi očmi. Včerajšnji stroj je danes že zastarel. Moče so zadnji kriki modelov leta izgubili svoj šarm.« Henry Ford II. je opazil skoraj isti pojav in sklepal, da avto in vsi najnovjši dosežki visoko razvite ameriške tehnologije niso več vsakdanja misel v življenju Američana.

Današnje razprave o preveliki gospodarski rasti prav tako oživljajo nekatere nekoč dokaj čudne misli, ki jih je podal v svoji teoriji Parson Malthus. Po njem več ljudi pomeni večjo potrošnjo in večjo produktivnost, visoka nataliteta pa glavno gonilo ekonomske rasti. Toda, če se bo sedanja stopnja naravnega prirastka prebivalstva nadaljevala, bo človek v naslednjem stoletju zasedel velike površine našega planeta, ali pa bo tako zelo onesnažil zrak in vodo z odpadki, da bo omajal rahlo ravnovesje okolja, kar bo onemogočilo življenje na zemlji. Teoretično imajo ZDA dovolj površin in zalog za prehranjevanje in naseljevanje za veliko več prebivalstva od sedanjih 203 milijonov. Vendar je vedno več in več Američanov prepričanih, da bi bilo življenje veliko lažje in prijetnejše, če bi se nataliteta zmanjšala.

VARLJIV INDEKS

Ekonomska rast — rast družbenega bruto proizvoda je v mnogih primerih napačen indeks. Družbeni bruto produkt, od katerega odštejemo povečanje, ki je posledica inflacije, je veliko bolj pomemben indikator napredka. Toda noben indeks ne upošteva številnih neotipljivih stvari: npr. kazalca preprečevanja bolezni ali zmanjšanja

delavnika za 22 ur tedensko od začetka stoletja.

Razprava o rasti gospodarstva kaže še na neko napako v ekonomskih merah. Družbeni bruto produkt npr. brez razlikovanja zajema socialno neprilagodljive, prav tako kot visoko produktivne stroške za municijo, ki jo rabijo gangsterji, se upoštevajo v dohodku prav tako kot cene za svinčnike ali elektronske računalnike. Nič ni zmanjšana vrednost bencina ali avtomobilov, ker onesnažujejo zrak ali dohodek kmetijskih kombinatov, ki so s svojimi odpadki zakrčili reke in jih spremenili v zelene, smrdljive mlakuže.

Nacionalni biro za ekonomske raziskave si prizadeva vpeljati zakonito mero za stroške, ki jih povzročajo škodljive tovarne, uničevalci narave, prevelik hrup in ostali »disprodukti«. Njih izvajanje ne bo niti kratkotrajno niti lahko. Ko pa bodo vse to upoštevali v družbenem bruto proizvodu, bodo uvideli, da je njegova raven zelo varljiva.

DILEMA PODJETNIKOV

Zahteva za preusmerjanje rasti predstavlja posebno kočljivo vprašanje za podjetnike. Braniti se morajo javnega pritiska za zmanjšanje tistih aktivnosti, ki zaostrejujejo družbeno ali vsesplošne bolezni, ker bi potem pač morali sami prevzeti del obveznosti, s tem pa bi si zavrli rast dobičkov. Nekateri že pritrjujejo tem pomislekom in menijo, da morajo na kakršenkoli način spodbujati rast gospodarstva, seveda na način, ki jim bo vsaj malo prilagojen in jim zmanjšal probleme. V nasprotnem primeru bi pobili vse svoje zlate gosi, ki jim nesejo zelo lepa jajca.

Tisti podjetniki pa, ki se vsega tega zavedajo, so že pričeli vsaj delno sodelovati pri naporih za preusmeritev proizvodnje. Mnogi se seveda tudi zavedajo, da bodo nove spremembe trpko odjeknile v njihovih podjetjih, ker bodo pač manjši dobički

in seveda počasnejša rast dohodka delavcev. Glavna Nixonova zahteva za sanacijo onesnaženja zraka in vode je v tem, da zahteva od industrije, naj plača vso škodo, ki jo vsak dan povzroča z onesnaženjem. Podjetniki se boje, da jih vlada sili v nekaj, kjer bodo morali v kratkem času porabiti ogromna finančna sredstva, ter da se bo pri mnogih resno pojavilo vprašanje nadaljnjega razvoja. Čez nekaj časa bo mogoče tona jekla ali kilovatna ura električne energije potrošnika stala več, če bo proizvajalec vnesel v ceno tudi stroške za čiščenje zraka in vode.

Mikrobiolog Barry Commoner se celo zavzema, da bi morali natančno pregledati več kot eno tretjino sedanjega proizvodnega sistema: kmetijsko proizvodnjo, rudarstvo, papirno industrijo in ostale veje, ki dajejo največ odpadkov, da bi lahko še popravili škodo, ki so jo napravili na ekološkem sistemu. Seveda bi bili stroški velikanski, poleg tega pa bi za dalj časa zaostala tudi proizvodnja. Seveda večina ekonomistov pa le zatrjuje, da vse to še niso tako zelo resne stvari in pristaše boja za ohranitev ekologije primerjajo s divjimi angleškimi delavci iz Luddita, ki so s sekirami naskočili nove stroje v začetku 19. stoletja, meneč, da jim odvzemajo delo.

Preoblikovanje in preusmeritev ekonomske rasti za čistejšo in boljšo družbo povzroča že sedaj velike probleme. Prav gotovo je cena, ki jo je treba plačati za izboljšanje življenjskih kvalitiet visoka, kot je bila visoka, ko je bilo potrebno zamenjati konjsko vprego z avtomobilom. Če se bo zmanjšala rast produktivnosti, bo potrošnik imel veliko manj izbire, toda imel bo veliko manj hrupa, manj razburjenj in seveda veliko več zdravja. V nekaterih primerih in prostorih bo zmanjšana proizvodnja prinesla samo pozitivne rezultate, ker bodo ljudje, ki bodo uživali sadove svojega dela, veliko srečnejši, kot so sedaj.

TIME 2. 3. 1970

Velikanski francoski vsemirski center v Gvajani le betonski spomenik

Zmaga francoskih znanstvenikov pri dograditvi velikega francoskega satelita »Diamant B« in obljuba, da bo izstreljen že sredi marca letos, je spet prinesla majhno zaupanje v velikansko skupino znanstvenikov, ki požirajo ogromna finančna sredstva francoske državne blagajne, kljub temu da so z načrti zamudili več kot eno leto. Do-

graditev pa je uspeh tudi za veliki raziskovalni francoski center v Gvajani in za bodoči razvoj francoske vsemirske znanosti. Tako trdijo številni, kaj pa je resnica!

15. II. 1967 je morala Francija, predno je lahko spustila v vsemirje satelit »Diademe 2«, zapustiti svojo bazo v Hammaguiru v Alžiriji, ker je tako določala pogodba iz

Eviana. Morali so demontirati vse naprave in jih odpeljati v Francijo, nakar so se pričela pogajanja, kje naj se zgradi bodoči vsemirski francoski center. Sprva so določili zato Francijo, poseben francoski vsemirski program pa bi začel črpati tako velika finančna sredstva, da si jih Francija po zdravi logiki nikakor ne bi mogla privoščiti. Toda, ker je Pompidoujeva vlada že leta 1964 odločila, naj bi Francija imela načelno res pravi raziskovalni vsemirski center, poleg SZ in ZDA enega največjih, tako rekoč resnični drugi »Cape Kennedy«, so se pričeli zlasti znanstveniki ogrevati za Gvajano, center, ki bi bil zgrajen kakšnih petdeset kilometrov severovzhodno od mesta Cayenne, ob morju, med starima mestoma Kourou in Sinnamaryjem. Vse tisto, kar so si zamislili leta 1964, so zgradili v dveh velikih etapah. Na ogromnih prostranstvih so se naselili francoski vojaški veleumi, inženirji raziskovalnega instituta in velikanska množica druge delovne sile, ki so gradili, razporejali, dovažali, odvažali in tako dalje, da bi preoblikovali 400.000 m² površine bodočega vsemirskega centra.

IDEALNA IZBIRA KRAJA

Ta velikanski raziskovalni center je danes 60 km dolg in 20 km širok. To ni več samo vesoljski center, pač pa že pravo mesto, ki se razprostira na 12.000 km² in ima že 6000 prebivalcev. Grajeno pa je bilo za najmanj 12.000 prebivalcev, mogoče pa jih bo čez čas imelo že 50.000, v katero bodo seveda vključene vse vzporedne ustanove, ki jih takšno mesto potrebuje: bolnica, otroški vrtci in osnovne šole, vsaj gimnazija, če ne še kakšen oddelek višje šole, nekoč pa se jim bo mogoče priključil še kakšen oddelek tehnološke fakultete.

Mesto se deli na dve območji — industrijsko in komercialno, ki sta bili hkrati zgrajeni, kot tudi dva hotela po sto sob za karanteno. Tako je junaško zraslo novo mesto v manj kot treh letih. Lokacija je naravnost idealna, saj ekvatorialna klima daje 2200 ur na leto čudovitega sonca, ko le redko zraste temperatura nad 35° C, predel pa sploh ne pozna ciklonov in potresov.

Se bolj pa je važna lega Gvajane, ker je skoraj na ekvatorju, to se pravi le 5,5° proti severu. Med izstrelitvijo pa rotacija zemlje omogoča popolno izkoriščanje energije za izstrelitev. Poleg tega leži center ob atlantski obali, ki je na tem predelu dolga 4000 km, kar omogoča poljubne velikosti in stopnje raket.

Znanstveniki so določili, da se zdravna 100.000 ha površine za tri različne pripravljalne faze: ima naj bi služila šestim različnim ploščadim za izstrelitev, nato dve veliki hali za montažo, v katerih so vse

kontrolne naprave. Poleg teh prostorov je še skladišče za hrambo vsemirskih satelitov do njihove izstrelitve. Ti prostori morajo biti opremljeni s posebnimi hladilnimi napravami.

Zgradili pa so tudi številne druge prostore: tehnični center pod goro Pariacaibo, ki ima posebno halo, v kateri pripravljajo satelite za končno izstrelitev, tu opravljajo najrazličnejše končne kontrole izdelave, v center, ki zbira informacije in preverja ugotovitve po teoretičnih shemah, telekomunikacijski center, center z optičnimi napravami, ter seveda administrativni center. Tu prav tako ne manjka meteorološki center, ki je že toliko usposobljen, da sprejema vse, kar zaznava ameriški meteorološki satelit »Nimbus«. Tu imajo postavljene tudi številne kamere, ki snemajo z veliko hitrostjo, teleskope in številne radarje. Vse to je nujna oprema, če hočejo izdelati in izstreliti kakršenkoli satelit.

SO BILI VSI TI NAPORI UPRAVIČENI IN POTREBNI

Vse to je Francijo veljalo ogromne vso- te. Finančniki so predvideli za vse te megalomanske načrte leta 1964 400 milijonov frankov, do danes pa so jih morali pridati še 300 milijonov. V vmesnem času je Francija doživela hudo gospodarsko inflacijo, pa je morala kljub temu prepeljati v Gvajano 80.000 ton materiala, da ne govorimo o bolnišnici, osebju, geologih in njihovih aparaturah in ugotovitvah.

Zaradi tega velikanskega centra so se zmanjšali uspehi raziskovalnih centrov po drugih francoskih mestih, kot Toulousu, Namyju, ter Bretignyju. Ne samo da so jim zmanjšali finančna sredstva, enostavno so jim pobrali najboljše inženirski in tehnični kader. Vse to da jasno čutiti, koliko je francoska vlada pričakovala od tega novega vsemirskega centra. Vemo, koliko je gradila na obcasnih nevezanih razgovorih o sodelovanju pri vsemirskih raziskavah z drugimi državami. Do danes pa ni zagledal luč sveta niti skupni francosko-zvezjetski satelit, za katerega so bile že davno sklenjene pogodbe. Danes vse te ogromne stavbe samevajo sredi savane, za katere je treba poleg začetnih investicij, dajati vsak dan ogromna sredstva za vzdrževanje, kot v Franciji zlobni jeziki trdijo, za hlajenje betona v Gvajani... »

Poglavitno vprašanje je — ali bodo druge države, ki so nekoč toliko nagovarjale Francijo za ta megalomanski načrt, res kdaj tudi izkoristile vse te številne drage naprave, ali pa bodo vse te investicije, v prav neugodnem času za francosko gospodarstvo, ostale le spomenik?

Kaj bo z NATO paktom po odhodu Američanov?

Danes že lahko z gotovostjo računamo, da bo veliko število ameriške vojske iz Evrope že drugo leto odšlo nazaj v Ameriko. Kaj bo potem z zahodnoevropsko obrambo, kaj bo z NATO?

Tega vprašanja do danes še nihče ni postavil, razen da je nanj opozoril Denis Healey. Nihče še ni precizneje določil, kako uporabiti taktično nuklearno orožje, ki naj bi branilo Evropo. Kaj bo potem, ko bodo Američani odšli? Kdo od drugih vojaških skupin držav članic zna danes rokovati s tem orožjem in ga res pravilno uporabljati? Healey je res takoj načel to zelo zahtevno vprašanje, toda tega vprašanja ne more rešiti niti Healey niti preostale vojaške skupine, marveč vsa organizacija NATO.

Danes je že javna tajnost, da brez Američanov sedanja vojaška moč čet NATO ni sposobna braniti Zahodne Evrope pred napadom Sovjetske zveze ali Varšavskega pakta več kot nekaj dni. Za takšen napad oziroma obrambo NATO od ustanovitve sem ni imel dovolj čet. Zaradi tega je bila vsa strategija NATO usmerjena le v masovne povračilne akcije, kar bi zahtevalo zelo številno takojšnjo uporabo taktičnega nuklearnega orožja. To bi seveda sprožilo takojšnjo uporabo nuklearnega orožja tudi na nasprotnikovi strani.

Nova doktrina NATO je zasnovana veliko bolj premišljeno. Ugotovili so, namreč, če bi Sovjetska zveza vdrla čez mejo, bi vse orožje NATO za povračilne akcije v tistem hipu odpovedalo — nuklearno orožje posameznikov in rakete Polaris. Seveda so se v novi doktrini, ko so že prišli do tega spoznanja, morali dokopati še do nečesa drugega, morali so najti nekaj takšnega, da bi spet dobili zaupanje sami vase. Torej je nova strategija predvidela tudi to, in sicer se tolažijo s tem, da bi se nekaj prvih dni boji odvijali le z konvencionalnim orožjem, nuklearno orožje pa bi uporabili le v skrajni sili, češ, zaradi zastraševanja bi pač izstrelili nekaj nuklearnih nabojev na določene vojaške cilje v Evropi. Pri tem pa se tolažijo, da bi bilo to Sovjetski zvezi povsem dovolj in se ji ne bi zdelo več vredno resno nadaljevati oboroženega spopada.

Mogoče ne bi šlo vse tako preprosto, vendar tak način daje veliko več možnosti za obstoj, kot uporaba taktičnega nuklear-

nega orožja že od prvega hipa dalje. Mnogi se sicer še vedno tolažijo, da Sovjetska zveza ne bi nikoli napadla Zahodne Evrope, ker se boji takojšnjega nuklearnega napada. Zato tudi novi taktični in strateški načrti NATO predvidevajo, da bi se dežele, članice pakta NATO, takoj spoznale z vsem taktičnim nuklearnim orožjem, ki ga imajo na voljo že danes.

Ta alternativa zahteva ustanovitev aktivnih in rezervnih divizij NATO z vso opremo, da bi se lahko v primeru sovjetskega konvencionalnega napada na Zahod vsaj prvi trenutek postavile v bran. To pa pomeni, da bi dežele Zahodne Evrope morale od svojega bruto družbenega proizvoda porabiti 8 ali 9 odstotkov za obrambne namene. Prav gotovo bi tako velika stopnja takoj vplivala na splošni ekonomski položaj vseh dežel, ne samo članic NATO pakta, ker bi vse morale globoko poseči v svoj žep. Danes se še nobena od zahodnoevropskih držav za nekaj takšnega ni odločila in je malo upanja, da se bo lahko.

Trenutno se vse kritike glede NATO osredotočajo samo na to, da čete niso dovolj trdne in povezane med seboj. Prerekajo se, ali naj bolj utrdijo konvencionalno oborožene čete, da bi bile zmožne odbiti masovni napad vsaj za nekaj dni. Tudi to bo stalo veliko denarja, vendar bo bolje naložen denar, čeprav ne za vsesplošni napad Varšavskega pakta, pa vsaj za močno strašilo četam Vzhodne Evrope, če bi tu in tam hoteli malce rovariti. Vse to je res kaj klavrna tolažba, vendar bolje kot nič!

Osrednje vprašanje okrepitve NATO čet so velika finančna sredstva, katerih pa nobena izmed zahodnoevropskih držav nima v izobilju. Vse njih po vrsti pretresajo hude finančne krize, zato si nikakor ne morejo dovoliti visokih novih izdatkov.

Kakorkoli že, nekaj bodo države članice NATO pakta čez dobro leto dni morale ukreniti. Danes je že jasno, da se bodo po novi doktrini NATO vse odločile pretežno za konvencionalno oborožitev. Neznano je le, v kolikšnem obsegu. Spoznanje neuporabnosti taktičnega nuklearnega orožja v povračilne namene je Zahodno Evropo verjetno rešilo pred dokončnim uničenjem, kajti vsako povračilo bi sprožilo protipovračilo!

ECONOMIST 6. 3. 70

Palestinci se bore za novo Palestino

Palestinsko revolucionarno gibanje si je zastavilo najbolj vzvišen cilj, to je ustvariti državo Palestino, v kateri bodo na povsem svoboden, demokratičen ter enakopraven način živeli kristjani, židje in muslimani, in to brez kakršnekoli rasistične dominacije eni nad drugimi.

Prisvajanje tega cilja je prineslo v revolucionarno gibanje določene spremembe pri izvajanju njihove politike. Misel ni povsem nova, saj so jo Palestinci predlagali Komisiji Društva za Združene narode že leta 1937 in kasneje po II. svetovni vojni Združenim narodom leta 1948. V zadnjem stoletju so palestinski muslimani, židje in kristjani vedno pogostejše prihajali na podobno misel o miru in harmoniji med seboj, čimbolj so se zglajevala nasprotja med njimi.

Ker so sionisti okupirali Palestino in večino muslimanskega in krščanskega življa pregnali, je to nasilje nad sobraty povzročilo bistvene spremembe v zavednosti Palestincev. Palestina se je pričela vedno bolj odločno potegovati za svoje nacionalne pravice in za svoj košček domovine, čeprav samo v predverju Izraela. Vendar jim tudi to ni uspelo. Židovski begunci iz vsega sveta so morali najti svoje domovanje. Židovski kapital in politični vpliv je opravil in dokončal to akcijo tako, da so se Palestinci morali umakniti s svojega ozemlja.

Palestinci pa, ki so ostali, so sprejemali židovsko vero, toda Izrael jih kljub temu ni sprejel, pač pa je postal najbolj sovražen nasprotnik. Za slehernega Palestinca je postalo zelo težko, da bi ločil žide od sionistov. V težavah, v katerih so se znašli, v obupu in agoniji, ki je postajala vedno hujša, niso imeli veliko časa, da bi premišljali, kdo od teh dveh je njihov resnični nasprotnik. Važno je postalo le, da se vključijo v revolucionarno gibanje, ki jih bo rešilo siromaštva, ponižanj in obupa. Zato so Palestinci zagrabili za orožje, ne meneč se za svojo usodo, geslo »umreti ali zmagati« so vzeli dobesedno.

Nova podoba žida

Počasi je revolucija spoznavala svoje sovražnike. Progresivno nacionalno gibanje se ni rodilo zaradi kakršnihkoli sentimentalnih vzrokov, pač pa zaradi sovražniku udarec tam, kjer je najbolj ranljiv. Že v začetku pa so iz svojega programa izključili kakršnokoli rasistično nagnjenje. Zato so tudi upoštevali težko zgodovino nastanka Izraela in njihove velikanske napore, da so ustvarili lastno državo. Dela židov-

skih mislecev, kot Buberja, Ha-ama, Margesa, Rodinsona, Deutscherja in Menuhina so se brala in spet brala, da bi lahko prišlo do povsem izkristaliziranih pojmov. Resne diskusije so se vodile z naprednimi židi v Evropi in Ameriki in tako smo prišli do dveh podob žida: kot človeka, sionističnega in palestinskega. Slednji niso ne nadljudje niti pošasti, še manj pigmejci, pač pa ljudje, ki so bili obsojeni s strani nacističnih zločincev v Evropi, nato pa prepričani s strani sionističnih rasistov Evrope, naj odidejo v Palestino in izpodrinejo tamkajšnje prebivalce.

Revolucija je popolnoma spremenila gledanje Palestincev na Izraelce. Niti jih ne sovražijo niti ne ljubijo, zanje so pač ljudstvo druge vere. Palestinci se borijo danes izključno le za ustanovitev svoje svobodne domovine, tolerantne in demokratične za »vse nas«, pa naj bomo že židje, muslimani ali kristjani. Ta sprememba v gledanju Palestincev na Izraelce je edin mogoč pogoj za ustvarjanje nove države. Seveda pa je nujno potrebno tudi takšno tolerantno gledanje Izraela na Palestino in njeno revolucijo.

Kam smo danes prišli v tem vprašanju? Nujno potrebno bi bilo, da bi večina židovskega življa v deželah Zahodne Evrope enkrat ločila med sionisti in judaisti. Danes so še vedno pod vplivom nacističnih pogromov nad židi v II. svetovni vojni in preganjanju svojih sobratov v številnih deželah, da slepo verjamejo sionistom in jih tudi z vsemi silami podpirajo. Brez zunanje finančne pomoči in političnega vpliva, ki ga izvajajo številni židje na politike v drugih državah, ne bi Izrael nikoli mogel izvesti okupacije in preganjanje palestinskega življa iz njihovih domov. Zadnje analize kažejo, da sta moč in vpliv židov v svetu pomagala pospešiti palestinsko tragedijo, zatiranje in izgon. Zato je zelo pomembno vedeti, kaj mislijo židje o Palestini, kakšne zamisli imajo o nas kot ljudeh, predvsem pa kako in pod kakšnimi pogoji bodo spremenili svoje mnenje in navade do nas.

Izrael je napravil grobo napako?

V začetku so sionisti popolnoma ignorirali obstoj Palestine. Ta navada je dobro poudarjena v izjavi znanega Izraelca Zangwilla: »To je zemlja brez ljudi, za ljudstvo brez zemlje.« Haim Weizmann je ta izrek še bolj podkrepil z osuplo izjavo: »Dežele, imenovane Palestina, sploh ni, to je dežela, kjer sploh ne žive ljudje, na drugi strani

pa je židovski živelj, ki nima svoje domovine. Kaj bi bilo boljšega, kot da združiš vse te ljudi in jih pripojiš k Izraelu.« Theodor Herzl je v svoji knjigi »Židovska država« razmišljal o trajanju delovnega časa, o stanovanjih za delavce, celo je premišljeval o barvah nacionalne zastave, ni pa v njej posvetil niti ene besede Arabcem v Palestini. Za sioniste Arabec kot človek sploh ne obstoji. Psihološko zanj sploh ne eksistira. Toda v vseh letih so se lahko krepko prepirali, da Palestina obstaja, da gospodarsko in politično prosperira, da se njena populacija iz leta v leto povečuje in da kultivira svojo deželo.

Max Nordao, zelo znan politični vodja sionistov, je zatrjeval in dokazoval Herzlu, da obstaja arabski živelj v Palestini: »Jaz sam nisem bil tam, vendar, če bomo tako ravnali, bomo napravili grobo napako, ki je ne bo lahko popraviti!« Številni stari zapiski potrjujejo, da je Palestina obstajala celo že v 18. stol., kjer jo spominjajo kot deželo, koder uspevajo pomaranče kot nikjer na svetu.

Vse je opravila sionistična propaganda, da so židje v svetu bili in so še prepričani, češ da so palestinski »vsiljivci« na njihovem ozemlju popolnoma slučajno. »Ljudstvo, ki ima najnižjo stopnjo kulture in močnega razvoja.«

Vsiljivci so postali begunci?

»Vsiljivci« so bili »beduini«, skratka nomadi, ki so uničevali sveto plodno zemljo Palestine, kjer se cedita med in mleko. Evropski židje, ki so prišli v Palestino, so resnično imeli ogromno prednost pred ljudstvom, ki je živelo v Palestini. S seboj so prinesli zelo razvito stopnjo civilizacije, poznali in uporabljali so lahko evropsko tehniko, ki jim je prinesla obilne sadove in seveda prednosti nasproti nomadskemu ljudstvu starih prebivalcev. Pričela se je nova misija civilizacije za palestinsko ljudstvo.

Realnost je bila daleč od te opevane legende, sionisti so pričeli razglašati, da so vsi tisti, ki se zavzemajo za enotno Palestino, le fanatični agitatorji, ki nimajo nobene oprijemljive osnove.

Kolonizacija Palestine, ki se je pričela v večji meri leta 1948, se je zaključila leta 1967. Nekdanje sanje sionistov so se uresničile, »vsiljivce« so pregnali v pregnanstvo, jim vzeli zemljo in vse narodnostne pravice. Ta tragedija, ki je zahtevala milijon človeških življenj, pol milijona ljudi spravila v nepopisno bedo, ponižanje in obup, je kriminal, ki nima nobenega opravičila.

Spet je tako uspela sionistična propaganda v svetu, rekoč: »Palestinci so pro-

dali svojo zemljo židom in zapustili deželo, prej pa še napravili pokolj nad židovskim življenjem, v glavnem s pomočjo arabske vojske bližnjih dežel. Ti »vsiljivci« so zavrtno zapustili deželo in se odrekli življenju v miru z nosilci evropske civilizacije.

Zbežali so kljub govoricam o navčnosti na domovino in pričeli živeti po taboriščih pod šotori. In če bi se vsi zgnatli v en sam šotor, bi pač morali živeti pod njim, ker moramo ohraniti edino, kar imamo, golo življenje. Kljub mnogim pozivom s strani Izraela se nismo mogli vrniti v svojo domovino, ker so ji zavladali sionisti. Ustanovili smo številne manjše skupine somišljenikov in pričeli napadati svoje sovražnike.

Zatirani so postali zatiralci

Njihova propaganda je še vedno zasnovana »v imenu civilizacije«, da lahko mirno pobijajo še danes palestinski živelj. Palestinski revolucionarji so ožigosani kot »teroristi«, intrigantje in verolomneži, ki sploh niso zmožni gojiti vzvišenih čustev in se lotiti patriotskih akcij.

O tem, kdo je prodal oziroma na silo vzel zemljo, bi se dalo veliko govoriti. Leta 1948 niso imeli priseljenci več zemlje kot 6 odstotkov in le 1 odstotek so jo odkupili od Palestincev. Palestinci pa niso zapustili svoje zemlje po nalogu arabskih voditeljev, pač pa zaradi strahotnega pritiska in nasilja sionistov. Vprašanje se postavlja, kako so židje izvajali svoje uveljavljanje in prisvajali takšne nacistične navade.

Še vedno je nekaj židov, ki zavračajo takšno uveljavljanje, vendar so, žal, v manjšini. Velika večina teh priseljencev v Palestino so bili žrtve carističnih pogromov in nacističnega genocida, preživeli iz Dachaua in drugih koncentracijskih taborišč. Nato pa so zapirali oči in mašili ušesa ob nasiljih nad Palestinci in njihovim izgonom, ker so pač želeli imeti svoj dom. Zatirani so postali zatiralci. To je židovska dilema današnjega modernega časa.

Pred pričetkom palestinske revolucije je bil antisemitizem zelo razširjen v arabskih državah, katerega pa je povzročilo prav gotovo hudo protiarabsko gibanje med Izraelci. Palestina seveda ne more izgladiti vseh teh številnih nasprotij, ne more pa priznavati niti sionistične izraelske države. Židje imajo tako in tako zelo težke življenjske pogoje za obstoj med arabskimi državami in bi morali čimprej najti ustrezne rešitve, da bi omogočili mirno življenje vsem milijonom priseljencem v arabskem svetu. Seveda pa ne v izraelski državi, ki jo vodijo militaristi. Od leta 1948 do 1967 so židje našli varnost v izrael-

ski državi, toda na račun Palestincev in vsega ostalega arabskega življa.

Zato se danes palestinsko revolucionarno gibanje zavzema za drugačne pogoje, nič več jim ni mar varnost izraelske rasistične države, pač pa zahtevajo varnost v novi demokratični Palestini.

Pogovori med revolucionarnimi Palestinci, liberalnimi židi, naprednjaki, socialisti in ostalimi dobro mislečimi, so v teku. Vedno več je med židi tistih, ki priznavajo palestinsko revolucionarno gibanje in računajo z njim.

V tem obdobju palestinske revolucije bi bilo še prezgodaj točno določati, kakšna bo nova svobodna Palestina. Zavedamo se, da nam zmage nihče ne bo prinesel na pladnju. Niti nočemo podcenjevati premoči naših sovražnikov in njihovih imperialističnih zaveznikov. V dolgih letih do svobode smo pač pripravljeni na vse. Toda nikoli ne bomo dopustili ponovne pokole nad arabskim prebivalstvom Palestine, za to je porok revolucija.

Židje iz Palestine se bodo morali kmalu dokončno odločiti — ali za sodelovanje v združeni domovini ali pa si bodo morali poiskati domovino drugje in pri tem palestinska revolucija ne misli popuščati. Napadi naših gverilcev so usmerjeni izključno le na vojaške postojanke in eko-

nomske centre sionističnega Izraela. Vsakokrat kadar je vprašanje civilnega prebivalstva, tedaj pripadniki »El Fataha« postopajo skrajno korektno in humano.

Palestina, ki je bila do leta 1948 pod angleškim mandatom, bo morala v novi domovini postaviti nove meje. Nova Palestina bo ena izmed arabskih dežel, ne pa nezaželeni tujek na arabski zemlji. Vsi židje, muslimani in kristjani, ki so prebivali v Palestini, pa so bili primorani zbežati, bodo lahko postali državljani Palestine, prav isto bo veljalo tudi za vse tiste, ki niso bili rojeni v Palestini, pa so palestinske narodnosti. Seveda bo to veljalo tudi za vse palestinske žide, sedanje Izraelce — imeli bodo iste pravice in dolžnosti, seveda pod pogojem, da niso sionistični šovinisti, rasisti, ki bodo sprejeli vse pogoje nove Palestine. Revolucionarno vodstvo je zavrglo vse teze o sprejetju le tistih židov, ki so se naselili na ozemlju pred 1948 ali pred 1914 letom, kar je seveda edino pravilno, ker bodo lahko vsi antisionistični in napredni židje prav tako enakopravni državljani nove Palestine. Kajti nova država bo antiimperialistična, antirasistična in se bo uvrstila v skupino dežel z revolucionarnimi in naprednimi idejami.

JEUNE AFRIQUE 3. 3. 70

LEPOSLOVJE

CANKAR, Ivan: Zbrano delo, 7. knjiga. Vinjete. Neizbrane vinjete. Knjigo pripravil in opombe napisal: Janko Kos. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 414 + (IV) str.

LESKOVEC, Karel: Križpotja. 3. del. Opremil: Vladimir Lakovič. Karto narisal: Vlado Stimac. Partizanska knjiga. Ljubljana 1970. 776 + (I) str. + 1 zvd. Med tekstom slike.

MORAVEC, Dušan: Podoba Jožeta Tiranana. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega. 48. Ureja: Dušan Tomše. Opremil: Milan Butina. Mestno gledališče ljubljansko. Ljubljana 1970. 154 + (I) str. Med tekstom slike in faksimili.

PSARAPULOS, Tasos: Rabelj. Prevedel: Marijan Tavčar. Opremil: Janez Vidic. Knjižna zbirka Nova obzorja 74. Založba Obzorja. Maribor 1969. 281 + (II) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

ITALIJANSKA pot v socializem. Zbirka Socializem in demokracija. Urednik: dr. Anton Zun. Tehnični urednik: Ciril Barborič. ČZP »Komunist«. V Ljubljani 1969. 103 + (IV) str.

KARDELJ, Edvard: Razpotja v razvoju naše socialistične družbe. Opremila: ing. arh. Dora Vodopivec. Tehnični urednik: Ciril Barborič. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1969. 78 + (II) str.

KARDELJ, Edvard (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Tretja, pregledana in dopolnjena izdaja. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970. 496 + (II) str.

MAO CE TUNG: Kitajska revolucija. Iz »Izbranih del«. Ob 20. obletnici kitajske revolucije in ustanovitve Ljudske republike Kitajske. Iz srbohrvaščine prevedel: Stefan Kališnik. Pričevanja (9). Ureajo: Bogdan Cepuder, Ljuben Jakše, Marko Kerševan, Božidar Pahor, Djordje Radenković in Peter Vodopivec. Opremil: Marjan Rombo. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 266 + (II) str.

PECUJLIČ, Miroslav: Prihodnost, ki se je začela. Znanstveno-tehnološka revolucija in samoupravljanje. Prevedel: Franček Šafar. Opremila: ing. arh. Dora Vodopivec.

Tehnični urednik: Ciril Barborič. ČZP »Komunist«. Ljubljana 1969. 123 + (IV) str.

RADNIČKA klasa u socijalizmu. Autori: Adolf Dragičević, Zoran Vidaković, Vojin Hadžistević, Veljko Cvjetičanin, Stipe Suvar, Dušan Bilandžić, Sime Djodan, Milan Škrbić, Svetozar Vukmanović. Biblioteka Naših tema. Urednik: Adolf Dragičević. Naše teme. Zagreb 1969. 272 str.

SMILJKOVIĆ, Radoš: SKJ u procesu konstituisanja samoupravljanja. Biblioteka »Savremena društvena misao«, I. kolo, I. knjiga. Urednik: Radošin Rajović. NIP Hronometar. Beograd 1969. 280 str.

ZGODOVINA

APRILSKI rat 1941. Zbornik dokumenata 1. knj. Redaktor: Dušan Gvozdenović. Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 1052 str.

CURK, Iva in Jože: Ptuj. Oprema: Bran-ko Simčič. Fotografija: Srečko Habič in Edo Primožič. Tehnični urednik: Aco Mavec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1970. 153 + (II) str. + 6 barv. slik.

CETVRTA proleterska crnogorska brigada. Zbornik sjećanja. Dve knjigi. Ratna prošlost naših naroda 107, 108. Urednik-redaktor: Esad Tihjić. Tehnični urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 1. knj.: 601 + (VI) str. + 14 pril.; 2. knj.: 588 + (VII) str. + 15 pril. Med tekstom slike.

ISTORIJA XX veka. Zbornik radova 10. Odgovorni urednik: dr. Dragoslav Janković. Institut za savremenu istoriju. Beograd 1969. 410 str.

IVANC, Emil: Krugovi oko Kalnika. Zapis o ratnim brigadama 17. Odgovorni urednik: Mensur Seferović. Tehnička oprema: Djordje Rakić. Narodna armija. Beograd 1969. 152 + (IV) str. + str. sl.

MISIĆ, Živojin: Moje uspomene. Ratna prošlost naših naroda. 110. Pripremio za štampu: Savo Skoko. Tehnički urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 405 + (III) str. Med tekstom slike.

NARODNI front i komunisti. Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska 1938—1945. Materiali naučnog skupa u Beogradu, oktobar 1966. Tehnički urednik: Boško Eremija. Institut za savremenu istoriju. Beograd—Prag—Varšava 1969. 716 str.

NERETVA—SUTJESKA 1943. Zbornik radova naučnog skupa »Neretva—Sutjeska 1943« održanog od 27. juna 1968. god. u Sarajevu. Odgovorni urednik: Branko Boroević. Tehnički urednik: Velisav Marković. Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 782 + (II) + VII str. + 17 str. sl. + 7 zvd.

PAVLIN, Mile: Petnajsta brigada. Knjižnica NOV in POS 18. Ureja Komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije v Ljubljani. Strokovna recenzenta: dr. Tone Ferenc in prof. Ivan Križnar. Opremil: akad. slikar Vladimir Laković. Izdal in založil odbor 15. brigade v sodelovanju s Partizansko knjigo v Ljubljani. Ljubljana 1969. 500 + (III) str. + 1 zvd. Med tekstem slike.

POKRETI otpora u Evropi. 1939—1945. Članovi redakcije i recenzenti: Petar Brajović, Pero Morača, Dušan Plenča, dr. Jovan Marjanović, Dragoljub Simić. Oprema knjige: Živan Janacković. Izrada mapa: Slavko Milić. Mladost. Beograd 1968. 316 + (III) str.

»PRVO radničko društvo u jugoslovenskim zemljama — Osijek 1867.« Materijal naučnog skupa. Odgovorni urednik: Zdravko Krnić. Izdaju: Općinsko vijeće Saveza sindikata Jugoslavije Osijek i Historijski institut Slavonije. Slavonski Brod 1969. 485 + (II) str.

RADOVANOVIĆ, Jovan: Rođendan na Drini. Treća proleterska (sandžačka) narodnooslobodilačka brigada. Zapis o ratnim brigadama 15. Odgovorni urednik: Mensur Seferović. Narodna armija. Beograd 1969. 217 + (II) str. + 8 str. sl.

STILINOVIĆ, Marijan: Bune i otpori. Izbor i redakciju izvršio i pripremio za tisak: Žarko Stilinović. Likovno opremio: Željko Hegedušić. Zora. Zagreb 1969. 336 str. + 6 str. sl.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom VI, knj. 16.: Borbe u Sloveniji 1944. godine (1. septembar—20. oktobar). Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Pripremili za štampu Vojnoistorijski institut i Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Beograd 1969. 1064 str.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom IX, knj. 5, 8, 9. Partijsko-politična dokumenta 1944. i 1945. godine. Odgovorni urednik: Miloš Krstić. Izdaje Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 5. knj.: 961 + (II) str.; 8. knj.: 792 str.; 9. knj.: 753 + (II) str.

ŽIVKOVIĆ, Dušan: Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1942. Studije i monografije. Urednik: Pero Morača. Tehnički urednik: Boško Eremija. Institut za savremenu istoriju. Beograd 1969. 683 str.

RAZNO

JEKLO in ljudje. Jeseniški zbornik II. Urednik: France Konobelj, pomočnik: Edo Žagar, lektor in korektor: Jože Sifrer, oprema: Miloš Magolič. Izdala in založila skupščina občine Jesenice. Sodeloval tehniški muzej železarne Jesenice. Jesenice 1969. 309 + (III) str. + 8 str. sl. Med tekstem fotografije in skice.

MENGEŠKI zbornik. II, del, 2 snopiča. Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Ivan Vidali. Krajevna skupnost Mengeš. Mengeš 1969. 1. sn.: 208 + (III) str.; 2. sn.: 199 + (III) str.

PETDESET let slovenske univerze v Ljubljani. 1919—1969. Glavni urednik: dr. Roman Modic. Izdala Univerza v Ljubljani 1969. 661 + (II) str. Med tekstem slike.

PAJOVIĆ, Borivoj — RADEVIĆ, Milorad: Bibliografija o ratu i revoluciji u Jugoslaviji. Posebna izdanja 1945—1965. Ratna prošlost naših naroda 98. Odgovorni urednik: Vlado Strugar. Savezni odbor SUBNOR Jugoslavije za Savez za negovanje revolucionarnih tradicija narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 786 + (I) str.

SLOVAR slovenskega knjižnega jezika. Prva knjiga A—H. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. LXII + 844 str.

SPOMENIKI revoluciji. Jugoslavija. (Album fotografij.) Urednik: Miloš Bajić. Beograd, SUBNOR. »Svetlost«, Sarajevo 1968. (XII) + 248 + XXXII str.

slovenija

avto

**LJUBLJANA,
PREŠERNOVA 40**

**Export—Import
in zastopanje
tujih firm**

Trgovina na debelo in drobno z motornimi
vozili, gradbenimi stroji, servisno opremo,
bicikli in vsemi pripadajočimi nadomestnimi deli
Servis in remont za motorna vozila

Predstavništva: Beograd, Ulica 27. marta 32
Rijeka, Borisa Kidriča 58/a
Novi Sad, Trg Svetozara Markovića 5

Vsem delovnim ljudem iskreno čestitamo ob mednarodnem prazniku, 1. maju!

**»IZOLIRKA«
LJUBLJANA — MOSTE**

PROIZVAJA MATERIALE:

Za hidroizolacije

Bitumensko strešno lepenko
Ibitol — bitumensko raztopino
Bitumensko maso za temelje in strehe
Bitumenske paste za strehe
Bitumenske kite

Za cestišča

Bitumenske emulzije
Rezane bitumene
Bitumenske mase za fuge

Za antikoroziijo

Ibitol — lake
Bitumenske mase za avtomobile

Za termo-akustične izolacije

Mineralna vlakna
Styropor

Za elektroizolacije

Kombi plošče
Bitumenske mase za kable

**ZA POTREBE INDUSTRIJE IN ŠIROKE
POTROŠNJE PROIZVAJAMO:**

- Osnovne temeljne barve in kite
- Emajle DOM, LUMALIN, LUMALIN EXTRA, TESAROL, TESOLUX, PIRATOL SUPER, za notranji in zunanji premaz
- Nitro lake in emajle za les in kovino
- Dvokomponentne lake in emajle za les in kovino
- HELIOPOL (poliester) lake in emajle
- Eno in dvokomponentne kislinotrdilne lake in emajle NITROPLAST in HELIODUR
- Premaze za embalažo in kovinsko predelovalno industrijo
- Premaze za avtoindustrijo MOBIL in AVTOLUX
- Alkidne in disperzijske barve HELIODEN in HELIOPLAST
- Svinčene okside (minij, glajenko)
- Svinčeno belilo in sulfat
- Kromove pigmente
- Kazeinske in kolodijске barve za usnje
- Škrobe (krompirjev in koruzni) naravne in razgrajene

HELIOS

KEMIČNA INDUSTRIJA DOMŽALE

Industrija in rudniki
nekovin

**»KREMEN«
NOVO MESTO**

*čestitajo vsem
delovnim ljudem
za praznik dela,
1. maj*

**INDUSTRIJA
OBUTVE
NOVO
MESTO**

*vošči ob prazniku, 1. maju
vsem občanom in borcem
narodnoosvobodilne
borbe*

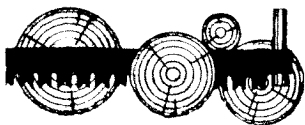
*se priporoča
cenjenim kupcem*

**ZAVAROVALNICA
SAVA
PE KRANJ**

sklepa vse vrste
imovinskih in
osebnih zavarovanj.

Poslužujte se njenih
uslug, kajti nesreča
nikoli ne počiva

GOZDNO GOSPODARSTVO BLED

nudi standardne sortimente smreke, jelke, macesna, bukve in drugega domačega drevja. Izdeluje sortimente po naročilu z ustreznimi dimenzijami in kakovostjo, zlasti z zahtevami po izredni gostoti, polnolesnosti, resonanci in ravnosti, kar je posebnost strukture lesa iz triglavskih gozdov

Naročila izvajajo po
dogovoru

ŽIVILSKI KOMBINAT

»ŽITO«

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 154

Priporoča potrošnikom izdelke svojega proizvodnega programa:

- žita, mlevske izdelke
- testenine **Pekatete**
- ješprenje, ovsene kosmiče,
- bonbone **Šumi**
- čokolado **Gorenjka**
- in mehke kolače

SKUPŠČINA OBČINE NOVO MESTO

**z vsemi družbenopolitičnimi
organizacijami**

*vošči ob prazniku 1. maju
vsem občanom — borcem NOB*

Živel
I
MAJ

TRGOVSKO PODJETJE

» J E S T V I N A «
K O P E R

ČESTITA OB OBLETNICI
OF IN PRAZNIKU DELA
1. MAJU, VSEM BORCEM
IN UDELEŽENCEM NOV
IN SE PRIPOROČA
SVOJIM ODJEMALCEM

TRGOVSKO PODJETJE

TKANINA

LJUBLJANA

MIKLOŠIČEVA 10

s svojimi poslovalnicami:

TKANINA Ljubljana, Nazorjeva 4

PRI JANEZU Ljubljana,
Vodnikov trg 3

PASAŽA Ljubljana, Cankarjeva 4

TKANINA Ljubljana, Miklošičeva 10

vam nudi najmodernejše vzorce
tekstilnih in drugih proizvodov

*Vsem odjemalcem čestita ob prazniku
dela, 1. maju*

VELEBLAGOVNICA

nama

LJUBLJANA

ima v svojih prodajalnah
v Ljubljani, Kočevju
in Škofji Loki

veliko izbiro blaga široke
potrošnje in prodaja tudi za
tuja devizna sredstva

POTROŠNIKOM SE PRIPOROČAMO

INDUSTRIJA
POHIŠTVA

STOL KAMNIK

IZDELUJE:

- pisarniško pohištvo BIRO/E in BIRO/S
- sedežno pohištvo (stole, vrtljake in fotelje)
- gostinsko pohištvo in kinofotelje

Tovarna verig — Lesce pri Bledu

Tovarna priporoča v nakup svoje izdelke, kot
vijake, vse vrste verig in kovaške odkovke

Čestita vsem državljanom ob prazniku, 1. maju

SKUPŠČINA OBČINE VRHNIKA

Občinski odbor ZZB NOV
Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski sindikalni svet
Občinski komite ZMS

*Čestitajo občanom za občinski
praznik in 1. maj*

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE

PIONIR NOVO MESTO

S svojimi poslovnimi enotami gradi vse vrste objektov visoke in nizke gradnje: najsodobnejše stanovanjske, turistične, industrijske in kmetijske objekte, mostove, ceste itd. Po sodobnih metodah s priznano kvaliteto in v dogovorjenih rokih.

Z lastnimi obrati izvršuje gradbeno-obrtniške in avtomehanične usluge.

Razpolaga tudi z lastnim projektivnim birojem.

Investitorji, poslužujte se naših uslug.

ELEKTRO KRANJ

Skupne službe

KRANJ, Cesta JLA 6

Čestita vsem državljanom ob prazniku 1. maju

TOVARNA RADIJSKIH SPREJEMNIKOV

ISKRA SEŽANA

Čestita vsem svojim poslovnim prijateljem in koristnikom radijskih sprejemnikov za praznik dela 1. maj

STANOVANJSKO PODJETJE OBČINE KOPER

*čestita za obletnico OF
in praznik dela, 1. maj
vsem delovnim ljudem naše domovine*

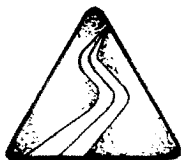
*Za
praznik dela,
1. maj
čestita
vsem naročnikom*

ZAVOD BOREC

PTT PODJETJE KOPER

ČESTITA OBČANOM
OB PRAZNIKU DELA,
1. MAJU,
POSEBNO PA VSEM BORCEM
IN UDELEŽENCEM NOV

CESTNO PODJETJE KOPER

čestita ob obletnici OF
in prazniku dela,
prvem maju
vsem delovnim ljudem,
posebno pa
vsem borcem
in udeležencem NOV

Solkanska industrija apna NOVA GORICA

čestita vsem
poslovnim prijateljem
in občanom
ob prazniku dela,
1. maju

ZAVOD POSTOJNSKE JAME POSTOJNA

čestita ob prazniku
dela, prvem maju
vsem delovnim ljudem
naše domovine,
posebno pa vsem borcem
in udeležencem NOV

